
NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui

ROKIŠKIS RABINOVICIUS 153

Dienoraštis

CRISTOF POLO 157

Įžvalgos

KĘSTUTIS K. GIRNIUS
Apie nepasaulėžiūrinę politiką 160

Socialinis bažnyčios mokymas

KAETANA LEONTJEVA. Išlaisvinimo teologija ir Lotynų Amerikos katalikybė: Ar socializmas suderinamas su Bažnyčios mokymu? 162

Esė

JÖRG BERNIG. „Tu čia tik gimei...“ 171

Sovietika

MARIUS ĖMUŽIS. Kaliningrado srities prijungimo prie Lietuvos istorijos pėdsakais 176

Poezija

DAINIUS SOBECKIS. Eilėraščiai 185

Akademybė

TOMAS DAUGIRDAS
Apie gėrio banalumą ir blogio patrauklumą 187

TEMA: LIETUVOS PARTIZANŲ KARAS

KĘSTUTIS KILINSKAS. „Mažyčio ir Pušelės sužadėtuvs“: partizanų mūšio rekonstrukcija 189

ALGIRDAS RAŠIMAS. Vaikystė, kurios nebuvo: Atsiminimai iš partizanų karo laikų 194

„... bolševizmas turi būti sunaikintas“:
Centrinės Žvalgybos Valdybos pranešimai (1952) apie padėtį pokario Lietuvoje 205

Nustebimai

GUODA AZGURIDIENĖ
Socialdemokratai vis dar senoviški 209

TV narvelis

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ
Sukurti ir patenkinti troškimai 211

APŽVALGA

Pokalbis redakcijoje: JEm Vilniaus arkivyskupo Audrio Juozo Bačkio epochą apmąstant.
Tarnavimo charizma 213

Monika Šipelytė. Kam reikalinga kančios atmintis? 220

Kornelijus Ilgava. Britanijos ateitis Europos Sąjungoje – konservatorių rankose? 224

Egidijus Vareikis. Neišsipildžiusi svajonių geopolitika: Žydų ir čigonų Bosnija... 227

Knygų mugė 229

Užsklanda

PASTABUSIS. Problema su religija 231

Skilčių logotipai: Laiškas redaktoriui – Eglė Valiūtė. Žiurkėnas. 2013. Mišri technika; *Įžvalgos* – Gordon Edvard Craig. Book of Penny Toys. 1899. Iliustracija. Medžio raižinys; *Akademybė* – Gargulė (Oksfordas, Naujoji kolegija); *Nustebimai* – XVIII a. nežinomo anglų autoriaus graviūros fragmentas; *TV narvelis* – Eduardas Chlomauskas. Galvos. 1981. Popierius, pieštukas, flomasteris; p. 227 – Dionysius Andreas Freher. Piešinys iš „Paradoxa Emblemata“. XVIII a.; *Užsklanda* – Balkono konsolės detalė (Ragūza, Palazzo la Rocca, XVIII a.)

Viršelyje – Stasys Eidrigėvičius. Spinduliavimas. 2002. Popierius, pastelė

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Rokiškis Rabinovičius

Ponas gerbiamas Redaktoriau,

Jūs čia spausdinat savo tokį dvasingą laikraštį, jame rašinėjate įvairius kultūringus dalykus apie visokias filosofines insinuacijas, o paskui stebitės, kodėl Lietuvoje kažkoks beprotnamis. Ir nesuprantate elementarių valdžios ir visuomenės santykių dėsningumo. Ir paskui skundžiatės, kad laikraštis nepopuliarus, o žmonės nieko nesupranta. O vat rašytumėte ne filosofijas, o tikrus dalykus, tai ir skaitytų jus, ir skūstis nereikėtų. Todėl aš nusprendžiau pagerinti jūsų laikraščio turinį maždaug šimtu kartų, aišku, jeigu jūs mane išspausdinsite ir man už tai susimokėsite pagal dešimtųjų tarifą, kas sudarys visišką labdarą iš mano pusės.

Štai pažiūrėkim į visą tą Lietuvos situaciją, kurios kaip nors kitaip, kaip tik pelke, ir nepavadinsi. Šiaip jau praktinėje vadyboje pelke vadinama situacija, kurioje beveik neįmanoma ko nors pakeisti, nes visi argumentai ir sąmoningų sprendimų siūlymai paskęsta klampioje dvokiančioje masėje (aš nesakysiu, kas ten per masė), o vietoje prasmingų veiksmų gaunasi tik makalavimasis ir demagoginės blevyzgos.

Štai kokia realybė: yra visokios savivaldybės, inspekcijos, ministerijos, valstybinės įmonės ir įvairioms įstaigoms priklausančios bendrovės, kurios turėtų rūpintis patogiu mūsų gyvenimu, nes mes joms už tai mokame pinigus. Tiktai jos kažkodėl ne tiek rūpinasi mūsų patogumu, kiek parazituoja, nes pinigus taško į visas puses ir, maža to, dar ir problemų kelia. Todėl aš jums čia labai nuosekliai paaiškinsiu, kodėl taip yra ir ką su tuo reiktų daryti, bet to padaryti jūs negalite. O jūs paskaitykite, ir jus apims depresija, dėl kurios jums bus labai blogai.

Kai prasideda kokie nors ginčai apie tai, kaip dirba valdžios įstaigos, žmonės dažniausiai išsiskiria į dvi grupes: didesnė, besiremianti savo patirtimi, pradeda kalbėti apie tai, kad tos įstaigos dirba taip blogai, kad jos kaip kažkoks nesusipratimas, kurį išvis reiktų uždaryti, nes taip visiems bus geriau. Toks požiūris labai būdingas žmonėms, kurie patys tose įstaigose nedirba, o tik žvelgia į jas iš šalies ir sprendžia pagal rezultatus.

Mažesnė grupė žmonių, tiksliau šiaip visokie valdžiažmogiai ir jų giminės, pasakoja, kad darbas tose biurokratinėse landynėse yra baisiai sunkus ir naudingas, be tų įstaigų kultų chaosas, visi žmonės būtų baisiai nelaimingi, o visa bėdų priežastis – kad trūksta pinigų. Reikia tas įstaigas dar labiau plėsti, ir tada viskas bus gerai.

Sakyčiau, tipinis pavyzdys čia galėtų būti Vilniaus savivaldybės kliedesiai apie viešąjį transportą: valdininkai jums papasakos apie tai, kokie brangūs yra autobusai, kiek daug jie ryja degalų, kokie vairuotojai bjaurybės, gaunantys atlyginimus, o svarbiausia – blogieji privatininkai keleivius vagia, todėl reikia uždrausti mikrobusus, privačius autobusus, o ir troleibusus irgi panaikinti, tačiau būtinai reikia iškasti tramvajų, į orą pakelti metro, apsirūkyti narkotikų, o tada įsteigti kažkokius lėktuvus.

Jei tų makaronų neklausysime, o pažiūrėsime objektyviai, tai paaiškės, kad vis-

kas yra kitaip: nusipirkti seną kledarą ir juo važinėti į darbą kartais būna žymiai pigiau, nei važiuoti į darbą autobusu. Ir tai – net nekalbant apie greitį ar koki nors patogumą. Būna netgi atveju, kai pigiau važiuoti taksi, nei naudotis ta nesąmoninga savivaldybės įmone: pabandykite paskaičiuoti patys, kiek kainuos kelionė iš jūsų pasirinkto taško A į tašką B, jei važiuosite taksi keturiose.

Aš jums dar paprasčiau pasakysiu: kai paaproksimuoju, atsižvelgdamas į valdiškais pinigais perkamus autobusus, valstybės finansavimą ir pan., tai man gaunasi, kad valdiško autobuso bilietas turėtų kainuoti ne daugiau lito. O jie parduoda keleriopai brangiau, pinigus išbarsto, lyg kolūkietis mėšlą laukuose, o paskui dar skundžiasi, kad trūksta lėšų ir dėl to reikia mikrobusus naikinti.

Sveiku protu labai lengva suprasti, kad makaronai, kuriuos pasakoja valdininkai, išties turi kažkokį pagrindą, tik jis neįvardijamas: nesunku suvokti, kad tas viešasis transportas valdomas klaidingai neefektyviai, maža to, ten yra gal ir kitų įdomybių. Dėl to ir atsiranda makaronai.

Štai dabar jau ir imkime nagrinėti rimtus dalykus. Pabandykime valdžios ir visuomenės santykių procesą apibrėžti formaliai, įvardijant interesų puses, o tada nustatyti, kokie reikalavimai kyla vienam ar kitam proceso etapui.

Išties esama sričių, kur kas nors turėtų bendrai pasirūpinti mūsų gerove, o kokiai privačiai įstaigai to atiduoti nepavyksta, nes reikia, kad viskas būtų daroma taip, kaip reikia visuomenei. Štai kad ir tas pats miesto transportas: vienintelis organizacinis dalykas, kurio išties visuomenei reikia – tai bendras sutarimas dėl maršrutų, kad makalynė neatsirastų, kai du vežėjai susigalvoja tuo pačiu numeriu skirtingus maršrutus žymėti. Na, gal dar ir dėl pačių maršrutų susitarti vertėtų.

Kad tos sritys būtų valdomos, mums reikia turėti kažkokią įstaigą, kuri tuo užsiimtų. Joje turi dirbti darbuotojai, ji turi gauti pinigų, spręsti bėdas, priiminėti sprendimus ir netrukdyti nei verslui, nei žmonėms.

Taigi visuomenės tikslas čia aiškus. Ir viskas atrodo labai natūralu, logiška ir teisinga, kol neužduodame klausimo, koks yra tikrasis tos įstaigos tikslas. Kadangi mes, kaip visuomenė, tą įstaigą vienaip ar kitaip sukūrėme, o jos pačios atstovai mums pasakoja, kad ji dirba mums, tai lyg ir norisi tikėti, kad ji savo tikslus mato taip, kaip ir mes?

Čia ir slypi esminė bėda: tokia įstaiga jai keliamus tikslus mato tik kaip priemonę savo tikriesiems tikslams. O tie tikrieji įstaigos tikslai gali būti labai įvairūs – tai ir darbo vietos jos darbuotojams, ir didesni atlyginimai, ir visokie nelabai aiškūs vadovų bei politikų interesai, ir netgi visokios pakišos. Štai čia ir matome didžiausią bėdą: konfliktą tarp valdžios ir visuomenės.

Grįžkime prie mūsų pavyzdžio apie miesto transportą: žmonės nori, kad susisiektų būtų patogus, greitas ir pigus, kad galima būtų kuo greičiau nuvažiuoti iš taško A į tašką B. Tą jiems ir žada visokie savivaldininkai reguliuotojai. Ir dar papasakoja, kaip troleibusų ir mikroautobusų naikinimas pagerins visiems gyvenimą. Ir dar įveda kažkokius Abonento bilietus, kur keleivis moka tuo daugiau, kuo lėčiau autobusas važiuoja. Ir dar papasakoja kludiesių apie tai, kad mokėti brangiau yra pigiau. Ir dar talonus uždraudžia, nes talonų spausdinimas labai brangus. Ir taip toliau. Žodžiu, gaunasi kažkoks absurdas.

Valdiškų organizacijų tikslas dažnai yra visiškai priešingas nei žmonių: jos galvoja apie tai, kaip išleisti kuo daugiau pinigų savo reikalams, kaip pasidaryti sau kuo daugiau darbo ir galbūt dar ir susigalvoti kokius nors labai įdomius autobusų pirkimus iš tam tikrų įmonių, kurios parėmė kokią nors rinkimų kampaniją. Ir jei mes pažiūrėsime į tokius interesus, tai paaiškės, kad visai gerai tos organizacijos dirba: pinigų eikvojimas didėja, darbuotojų daugėja, vis daugiau ribojimų verslui ir vartotojams – įstaiga sukta sukasi.

Štai čia ir įvardykime: didesne dalimi atveju, kai mums atrodo, kad valdiškos įstaigos daro visiškai nesąmones, jos daro ne nesąmones, o labai tikslingus veiksmus, kurie yra

reikalingi tik joms, o ne mums. Tų valdiškų veiksmų absurdiškumas tėra požymis, kad organizacijos tikslai yra priešingi nei mūsų.

Mūsų noras turėti naudingą įstaigą labai natūraliai sukuria mums šlykštų parazitą: valdiška organizacija ne tik neatneša naudos, bet priešingai – pradeda siurbti pinigus ir stengiasi padaryti kuo daugiau žalos, nes kuo visiems bus blogiau, tuo daugiau darbo ta organizacija turės, o tai reikš, kad galės dar labiau išsipūsti.

Šitas parazitinis procesas sunkiai išvengiamas: tai visam pasauliui įprasta biurokratinė stagnacija, aprašyta begales kartų. Būtent dėl to stagnacijos natūralumo negalime tikėtis, kad valdžia dirbs žmonėms, kad ir kiek pati valdžia apie tai skelbtųsi: pati valdžios esmė yra parazitinė.

Nors ir nukrypsiu truputį nuo temos, bet pasakysiu, kad tai būdinga ne tik valdžios institucijoms – stagnaciniai procesai atsiranda ir versle, kai įmonių vadovai ima švaisyti akcininkų pinigus, kabindami tiems akcininkams ant ausų makaronus. Čia galime tarti ir dar kitaip: valstybė – tai tiesiog labai didelė ir sudėtinga organizacija, kurios akcininkai yra visi šalies piliečiai, o samdomi vadovai išmeta mūsų pinigus į balą.

Stagnacijos mastai yra sunkiai suvokiami, tačiau spėti apie juos galime: vidutinė mokesstinė apkrova Lietuvos gyventojui yra daugiau kaip 50 procentų. Taip, jei suskaičiuosime visokį PVM, GPM, Sodrą, PSD ir kitus mokėjimus, tai paaiškės, kad daugiau kaip pusė mūsų pinigų nukeliauja į valdžios kišenes. Nors ir negalime tarti, kad visi tie pinigai pražūsta veltui, tokios sumos visgi kelia itin nemalonių minčių.

Be abejo, norėtusi kažkaip imti ir sulaužyti tą valdiškų įstaigų norą plėstis ir viską uždraudinėti. Kita vertus, dėl aukščiau matytų natūralių stagnacinių procesų mes šito padaryti negalime. Gal todėl ir gaunasi, kad visuomenė ir valdžia tampa amžinai priešais: valdžiažmogiai patyliukais plūstasi apie visokius nieko nesuprantančius runkelius, o pati visuomenė keikia visokius biurokratus, korupcionierius ir šiaip nupušusius valdininkus už visas įmanomas bėdas.

Štai čia ir verta truputį susisteminti esminius dalykus: pirmiausia, vertinant valdžios ar su valstybe susijusių organizacijų darbą, reikia visada remtis prielaida, kad jos dirba išimtinai blogai, kenkia visuomenei ir švaisto lėšas visur, kur tik įmanoma. Tai reiškia, kad esminis gero valdymo požymis – tai visi veiksmai, kai valdžia atsisako išlaidų, atleidžia iš darbo biurokratus ir visur kišasi kuo mažiau. Esminis rodiklis, rodantis gerą darbą – tai, kad išlaidos, valdomas turtas ir darbuotojų kiekis mažėja.

Grįždami prie mūsų nagrinėto viešojo transporto pavyzdžio, galėtume valdžios darbą vertinti teigiamai, jei ji išparduotų autobusų parką privatiems vežėjams, o troleibusų parką irgi privatizuotų. Priešingas valdžios elgesys, kai pasakojama apie tai, kad reikia „gelbėti“ valdiškas įmones, išties reiškia atvirą parazitavimą: valdiškos organizacijos plečiamos, verslas naikinamas, paslaugos gyventojams sąmoningai prastinamos ir branginamos.

Lygiai taip pat galime analizuoti ir kitus atvejus – sveikatos apsaugą, mokymo įstaigas ir taip toliau: visur, kur valdžia mažina savo išlaidas ir perduoda viską į verslo rankas, ten viskas vyksta taip, kaip reikia. Bet jei tik valdžia bando plėsti savo įtaką, galime įtarti tuos pačius tipiškus parazitinius procesus.

Na, gerai, gal teoriškai ir gali būti išimtinių atvejų, kai vis dėlto reikia plėsti valdiškų įtaigų veiklą ar bent jau tos veiklos nemažinti. Aišku, aš jums tokio pavyzdžio nepateiksiu, nes bent jau Lietuvoje tiesiog nematau, bet teoriškai taip gali būti. Neabejotina, kad būtent tokiais atvejais valdžiažmogiai jums išskirtinai efektingai knis protą: juk jei jie būtini, tai kuo blogiau jie dirbs, tuo daugiau jie galės pinigų reikalauti. Čia vėl tą patį viešąjį transportą prisiminkime. Arba valdiškas gydymo įstaigas. Arba kokius nors egzaminų centrus. Arba dar ką nors, kas neabejoja savo valdiška būtinybe. Štai tada vertėtų pagalvoti apie du dalykus: visų pirma, apie prasmingus tikslus, o antra – apie tų tikslų matavimą.

Čia, žinokite, yra viena problema: visos valdžios įstaigos puikiai save geba matuoti tik

vienu būdu: įsisavintais pinigų kiekiais. Ir negalvokit, kad aš juokauju – jūs pasikapstykite po tų įstaigų planavimo dokumentus, tai jūs savo akimis nepatikėsite, jie netgi tokius tikslus sau nusimato, kaip „parašyti tiek ir tiek pranešimų spaudai“, ir paskui šitiems tikslams paskiria pinigus, kuriuos stengiasi išleisti. Ir paskui jos cypia, jei pinigų gauna mažiau, nes joms atrodo, kad kuo daugiau pinigų jos išleis, tuo visiems bus geriau. Tos įstaigos net nebando kvestionuoti savo išlaidų poreikio: visi valdiški veikėjai (pradedant politikais ir baigiant žemarušiais klerkais) jums papasakos, kad niekaip kitaip jų matuoti neįmanoma, o jokie kiti tikslai neturi jokios prasmės. Ai, ir dar jie papasakos, kad matavimai turi būti ne dažnesni negu metiniai, nes labai daug resursų reikia tam, kad žinotum, ką ir kaip dirbi.

Taigi nesigilinkim gal į tas valdiškas šnekas, o pažiūrėkime paprastuoju būdu: štai kad ir tas pats miesto transportas – juk mums tiesiog svarbu, kad bet kada, kai sumanysime nuvažiuoti iš taško A į tašką B, galėtume nuvažiuoti kuo greičiau. O jeigu sergame, tai mums svarbu, kad mes nenumirtume ir kuo greičiau pasveiktume. O jei norime statyti namą, tai svarbu, kad kuo greičiau jį pastatytume. Ir taip toliau. Ir be abejo, visada dar galime paklausti, kiek smarkiai sumažėjo tose įstaigose dirbančių valdininkų ir kiek sumažėjo tų įstaigų išlaidos.

Viską galima matuoti, svarbu tik, kad įstaigų tikslai būtų prasmingi, o matavimai – atitiktų tuos tikslus, kitaip tariant, skaičiai turi rodyti ne kažkokias vidines veiklas, o prasmingus dalykus. Norime matuoti ekonomiką – matuokime darbą turinčių žmonių skaičiumi (bet tik ne bedarbyste). Norime matuoti sveikatą – matuokime, kiek žmonės gyvena (bet tik ne kiek sergančiųjų). Norime matuoti priešgaisrinę apsaugą – matuokime, kiek žmonių žūsta ir kokie nuostoliai iš gaisrų (bet tik ne kiek gaisrininkų dirba). Ir taip toliau. Paprastai.

Kartais tie matavimai gali būti gana sudėtingi, todėl valdininkai gali į akis meluoti, esą tai neįmanoma iš principo: štai kad ir miesto transportas – norint jį teisingai įvertinti, reiktų matuoti tipinę kelionės (įskaitant ir kelionę pėsčiomis) trukmę tarp didelio kiekio atsitiktinai pasirinktų miesto taškų. Sudėtingiau matuoti ir gamtos būklę: čia reiktų kompleksiskai vertinti dešimtis ar šimtus užterštumo rodiklių skirtingose vietose. Bet tai juk irgi įmanoma.

Tad grįžkime prie to, nuo ko pradėjome: valdžios įstaigose – visiška pelkė. Būtent todėl, kad yra dvi labai aiškios žmonių grupės: tie, kurie leidžia tai pelkei egzistuoti, ir tie, kas apsimeta dirbančiais, o išties tik parazituoja ir stengiasi vykdyti pinigų išleidimo planus, kartu kurdami visiems kuo daugiau problemų, kurias paskui galėtų spręsti.

Ponas Redaktoriau, aš jums garantuoju, kad vos tik suprasite, jog valdžios įstaigų tikslai visai ne tie, kokių norėtumėte, tai nereiks jums ir laikraštyje filosofuoti apie visokius ten visuomeninės dezinacijos lūžaties reliatyvumus bei kitus liberaliai kultūrinius dvasingumo aspektus.

Laukiu iš jūsų didelių pinigų už tamstos suprotinimą. Jūsų branginamas –

ROKIŠKIS
RABINVIČIUS

Vilnius
2013-05-09

DIENORAŠTIS

Cristof Polo

Ievai Rusteikaitei, daiktologei

Kovo 29 d. Skrydis link Vilniaus. Gretimoje sėdynėje – neregys. Jo naguose gali matyti neišdildomas šaf-rano žymes. Šiek tiek skaitinėju *Apie daiktų prigimtį*. Iš krepšio išsitraukiu aplanką ir vartau Bruno popierius. Šiaip tai jie niekuo neypatingi. Bet ji nori juos turėti. Ant vienos pusės atspausdintus 57 puslapius, kuriuose mėlynu rašalu arba pieštuku ranka prirašyta pastabų ir grafinių nuorodų (skliaustelių, rodyklių, brūkšnių); tai fragmentas, galėjęs vėliau tapti Bruno disertacija apie ekscentrišką ispanų humanistą ir aiškiaregį. Šis

Julius Keleras. Iš ciklo „Vilniaus šaligatviai“. 2006-03-02

ekscentrikas ir buvo vienas paskutinių Bruno susidomėjimų. Žiūriu į neregį, pro savo langelį stebiu blankų debesų grindinį. Ar šitame taške debesis turi tuos pačius vardus? Kelionė eina į pabaigą. Jau ore pasidaro aišku: Lietuvoje žiema dar nesudėjusi ginklų. Irena manęs jau laukia prisėdusi ant suolo greta 2 autobuso stotelės. Ji rūko ir varto Josepho Cornelio reprodukcijų knygą. Vis dėlto man pavyksta ją nustebinti. Apsikabiname.

Kovo 30 d. Mintis pasitvirtina: Justiniškėse žiema skleidžiasi visu gražumu. Šuo Wunjo nesustodamas nešioja man guminių kamuoliuką, nori, kad mesčiau jam, vėl ir vėl. Šuniškas apsėdimas. Wunjo žiūri į mane nusivylęs: laukia žaidimo tašos. Koks čia žaidimas ir koks mano vaidmuo? Svaigulys. Ir vis dar sninga. Išeiname pasivaikščioti po Užupį – tai mano silpnybė. Pirmą išmokta pamoka: vengti ledo, pėdą dėti ant klampiosios dalies. Ledo ir burbulų derinys. Man neblogai sekasi. Eiti nuleidus nosį, skaičiuoti žingsnius sniege. Žengti į kitų pėdų įspaudus. „Mint Vinetu“ knygyne gaunu Juliaus Kelero fotografijų rinkinį apie Vilniaus šaligatvius. Tai žvilgsnių į šaligatvius metrika: skirtingos šviesos ir sniego akimirkos. Grioviai, provėžos, nuotėkiai, plikledis, atspindžiai ir pėdsakai – metų laikų kaitos palimpsestas.

Kovo 31 d. Wunjo nori, kad mesčiau jam kamuoliuką, vėl ir vėl. Žaidimo kamuoliuku *myse en abyme*. Žaidimo kamuoliuku paramnezija ir pensija. Pavakariams – Velykų kiaušiniai, dažyti šitame *dark side*. Kreta, kitas šių namų augintinis, žvalgosi į mane, nors ir prisibijo. Kol *dark side* ruošiama vakarienė, aš skaitinėju Juarrozą. Tinginys pagaminamas man nespėjus nė mirktelėti. Lauke baltos spalvos daugėja, sniegas brinksta. Derinys subliūkšta: nurimęs sniegas atrodo kaip iš malto putoplasto ir tinka tik gniūžtėms daryti arba tenka apsimesti, kad sniego yra ten, kur jo nėra. Vakare atidaviau Irenai aplanką su Bruno popieriais. Ši disertacija turėjo būti rašoma apie Francisco de Valdemaro (1512–1587) kūrybą. Tai buvo humanistas, erazmininkas, optikas, išradėjas, muzikas ir meteorologas; autorius ekstravagantiško traktato, kuriame persimaišo meta-

fizika, optometrija, anatomija, meteorologinės išvalgos, atomizmas ir, galiausiai, savotiška patafizikinė dvasia *avant la lettre*. Virtuvėje klausomės lietuviško klasikos radijo, valgome tinginį. Irena man pasakoja apie Bruną. Aš ją fotografuoju. Ji man pasakoja apie paskutinį Bruno apsilankymą Vilniuje, paskutinius jo žingsnius mieste, kai kuriuos jai gerai išiminius Bruno gestus. Nors aš nepajėgus jų atminti. Kalbame apie raudonus aukštakulnius batelius, besiilsinčius ant vienos iš Irenos kambario lentynų. Pažiūriu pro langą: ant apsnigto kelio padangų paliktos provėžos ima blankti. Rūkome ir tęsiame pokalbį apie Bruną. Dažnas jo vartotas žodis: *keista*. Einame miegoti. Dvi valandas klausausi nakties garsų, kuriuos prislopina ką tik nukritęs sniegas. Francisas de Valdemaras buvo sukūręs optinį-mechaninį įtaisą, tikėtina galintį išskaidyti šviesą ant skirtingų paviršių. Šviesa tuomet gali būti skaidomaisiais lęšiais sugaunama ir projektuojama ant aliejingu tepalu išteptų šviesai jautrių metalo plokščių. Vienas kadras vienai metų dienai. Taip būtų išgaunama labai detali šviesos svyravimų seka per visus metų laikus.

Julius Keleras. Iš ciklo „Vilniaus šaligatviai“. 2006-11-03

Balandžio 1 d. Dieveniškės. Einame pagrindine gatve. Snyguriavimas maišosi su lietumi. Sniegas veikia ne traška, o limpa. Irena eina keliais žingsniais priekyje. Aš ją nufotografuoju. Vanilinės spalvos autobusų stotelė, šalia stovi uosis. Už kelių metrų matosi maisto prekių parduotuvė ir restoranai. Geriame kavą prie nertus ornamentus imituojančia viniline staltiese aptraukto stalo. Irena man pasakoja apie pirmąją jos ir Bruno naktį. Aš suakmenėju, nekalbu, toks ir lieku – kvailai prie lūpų priglaudęs kavos puodelį. Ji man sako, kad tą pirmą kartą, Madride, Brunas buvo agresyvus ir retsykiais liūdnas, nors daugiausiai – liūdnas. Vėliau stoja tyla. Praeiname pro Dieveniškių centrinę dalį. Kur čia gali būti paslėptas Napoleono lobis? Žydų kapinėse kojos sminga į sniegą iki kauliukų. Kelionę tęsiame mašina. Arčiau šiaurės snigimas intensyvėja. Krintantis sniegas čia sausesnis, snaigės didesnės ir šiurkštesnės. Po padangomis slysta sniego gyvatės.

Balandžio 2 d. Sodyba „Prie šaltinio“, Lapiai. Skaitau Lukrecijų valgomajame prie didelio lango: „O tuo tarpu dabar akimis savo matom, kad jūroj, žemėje ir dangaus aukštybėse daug kas judėti gali keliais įvairiais“. Kitoje pusėje virš upelio vagos suaugę sniegu padengti alksniai atspindi balkšvą šviesą, niekas nemeta šešėlio. Ant vienos iš storiųjų šakų kabo neapgyventas paukščio inkilėlis. Irenos sprandas. Apsnigtų alksnių šviesa ant Irenos sprando.

Elliotto Smitho muzikos koncertas. Jeigu Elliotas būtų grojęs Vilniuje, – klausiu Irenos, – kur tai būtų vykę? Irena pasiūlo tris variantus: a) „Suokalbis“ (neįmanoma); b) Rusų dramos teatras (būtų kamštis); c) Vaidilos teatras (tikėtina).

Balandžio 3 d. Pusryčiaujame sodybos verandoje kitoje namo pusėje, greta upelio. Mano kojos nutirpusios. Pasakau Irenai ispaniškai: „Man užmigo kojos“. Ji nustebusi paaiškina, kad lietuvių kalboje kojos ne užmiega, o nutirpsta. Skirtingos asociacijos: silpnas smeigtuko dyglys sustojusiam kraujyje ir nedidelės sniego skeveldros, tirpstančios per atlydį. Galime suprasti, kad jei koja „užmiega“, ji atšyla; jei koja „nubunda“, ji sušąla. Budimas ir sušalimas. Mintimis stabteliu prie rankų, kraunančių tuopų rąstus į židinių ir į sauną kūrenančių pečių. Ugnis žiebiama rankų judesiais, šie darosi vis automatiškesni. Prie laužo yra ir Herakleitas, jis mums šypsosi sukryžiuavęs rankas ant kelių: „Vaikai mano, čia taip pat yra dievų“.

Balandžio 4 d. Pasaulis, kitaip tariant, *pa- + saulė*, kitaip tariant, *po saule*. Bet taip nutiko, kad čia, šitame „po“ pasaulyje, yra 2013-ųjų metų balandžio 4-oji ir saulė ką tik pasirodė pirmą kartą, nors dar labai droviai. Tačiau alksnių šakos tikrai ima kratytis sniego.

Mes įdedame raudonąjį aukštakulnį batelį į inkilėlį ir padarome kelias nuotraukas. Vakarėjant pradeda me kelionę atgal į Vilnių. Sapnavau, – pasakoju Irenai kelionės metu, – kad Brunas jau miręs. Jis atvažiuoja mėlynuoju *Dyane*, bet užuot laikęs vairą, ploja delnais. Brunas sapne atrodo kur kas geriau nusiteikęs nei bet kada. Jis išlipa iš mašinos pasišokinėdamas ir trinkteli durimis. Bet jis miręs, tą išduoda jo rankos. Ant jų matosi šešėlis, atspindys, atrodo kaip kokia medūza, kažkas prilipę prie tų rankų, bet tas kažkas čia atsiradęs savo noru, natūraliai.

Balandžio 5 d. Sėdžiu prie virtuvės stalo, išsiblaškęs stebiu Justiniškių gatvės eismą. Irena tuo metu bando apsispręsti, kokią muziką uždėti sename *Dell* kompiuteryje. Troleibusai šnypščia: tai kažkas panašaus į priešgarsinę ar pogarsinę stadiją. Smiliumi ritmiškai barbenu į metalinę kėdės koją. Klausyk, – sakau Irenai. – Taip varva sniegas atlydžio metu. Bet Irena juokiasi, beveik nekreipia į mane dėmesio. Vakarieniaujame klausydamiesi *Red House Painters*. Franciscas de Valdemaras norėjo užfiksuoti metų laikų pokyčius stebėdamas šviesą ir jos kaitą bei virsmą ant lytimų ir kartu matomų paviršių. Tam tikra prasme taip jis žaidė epikūrininkų žaidimą, nes pastarieji manė, kad visi pojūčiai galų gale susilieja į lytėjimą. „Laiko gyvybė yra šviesoje, – rašė de Valdemaras, – o šviesos trukmė yra ta materija, per kurią mes tampame matomi Dievo akims.“ Šviesos teologija. Arba Bruno percituotais Barensteino žodžiais tariant: „Dieviško žvilgsnio teofanija dėl daiktų trukmės ir žmonės, išeinantys ir ateinantys šviesoje“. Ir tai mus nuveda iki kito Bruno susidomėjimo: Anselio Adamso zonų sistemos, tokios fotografinio matavimo technikos, kuri elementariu būdu nustato skirtingus apšvietimo laipsnius ant matomų paviršių. Brunas sakydavo, kad ispanų kalboje mes neturime tiek žodžių, kurie galėtų išreikšti žodį *keistenybė*. Brunas, remdamasis Adamso modeliu, svajoję apie semantinių laukų sistemą, kuri pridėdant arba atimant semas (pagal šviesos svyravimus), balansuotų tarp kraštutinio pažinimo ir keistumo ribos. Tarp abiejų polių kartais įvyktų trumpas sujungimas: *déjà vu*. Bet kaip išmatuoti šviesą *déjà vu* akimirka?

Balandžio 6 d. Pagaliau – saulė. Staiga atėjo pavasaris. Per radiją skamba kažkas panašaus į Sibelijų. Pažvelgiu pro langą. Priešais stovinčio pastato blokas atrodo nelyginant didelė švytinti uola su melsva aureole. Greta automobilių aikštelių vaikai sniege piešia hieroglifus. Mažytis vienišas debesis nušliaužia vakarų link. Baudelaire'as: „Tai ką gi tu, keistasis svetimšali, myli? Aš myliu debesis... praplaukiančius debesis... tenai...

tenai... tuos nuostabius debesis“. Verkčiau, jei sąlygos būtų palankios verkti.

Balandžio 7 d. Tarp nesuskaičiuojamų teorinių de Valdemaro keistybės išsiskiria savotiška retrospektyvioji meteorologija. Apskaičiuoti praėjusių laikmečių dangaus būklę, atskaitos tašku pasirenkant dabartinę klimato situaciją, rekonstruoti visas orų variacijas, kol pasiekiami norima akimirka. Tai kaip bandymas sugražinti šachmatų partijos ėjimus. Kaip beprotystė. Klausiu savęs, koks turėjęs būti dangus tą pačią dieną kaip ši prieš šešerius metus ir ką veikęs Brunas po šiuo dangumi. Sėdžiu su Irena *Jaltos* restorano terasoje, Žvėryne, laukiame taksi, kuris mane veš į oro uostą. Dabar 2013-ieji. Dangus mėlynas. Groja *Phillys Dillon Close to you*. Anot Valéry, „išorė yra pradžių ir pabaigų rinkinys“. Galėčiau stebėti šį dangų, šią šviesą, ieškoti mažo nervingo debesies ir bandyti akimis pagauti jo trukmės lengvybę. Iki tol, kol atvyksiu į kitą dangų, galbūt labai panašų į šį. ☞

Iš ispanų kalbos vertė Aistė Kučinskienė

Julius Keleras. Iš ciklo „Vilniaus šaligatviai“. 2006-03-16

Apie nepasaulėžiūrinę politiką

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Pasaulėžiūros nesutarimai yra atlikę reikšmingą vaidmenį moderniosios Lietuvos istorijoje. Zenonas Ivinskis yra pažymėjęs, kad 1920–1926 m. daugiausia aistrų sukeldavę ginčai dėl Bažnyčios įtakos šalies gyvenime, „galutinį bendradarbiavimo ar kovos pasirinkimą lėmė ne politiniai, socialiniai, ūkiniai interesai, bet „su bažnyčia“ ar „be bažnyčios“ klausimas“. Ginčai dėl religijos vaidmens viešajame gyvenime buvo pilietinės nesantaikos versmė ne tik Lietuvoje. Ar galima patenkinti tikinčiųjų norus, nepažeidžiant kitų visuomenės narių interesų, ar tikintieji gali priimti politinius sprendimus remdamiesi savo pasaulėžiūriniais įsitikinimais, – šie ir panašūs klausimai svarstomi jau šimtmetį, konsensuso nerasta, o klausimai nėra netekę aktualumo.

Filosofas Antanas Maceina manė, kad daugelį pasaulėžiūrinių ginčų būtų galima išspręsti, jei pasisektų tiksliai nubrėžti valdžios ir Bažnyčios kompetencijas, nustatyti, kas priklauso ciesoriui, ir kas – Dievui, griežtai atskiriant politiką nuo pasaulėžiūros. Savo pirmaisiais pokario metais pasiūlytą sprendimą jis pavadino nepasaulėžiūrine politika, išskirdamas penkias pagrindines jos tezes: „(a) politiniai valstybės organai (parlamentas, ministerijos, prezidentas ir t. t.) neturi kompetencijos pasaulėžiūros srityje; (b) dvasinės kultūros sritys (religija, mokslas, menas, auklėjimas ir t. t.) yra be pasaulėžiūros negalimos nei reikšti, nei vykdyti; (c) politiniai valstybės organai dvasinės kultūros sričių tvarkyti iš esmės negali; (d) politiniai organai gali šias sritis tik prižiūrėti ir saugoti grynai formaliniu požiūriu; (5) dvasinės kultūros sritis esmiškai tvarkyti

gali tik pasaulėžiūrinės bendruomenės“. Pasak Maceinos, kai valstybės reikalai tvarkomi pagal vienos pasaulėžiūros reikalavimus, primetama ne tik svetima santvarka, bet ir svetima ideologija.

Katalikai tradicionalistai griežtai kritikavo Maceiną, kad jis abejingas tiesai, pasiduodąs reliatyvizmui, kad nepasaulėžiūrinė politika nederanti su Bažnyčios mokymu. Polemika neapsiribota: Maceina buvo įskųstas Vatikaniui, o tradicionalistų protestai jam užkirto kelią būti išrinktam Ateitininkų federacijos vadu. 1950 m. vyskupas Pranciškus Būčys paragino Maceiną kreiptis į Šventąją Oficiją, kad nustatytų, ar jo peršama nepasaulėžiūrinė politika dera su Bažnyčios mokymu. Maceinai ta mintis patiko, bet Būčiui susirgus ir mirus, kreipimosi nebeparašė.

Kritika dažnai buvo laužiama iš piršto, grindžiama aistromis, bet būta ir išvalgių kritikų. Straipsnyje „Nepasaulėžiūrinės politikos klausimu“ (*Naujasis gyvenimas*, 1948, Nr. 10, 11), kunigas Vytautas Bagdanavičius išskėlė du rimtus priekaištus. Pirma, kodėl žmogus turėtų atsisakyti siūlyti ar remti geresnį įstatymą vien dėl to, kad jis kilęs iš jo pasaulėžiūrinių įsitikinimų? Antra, reikalavimas politikoje nesivadovauti pasaulėžiūra verčia kataliką valstybininką būti „pasidalijusiu žmogumi“, derinančiu savo gyvenimą su savo ideologiniais įsitikinimais kone visose srityse, išskyrus politiką.

Atsakydamas į Bagdanavičiaus kritiką, Maceina neneigė siūlęs, kad nebūtų priimti iš pasaulėžiūros kilę

įstatymai. Bet ne todėl, kad įstatymas kilęs iš pasaulėžiūros, o kad „įstatymas ir jį leidžiąs parlamentas yra politinės priemonės ir todėl prievartinės, vadinasi pasaulėžiūrai reikšti netinkamos“. Kaip negalime ekonominėmis priemonėmis – papirkimais, dovanomis, didesnėmis algomis – skleisti savo pasaulėžiūros, „taip lygiai negalima ir politinėmis priemonėmis“.

Vargu ar įgyvendinamas Maceinos siūlymas kartu su ekonominėmis priemonėmis nušalinti politiką nuo pasaulėžiūros klausimų reguliavimo. Niekas neverčia žmogaus kyšiais ar papirkimais skleisti savo tikėjimą, o pastangos tai daryti būtų nesusiipratimas, nes tikėjimo negalima nei įsigyti, nei perduoti. Bet tik įstatymais galima įteisinti pačią nepasaulėžiūrinę politiką, nors šitokią parlamento sprendimą galima priskirti prie, pasak Maceinos, formalios priežiūros.

Neginčytina, kad reikia priešintis tokiems įstatymams, kaip Lietuvos lenkų rinkimų akcijos projektas mokyklose įvesti privalomas tikybos pamokas. Nepateisinami buvo ir tarpukario Lietuvos įstatymai, kurie įteisino tik bažnytinę santuoką, tad vertė ateistus ar agnostikus dalyvauti jiems svetimuose ir, ko gero, atgrasiuose ritualuose. Bet nėra daug tokių atvejų, kai tiesiog diegiama ar propaguojama kuri nors pasaulėžiūra. Gerokai dažniau reikia teisiškai reguliuoti sudėtingus, pasaulėžiūrinių aspektų turinčius, bet su pasaulėžiūros diegimu tiesiog nesusietus klausimus: gėjų santuoką, eutanaziją, religinių simbolių naudojimą viešose institucijose. Mėgindamas izo-

liuoti politiką nuo pasaulėžiūros, Maceina nepakankamai įvertina dvilypį piliečio santykį su valstybe. Esame teisės imperijos pavaldiniai, bet ir teisės respublikos piliečiai. Įstatymams privalome paklusti, jei norime išvengti valstybės prievartos. Antra vertus, patys piliečiai yra subjektai, įstatymų kūrėjai. Atsiribodamas nuo sprendimų žmogus leidžia kitiems daryti nutarimus, kuriuos turėtų lemti ir jis. Be to, valstybės ir įstatymų pirštai ilgi, jie veikia ir tas gyvenimo sritis – šeima, vaikų auklėjimą ir mokymą, meną ir religiją – kurias Maceina siekia izoliuoti nuo įstatymų prievartos.

Ar galima apsaugoti šeimą nuo politikos „prievartos“? Vargu. Antai valdžia neišvengiamai įsivelia į santuokas, teisiškai nustatydamas, kiek teisių sutuoktiniai turi vienas į kito turta, kaip ir kokiomis aplinkybėmis galima skirtis arba įsivaikinti ir t. t. Gėjai kovoja dėl savo santuokų įteisinimo iš dalies ir todėl, kad įgytų šias ir kitas teises. Konfesinės mokyklos, ypač jei sulaukia valdžios paramos, negali vien savo nuožiūra nustatyti mokymo programos, nemokyti dalykų, kuriuos valstybė laiko privalomais. Jei visus religinius poreikius būtų galima patenkinti bažnyčioje ar bute, valdžia galėtų nepaisyti Bažnyčios, ir Bažnyčia valdžios. Bet religija reiškiasi viešojoje erdvėje, tad reikia su valdžia suderinti reikimosi matmenis, nuspręsti ar kryžiai gali kaboti viešose įstaigose, ar valdžia gali uždrausti moksleivėms mokykloje galvą apjuosti skara.

Iškilus gėjų santuokų, ateityje gal ir daugiapatystės įteisinimo klausimui, politikai ir eiliniai piliečiai turi grumtis su juo. Politikas gali balsuoti už šių santuokų įteisinimą, prieš arba susilaikyti. Susilaikydamas jis tampa pasyviu stebėtoju. Jei nevalia balsuoti pagal savo įsitikinimus, ar tai reiškia, kad balsuojį už tai, kas tau svetima ir nepriimtina? Švelniai tariant, tai būtų keistoka. Veikia žmogus turi atsizvelgti į savo įsitikinimus, bet neturi jiems automatiškai skirti pirmenybę. Konkrečiais atvejais, įvertinęs jų įgyvendinimo poveikį kitiems principams

ar siekiam, dėl pakantumo skatinimo jis gali jų ir nepaisyti.

Tikintiesiems dažnai priekaištaujama, kad, balsuodami pagal savo įsitikinimus, jie mėgina įstatymais primesti juos visai visuomenei. Gėjų santuokų atveju galima nurodyti, kad tikintieji nieko nebando primesti, o tik atsisako keisti galiojančius įstatymus. Antra vertus, patogų būti pasyviam ar neutraliam, kai įstatymai jau atspindi tavo nuostatas, tad ir nieko nedarydamas jas savotiškai gini. Nežinau, ar veiksmus, kuriuos pats inicijuoji, stengdamasis pertvarkyti pasaulį reikia skirtingai vertinti negu poelgius, kuriais atsakai į kitų iniciatyvas ar laikaisi pasyviai.

Kartais sukuriamą regimybę, prie ko prisideda ir Maceina, kad asmens religiniai įsitikinimai veikia tik jo požiūrį į seksą, šeimos koncepciją, abortus, taigi uždara klausimų ratą. Užmirštama, kad jie taip pat įtakoja nuostatas dėl socialinio teisingumo, skurdo, kovos su rasine diskriminacija ir pan. Jei laisvosios rinkos entuziastas gali raginti valstybę mažinti pašalpas bedarbiams ir vargingiesiems, nes mano, jog išlaikomieji kenkia sau patiems bei visuomenei, tad turi būti priversti savarankiškai gyventi, sunku paaiškinti, kodėl tikintysis negali balsuoti už didesnę paramą vargingiesiems, būdamas įsitikinęs, kad visi žmonės yra sukurti kaip *imago Dei*, tad verti priežiūros ir globos, o ne abejingumo.

Maceina tikina, kad nepasaulėžiūrinė politika neskaldo žmogaus, neskelbia jo įsitikinimų Beverčiais, tik neigia politikui teisę spręsti pasaulėžiūros klausimus. Katalikas medikas, kalbąs apie sielą, nekalba kaip medikas ir kaip medikas nėra kompetentingas spręsti sielos problemas. Katalikas yra laisvas vadovautis savo įsitikinimais, bet tuo atveju jo sprendimai bus „krikščioniški – religiniai, bet ne politiniai“. „Katalikas valstybininkas visur ir visados – visuose savo politiniuose veiksmuose – turi veikti krikščioniškai“, – taigi pagal savo sąžinę ir įsitikinimus, bet „negali veikti kaip krikščionis, užangažuodamas tuo Die-

vą ir bažnyčia“. Tačiau skirtumas tarp „veikti krikščioniškai“ ir „veikti kaip krikščionis“ yra dirbtinis. Nepadeda ir palyginimas su mediku, – juk šis neoperuoja su katalikišku skalpeliu, savo profesinėje veikloje gali išvengti religinių klausimų. Bet politikui, turinčiam spręsti pasaulėžiūrą liečiančius klausimus, gerokai sunkiau elgtis, tarsi jo įsitikinimai būtų nereikšmingi ar lengvai nepaisomos užgaidos.

Maceina negeba tinkamai atsakyti į Bagdanavičiaus priekaištus. Ne taip lengvai į juos atsakytų ir iškiliausias mūsų amžiaus politikos filosofas Johnas Rawlsas, kuris savo knygoje *Political Liberalism* klausia panašius klausimus: kokiais principais demokratinė visuomenė, kurioje vyrauja minčių ir pasaulėžiūrų įvairovė, turėtų tvarkyti opius kultūros ir dvasios reikalus? Bet Rawlsas siūlo kitokį atsakymą: viešose politikos diskusijose piliečiai turi vengti pasaulėžiūrinių ir visuminių doktrinų principų, kurie kitiems yra svetimi ir nepriimtini, ir pasikliauti vien argumentais, kurie dera su viešojo proto reikalavimais, arba kurie gali būti išversti į pasaulietiškus principus. Atsisakius pasaulėžiūrinių koncepcijų viliamasi, jog būsiąs pasiektas konsensusas, kuriam visi galės priartinti ir kuris nustatys gaires įstatymų leidybai.

Eiliniam žmogui, stengiančiam laikytis Rawlso siūlymų, grėstų pavojus tapti pasidalijusiu žmogumi. Jei jis be sąžinės graužimo atsiriboja nuo savo pasaulėžiūrinių įsitikinimų, galima abejoti, ar tie įsitikinimai jam svarbūs. Jei jis nuosekliai skiria pirmenybę savo religiniams įsitikinimams, teigdamas, kad jie neprieštarauja viešajam protui, jo išsipareigojimas Rawlso principams tampa tuščiai deklaratyvus. Jausdamas, kad negali reikšti savo įsitikinimų politinėse diskusijose, žmogus gali atsiriboti nuo viešojo gyvenimo, pasirinkti „vidaus egzilį“, bet tai nedera su aktyvia pilietine pozicija. Esama ir kitų alternatyvų, bet kiekvienu atveju religijos ir politikos derinimo problemos dar laukia atsakymo. ❧

IŠLAISVINIMO TEOLOGIJA IR LOTYNŲ AMERIKOS KATALIKYBĖ

Ar socializmas suderinamas su Bažnyčios mokymu?

Kaetana Leontjeva

Pradedant pirmosiomis pontifikato akimirkomis, pop. Pranciškus nuo savo pirmtakų išsiskyrė ne tik pabrėžtinu kuklumu, bet ir dėmesiu visuomenės paribyje bei užribiuose esantiems žmonėms. Vardo pasirinkimas, limuzino iškeitimas į autobusą, kojų mazgojimas kaliniams – daugelį tai privertė spėlioti, ar išvysime radikalių pokyčių Katalikų Bažnyčios požiūryje į skurdo problemą. Tai, kad pop. Pranciškus kilęs iš Lotynų Amerikos ir yra jėzuitas, kai kuriuos apžvalgininkus privertė spėlioti, ar nesulauksime prieš keturis dešimtmečius šiame regione išplitusios išlaisvinimo teologijos įžengimo į Vatikaną – tą pačią vietą, iš kurios prieš tris dešimtmečius išlaisvinimo teologija buvo išstremta.

Tačiau nei popiežiaus kilmė, nei buvimas jėzuitu neleidžia tapatinti jo su išlaisvinimo teologais ir jų mokymais. Veikiau priešingai: būdamas Jėzaus Draugijos provincijolu Argentinoje, kunigas Jorge Mario Bergoglio kovojo su išlaisvinimo teologija ir dėl to tapo nepopuliarus tarp vietos jėzuitų.

Nors išlaisvinimo teologijos įžengimas į Vatikaną mažai tikėtinas, jos nagrinėjimas gali padėti suprasti autentišką pop. Pranciškaus požiūrį į socialinį mokymą ir marksizmą, juolab kad jam tai buvo ne teorinė problema, o tokia, kuri palieka gilius pėdsakus žmogaus širdyje. Šiame tekste ir stengiamasi pasigilinti, iš kur kilo ir ko siekė išlaisvinimo teologija, kuo ji skyrėsi nuo Katalikų Bažnyčios socialinio mokymo ir kodėl prieš tris dešimtmečius Bažnyčia šios teologijos teiginius pa-

išlaisvinimo teologija posovietinėje erdvėje tikrai nėra pirmo ryškumo aktualija. Savo laiku *NŽ-A*, tiesa, skyrė specialų dėmesį šiam fenomenai, paskelbdama Vyganto Malinausko interviu su šios teologijos įkvėpėju Gustavo Gutiérrezu ir pačios teologijos idėjų apžvalgą (*NŽ-A*, 1998, Nr. 3). Nūnai, pontifikatą pradėjęs Šventajam Tėvui Pranciškui, tapo madinga atsižvelgti į Lotynų Amerikos krikščionybės ypatybes, tarp kurių ypač išsiskiria išlaisvinimo teologijos sąjūdis.

KAETANA LEONTJEVA – ekonomikos analitikė, Lietuvos laisvosios rinkos instituto vyr. ekspertė, domisi socialiniu Bažnyčios mokymu.

smerkė. Kartu galbūt pavyks geriau suprasti, kaip gali (ir kaip negali) Pranciškaus pontifikato metu pakrypti Bažnyčios pozicija dėl pagalbos skurdžiai gyvenantiems žmonėms.

I. IŠLAISVINIMO TEOLOGIJA

Atsiradimo fonas Lotynų Amerikoje

Priespauda ir skurdas, kuriuos tebeapatiria šiandienės Lotynų Amerikos gyventojai, charakterizavo šį žemyną dar iki XV a., kai Kolumbas atrado Ameriką. Iki kolonijiniu laikotarpiu egzistavusioms Pietų ir Centrinės Amerikos civilizacijoms buvo būdingas griežtas visuomenės pasidalijimas į klases – siaurą privilegijuotų, turtingųjų sluoksnį ir itin platų sluoksnį priespaudą patiriančių ir išnaudojamųjų¹. Ši fragmentacija Lotynų Amerikoje išliko ryški iki pat XX a. Į žmogų būdavo žiūrima ne kaip į individą, bet kaip į sraigtelį didesniame mechanizme: teisės priskiriamos ne žmogui, o luomams, visuomenės grupėms².

Didžiausią priespaudą kolonijiniu laikotarpiu patyrė indėnų valstiečiai, į kuriuos vietos valdžia žvelgė tarsi į „organinę vienovę“³. Pagrindinė jų funkcija buvo apdirbti žemę arba triūsti kasyklose, idant jų darbo vaisiai atneštų naudos kolonistams iš Iberijos. Net ir tais atvejais, kai jiems būdavo skiriama žemės, tai vykdavo kolektyvinio susitarimo pagrindu, ne šeimoms ar žmonėms (čia nekalbama apie jėzuitų redukcijas).

Lotynų Amerikos teritorijoms atgavus nepriklausomybę nuo Ispanijos ir Portugalijos, žemiausių visuomenės sluoksnių patiriama priespauda neišnyko – pagrindinė to apraiška buvo turto koncentracija privilegijuotųjų rankose ir tebesitęsiantis skurdas tarp paprastų gyventojų.

Kolonijiniu laikotarpiu galioję ekonominės laisvės ribojimai nulėmė menką Lotynų Amerikos ekonominę iš-

¹ Alvaro Vargas Llosa, *Liberty for Latin America*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005, p. 14, 18.

² *Ibid.*, p. 14.

³ *Ibid.*, p. 22.

sivystymą ir sąlygų nebuvimą visuomenės gerovei augti. Ispanija draudė kitoms valstybėms prekiauti su jos kolonijomis, o prekes į kolonijas tiekti galėjo tik ispanų gamintojai⁴. Legalios prekybos uždraudimas paskatino didelio masto kontrabandą ir įtraukė vietos gyventojus į nelegalią veiklą bei ugdė korupciją. Ilgainiui įvairi nelegali veikla tapo institucionalizuota, ir iki šių dienų bergždžiai kovojama su kontrabanda, prekyba ginklais ir narkotikais⁵. Ypač žalingas Lotynų Amerikos šalims buvo tarpkolonijinės prekybos draudimas, kuris neleido išsiplėtoti natūraliems ekonominiams ryšiams tarp kaimynų.

Tapusios politiškai nepriklausomos, Pietų Amerikos valstybės neskubėjo suteikti savo gyventojams ekonominės laisvės. Politikai duodavo įvairias privilegijas išskirtinėms pramonės šakoms, tad rinka buvo nuolat iškreipta dėl valdžios įsikišimų, o paprasti gyventojai negalėjo tikėtis jų gyvenimą palengvinančių sprendimų. Šeimoms trūko ekonominio savarankiškumo, o pirmiausia – nuosavos žemės. Viešoji politika trukdė smulkiai žemdirbystei ir teikė pirmenybę pigią darbo jėgą įdarbinančioms *haciendoms*, o politikai neretai įgalindavo stambių *haciendų* susidarymą įsibraunant ir atimant iš vietinių indėnų bendruomenių žemes. Taigi neturtingiausiems gyventojams trūko nuosavybės, o tiems, kuriems pasisekė turėti nuosavos žemės, trūko jų nuosavybės teises užtikrinančios apsaugos.

Išlaisvinimo teologijos rūpestis ir pagrindai

Išlaisvinimo teologijos sąjūdį Lotynų Amerikoje įgailino du stiprūs postūmiai. Pirmasis – 1959 m. Kubos revoliucija, kuri skurde gyvenantiems žmonėms tapo pavyzdžiu ir sužadino viltį⁶. Po Kubos revoliucijos iš šalies pasitraukė apie 70% katalikų dvasininkų, ir tai skatino Bažnyčią nuosekliau ieškoti alternatyvų ir užkardų revoliuciniams scenarijams. Antruoju postūmiu galima laikyti Vatikano II Susirinkimą, sukūrusį laisvesnę ir kūrybingesnę teologinę atmosferą⁷. Lotynų Amerikos teologai pradėjo aktyvias diskusijas apie santykį tarp tikėjimo ir skurdo, Evangelijos ir socialinio teisingumo.

Septintą ir aštuntą dešimtmetį radosi vis naujų lėto-

mis socialinėmis reformomis nusivylusių krikščioniškų grupių, kurių gretose prabilti ir apie revoliuciją. Kaip rašė tuometinis Lotynų Amerikos Vyskupų Konferencijos (toliau – CELAM) Socialinės veiklos departamento vykdomasis sekretorius kunigas Renato Poblete, šios grupės „priėmė marksistines kategorijas ir analizės me-

Šv. Pranciškaus bažnyčia. San Miguel de Allende, Meksika. 2011. Autorės nuotr.

todus, marksistinių mąstymą, o galiausiai – ir marksistinę strategiją⁸.

Pirmasis autoritetingas Lotynų Amerikos teologų atsakas į regiono problemas buvo išdėstytas 1968 m. Medeline (Kolumbija) vykusio CELAM antrojo visuotinio susirinkimo metu⁹. Jo baigiamajame dokumente atskleidžia nevienareikšmis požiūris į visuomenės vienybę ir klasių kovą. Viena vertus, skelbiamas siekis vienyti visuomenę: Bažnyčia „nori tarnauti pasauliui, apšviesdama jį šviesa ir gyvenimu, kurie išgydo ir iškelia žmogaus orumą, sutvirtina visuomenės vienybę“. Kita vertus, dokumente pritariama priespaudą patiriančių žmonių kovai: „Turime stiprinti prievolės solidarizuotis su vargšais supratimą. [...] Šis solidarumas reiškia jų problemas ir jų kovas padaryti savomis. Tai reiškia susitelkti į neteisybės ir priespaudos pasmerkimą, į krikščionišką kovą prieš netoleruotiną padėtį, kurioje kenčia neturtingieji“¹⁰. Vis dėlto Bažnyčios hie-

⁴ Graciela Marquez, „Commercial Monopolies and External Trade“, in: *The Cambridge Economic History of Latin America*, t. 1, ed. Victor Bulmer-Thomas et al., New York: Cambridge University Press, 2006, p. 397.

⁵ *Ibid.*, p. 407.

⁶ Manzar Foroohar, „Liberation Theology: The Response of Latin American Catholics to Socioeconomic Problems“, in: *Latin American Perspectives*, 1986, t. 13, Nr. 3: *Religion, Resistance, Revolution*, p. 37.

⁷ Leonardo and Clodovis Boff, *Introducing Liberation Theology*, Maryknoll, New York: Orbis, 2000, p. 66.

⁸ Renato Poblete, „From Medellin to Puebla: Notes for Reflection“, in: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 1979, t. 21, Nr. 1: Special Issue: *The Church and Politics in Latin America*, p. 34.

⁹ Gustavo Gutiérrez, *A Theology of Liberation*, Maryknoll, New York: Orbis Books, 1973, p. 35.

¹⁰ II Conferencia General del Episcopado Latinoamericano, *Documentos Finales de Medellín*, 1968, XIV dalis „Bažnyčios skurdas“.

rarchai pasisakė prieš ginkluotas revoliucijas ir smurtą, kadangi „negalima kovoti su realiu blogiu dar didesniu blogiu“¹¹.

Daugiareikšmis požiūris į klasių kovą atvėrė kelias interpretacijoms: skirtingų pažiūrų grupės galėjo remtis tuo pačiu dokumentu, pasisakydamos už įvairaus pobūdžio veiklas ir strategijas. Po šio visuotinio susirinkimo susiformavo trys konceptualiai skirtingos srovės: politiniame dešiniajame sparne esantis katalikų integralizmas; oficialių Šv. Sosto dokumentų ir Lotynų Amerikos bažnytinių hierarchų įkvėptas katalikiškas progresyvizmas; aplink išlaisvinimo teologiją susiformavusi kryptis, kurios viena įtakingiausių atšakų vadinosi „krikščionys už socializmą“¹².

Nors paskirų išlaisvinimo teologų nuomonės nebuvo visais atžvilgiais identiškos, galima išvelgti bendrus kertinius pamatus. Vienas svarbiausių šios teologijos plėtotojų buvo iš Peru kilęs dominikonų kunigas Gustavo Gutiérrezas, kurio 1971 m. pasirodžiusi knyga *Teología de la liberación: Perspectivas* (po kelių metų išversta į daugelį kalbų ir daug kartų perleista) laikoma manifestu, tarsi sėkla, kurios vaisiais tapo kitų pasaulinės ekonomikos periferijoje gyvenančių teologų darbai.

Konkrečiai Lotynų Amerikos istorinė aplinka Katalikų Bažnyčiai iškelia santykio tarp išganymo ir žemiškojo žmogaus išlaisvinimo problemą. Gutiérrezas apibrėžė tris išlaisvinimo aspektus: pirma, išlaisvinimas išreiškia priespaudą patiriančių žmonių ir visuomenės klasių troškimą išsivaduoti iš šios priespaudos; antra, jis svarbus istoriškai, nurodant išlaisvinimo dinamiškumą ir siekiant pamatyti galutinį laisvės rezultatą – naujos žmonijos sukūrimą; trečia, teologinis išlaisvinimo aspektas yra tiesioginė nuoroda į biblinius šaltinius ir į Jėzų Kristų, kuris žmogų padaro išties laisvu ir išvaduoja žmonią nuo nuodėmių, kurios yra viso neteisimumo ir priespaudos giluminė priežastis¹³.

Svarstydamas išlaisvinimo sampratą, kurios laikosi Bažnyčia, Gutiérrezas teigė, kad nors Bažnyčia ir kritikuoja susiaurintą išlaisvinimo viziją ir pasisako už jos išplėtimą, bet pati to nesiima. Tad reikia atsižvelgti į visus tris išlaisvinimo aspektus, nes tai leistų išvengti kelių spąstų – pirma, idealistinės arba dvasinės išlaisvinimo problemos sampratos, nes tai tesas būdas išvengti grubios tikrovės, antra, paviršutiniškų nagrinėjimų ir programų, kurių įgyvendinimas tveduotų trumpalaikių efektų.

Apmąstydamas išganymo ir žmogaus išlaisvinimo santykį Gutiérrezas pabrėžė, kad sukūrimas naujos visuomenės, kurioje visi žmonės galėtų gyventi solidarčiai, neišvengiamai apima visą žmogiškąją veiklą ir būtent

šia plačiaja prasme ir derėtų suprasti politinę sferą. Toks supratimas reiškia, kad politinė Bažnyčios atstovų veikla esti pateisinama, o gal net ir būtina.

Išlaisvinimo teologija nuo tradicinės akademinės teologijos pirmiausia skiriasi pasitelkta metodologija. Kaip rašė kunigas ir išlaisvinimo teologas Juanas Luisas Segundo, tradicinė teologija nėra atsiejama nuo mokslų, padedančių paaiškinti praeitį, tačiau ji nesiremia dabartį aiškinančiais mokslais, tuo tarpu išlaisvinimo teologas „jaučiasi priverstas kiekviename žingsnyje derinti praeitį atskleidžiančias disciplinas su disciplinomis, padedančiomis paaiškinti dabartį“¹⁴. Segundo manė, kad į sąsają tarp praeities ir dabarties neatsižvelgianti teologija taptų pasmerkta dėl savo metodologinio naivumo.

Taigi išlaisvinimo teologai rėmėsi ne teologine antropologija, o socialinėmis ekonominėmis teorijomis. Taip išlaisvinimo teologijos identifikuojamų problemų priežasčių ir jų sprendimų būdų teisingumas tapo priklausomu nuo to, kaip teisingai šias priežastis ir sprendimus paaiškina jų pasitelkta „dabartį aiškinanti disciplina“. Jeigu pasirenkama klaidinga teorija, klaidingi bus ir teologų siūlymai, kaip išlaisvinti žmones ir išsivaduoti iš skurdo.

Išlaisvinimo teologų mokymas: tarp revoliucijos ir eschatologijos

XX a. viduryje buvo tikimasi, kad išbristi iš skurdo Lotynų Amerikai pasiseks atsiribojus nuo užsienio valstybių ir taip sudarius sąlygas vietinei ekonomikai plėtotis. Pasitelkus ekonomikos mokslo požiūriu neteisingą „importo pakeitimo teoriją“, buvo padaryta klaidinga išvada, kad tarptautinė prekyba neskatinti ekonominės plėtros, todėl šalys atsisakė prekybos, neeksportavo žaliavų ir siekė pačios gaminti tas prekes, kurios anksčiau buvo importuojamos. Tačiau prekybos ribojimas tik dar labiau skurdino žmones, tad, šiai teorijai nepasiteisinus, imta ieškoti kitos.

Išlaisvinimo teologų dėmesys nukrypo į „priklausomybės teoriją“ (angl. *dependency theory*), kuri, kitaip negu „importo pakeitimo teorija“, įvertino istorinį šalių išsivystymą. Pasak Gutiérrezo, šioje teorijoje neturtingų šalių neišsivystymas atsiveria tikroje šviesoje – „kaip kitų šalių išsivystymo istorinis šalutinis produktas“¹⁵. Daug bendro su marksizmu turinti priklausomybės teorija dėstė, kad kapitalistinės ekonomikos dinamika neišvengiamai sukuriama ekonominį centrą ir ekonominę periferiją, kai turtai plūsta į centrą, o periferija pasmerkta atsilikimui. Gutiérrezo teigimu, Lotynų Amerikos šalys negalinčios augti esamos tarptautinio kapitalizmo sistemos rėmuose, todėl „tampa vis labiau

¹¹ *Ibid.*, II dalis „Taika“.

¹² Renato Poblete, *op. cit.*, p. 38.

¹³ Gustavo Gutiérrez, *op. cit.*, p. 36–37.

¹⁴ Juan Luis Segundo, *The Liberation of Theology*, Maryknoll, New York: Orbis, 1976, p. 8.

akivaizdu, kad Lotynų Amerikos gyventojai neišeis iš esamos padėties kitaip nei per visišką transformaciją, *socialinę revoliuciją*, kuri radikaliai ir kokybiškai pakeis jų šiandienio gyvenimo sąlygas¹⁶.

Priklausomybės teorija susižavėjo daugelis Lotynų Amerikos mokslininkų bei teologų, tačiau jau tuo metu ji buvo kritikuojama ir paneigta. Skirtingų šalių ekonominę istoriją analizavę tyrinėtojai priėjo prie išvados, jog šis modelis yra nevykęs ūkio istorijos požiūriu, kadangi juo nesugebama paaiškinti, kaip konkrečios šalys (pavyzdžiui, Honkongas) sugebėjo išaugti neat-siribodamos nuo tarptautinės ekonomikos ir be socialinės revoliucijos. Tačiau išlaisvinimo teologai rėmėsi priklausomybės teorija, lyg ji būtų buvusi patikrintas ir patikimas metodas. Marksistinis šios teorijos užtaisas gerai derėjo su išlaisvinimo teologų skepsiu kapitalizmo atžvilgiu, tačiau negalėjo paaiškinti pasaulinės ekonomikos realijų.

Išlaisvinimo teologija pateisino plačiai suprantamą politinę veiklą: „Palaikyti socialinę revoliuciją reiškia panaikinti *status quo* ir siekti pakeisti jį kokybiškai nauju; tai reiškia sukurti teisingą visuomenę, paremtą naujais gamybos santykiais; tai reiškia siekti baigti vienu šalių dominavimą kitų atžvilgiu, vienu klasių, vienu žmonių viešpatavimą kitiems“¹⁷. Naujoje santvarkoje nebeliktų privačių gamybos priemonių – jos priklausytų visuomenei, patys žmonės būtų atsakingi už politinį procesą, visuomenė būtų solidari ir be socialinių nelygybių¹⁸. Anot Gutiérrezo, „tik įveikę visuomenės padalijimą į klases, tik sukūrę politinio valdymo formą, pritaikytą tarnauti didžiajai daliai žmonių, tik eliminavę žmonių darbo dėka sukurto turto privačią nuosavybę galėsime padėti teisingesnės visuomenės pagrindus“¹⁹. Tiesa, pats išlaisvinimo teologas pripažino tokios idėjos utopiškumą: „politinio išlaisvinimo kelias veda link laisvesnio ir žmogiškesnio žmogaus utopijos, utopijos žmogaus kaip savo paties istorijos kalvio“²⁰.

XX a. aštunto dešimtmečio pradžioje išlaisvinimo teologai jautė ir dvasininkų, ir pasauliečių simpatijas savo skelbiamoms idėjoms: „Išlaisvinimo teologijos įtaka buvo neabejotinai tokia, kad ji suteikė didesnę vertę tikram išlaisvinimo pasirinkimui, o ne neveikiančiai krikščioniškos vienybės kategorijai, kuri neturi jokio išlaisvinančio postūmio“²¹.

Vargu ar reikėtų stebėtis, kad vienybės kategoriją neveikiančia laikantys išlaisvinimo teologai sukėlė pavojų ir pačios Bažnyčios vienybei ir vientisumui. Tuo-

metiniai pasaulietiniai apaštališkieji sąjūdžiai rūpinosi teisingos visuomenės sukūrimu, tačiau neretai revoliucingesnių grupių nariai įsitraukdavo į konfliktus su bažnytine hierarchija ir netgi pradėdavo kvestionuoti savo buvimą Bažnyčioje²². Kai kurie kunigai siekė, kad Bažnyčia nutrauktų ryšius su „neteisinga santvarka“, o tokie kunigų reikalavimai neretai sukeldavo nesutarimų su vyskupais. Taip pat dalis kunigų buvo nusivylę, kad „grynai religinė“ veikla turi mažai ką bendra su tomis problemomis, kurias jie nori išspręsti. Išlaisvinimo teologai laikė Bažnyčios struktūras pernelyg atgyvenusiomis, nepakankamomis ir neadekvačiomis, idant Bažnyčios dalyvavimas išlaisvinimo procese būtų veiksmingas.

Kai kurie kunigai įsitraukė į politinę veiklą, dalies jų veiksmai buvo laikomi „ardomaisiais“, dėl to jie buvo sekami savo šalių policijos arba įkalinami, o kai kurie netgi nužudomi teroristinių antikomunistinių grupių. Neteisingumą visuomenėje kritikuodavo ne tik kunigai, bet ir vyskupai, ypač veikę skurdžiausiose vietovėse.

Nagrindėdami išlaisvinimo ir išganymo motyvus Šv. Rašte, išlaisvinimo teologai pabrėžė politinį izraelitų išlaisvinimą iš Egipto. Anot Gutiérrezo, tai buvęs politinis veiksmas, „ištrūkimas iš plėšimo ir kančios būklės ir teisingos bei draugiškos visuomenės sukūrimo pradžia“²³. Teologo teigimu, Jahvė politiškai išlaisvinęs žydų tautos žmones, idant padarytų juos šventa tauta, ir tokiu būdu Išėjimo Dievas tampa labiau istorijos ir politinio išlaisvinimo negu visatos Viešpačiu²⁴. Išlaisvinimo teologas išvelgė paralelę tarp izraelitų vergijos Egipte ir skurdžiausios visuomenės dalies patiriamos priespaudos, tad Išėjimas tapo pavyzdžiu priespaudą patiriantiems Lotynų Amerikos gyventojams.

Šalia prigimtinės nuodėmingos būklės Bažnyčios mokymas pabrėžia asmeninį nuodėmės pobūdį, o išlaisvinimo teologai išvelgė nuodėmėje esant ir stiprų visuomeninį aspektą. Gutiérrezo teigimu, nuodėmė nesanti tiesiog asmeninė ar vidinė tikrovė – kaip dvasinio atpirkimo sąlyga, ją reikia suprasti kaip „visuomeninį, istorinį faktą, draugystės ir meilės stoką žmonių santykiuose, draugystės su Dievu ir kitais žmonėmis nesilaikymą, tad ir vidinį, asmeninį trūkį“²⁵. Tokia samprata atveria visuomeninį, kolektyvinį nuodėmės aspektą ir mastą, nuodėmė yra išvelgiama engėjiškose visuomenės struktūrose, kurias išlaisvinimo teologai ir nori panaikinti. Visuomeninis aspektas neapsiriboja nuodėme – išlaisvinimo teologai išvelgia jį ir išganymo procese.

¹⁵ *Ibid.*, p. 84.

¹⁶ *Ibid.*, p. 88.

¹⁷ *Ibid.*, p. 31.

¹⁸ *Ibid.*, p. 237.

¹⁹ Gustavo Gutiérrez, „Liberation Praxis and Christian Faith“, in: *Frontiers of Theology of Latin America*, ed. Rosino Gibellini, Maryknoll, New York: Orbis Books, 1979, p. 17–18.

²⁰ *Ibid.*, p. 236.

²¹ Juan Luis Segundo, *op. cit.*, p. 87.

²² *Ibid.*, p. 103.

²³ Gustavo Gutiérrez, *A Theology of Liberation*, p. 88.

²⁴ *Ibid.*, p. 89.

²⁵ *Ibid.*, p. 175.

Krikščionišką gyvenimą Gutiérrezas vadina perėjimu nuo nuodėmės prie malonės ir nuo neteisingumo prie teisingumo, tačiau jeigu teisingumui įsteigti pakaktų išlaisvinimo teologijos skatinamos socialinės revoliucijos, tai galima būtų klausti apie Kristaus vaidmenį šiame perėjime: ar Kristus išlieka krikščionio gyvenimo ašimi ir vieninteliu keliu teisingumui išgalėti, o galbūt žmogiškų pastangų jau pakanka teisingumui žemėje įsteigti? Gutiérrezo vertinimu, žmogaus išlaisvinimas ir Dievo Karalystės augimas turi tą patį tikslą, tačiau jų keliai nėra lygiagretūs ir netgi nesusiėnantis. Teologo teigimu, „Karalystės augimas yra istoriškai išlaisviniame vykstantis procesas“ ir „be išlaisvinančių istorinių įvykių nebūtų Karalystės augimo“, tačiau išlaisvinantis įvykis „nėra Karalystės atėjimas, ne visas išganymas“²⁶. Taigi išlaisviniame Kristui lieka vis menkesnis vaidmuo.

Išlaisvinimo teologų politinė veikla: Nikaragvos pavyzdys

Išlaisvinimo teologų įsijungimas į politiką reikalavo dvejopos strategijos: pirma, Evangelija būdavo interpretuojama pabrėžiant socialinį konfliktą ir išnaudojimą, o ne harmoniją ir sutarimą, antra, radikalūs dvasininkai pradėjo telkti sekėjus politinei veiklai²⁷. Dvasininkai padėjo formuoti krikščioniškoms bendruomenėms, kurias sudarydavo po 15–20 greta gyvenančių ir skurdą patiriančių šeimų, susirinkdavusių skaityti Biblijos, dalyvauti bendroje veikloje, taip pat įgyvendindavo švietimo, sveikatos ir panašias programas²⁸. Manoma, kad tikrasis žmonių skurdas – savivokos, tad esminis šių grupių tikslas buvo išsilaisvinti iš engiamų žmonių mentaliteto, „suvokiant save kaip save gerbiančius moralius žmones“²⁹.

Vienas žymiausių ir plačiausiai analizuojamų išlaisvinimo teologų įsitraukimų į politinę-revoliucinę veiklą įvyko Nikaragvoje. Paradoksalu, kad šis judėjimas gimė kontempliatyvioje bendruomenėje, kurią septinto dešimtmečio viduryje įkūrė trapistų vienuolyne JAV studijavęs ir vėliau kunigu tapęs Ernesto Cardenalis³⁰. Ilgainiui bendruomenėje vykusios diskusijos įgavo politinį pobūdį. 1977 m. dėl savo veiklos prieš dešimtmečius Nikaragvą valdžiusios Somozos šeimos diktatūrą Cardenalis buvo ištremtas į Kosta Riką ir prisijungė prie 1961 m. Nikaragvoje įsteigto sandinistų Nacionalinio

išlaisvinimo fronto, marksistinio sąjūdžio, siekusio nuversti diktatūrą ir sukurti revoliucinę vyriausybę, skatinusio tiesioginį dalyvavimą politikoje³¹.

Sandinistų revoliucija prasidėjo 1978 m., kai buvo nužudytas opozicinio laikraščio leidėjas ir gyventojai surengė visuotinę streiką; Somozos diktatūra buvo nuversta 1979 m. liepą³². Praėjus keliems mėnesiams po diktatūros nuvertimo, šalies vyskupų entuziazmas sandinistų fronto atžvilgiu pradėjo blėsti dėl „ideologinės indoktrinacijos ir spaudimo prieš religinius įsitikinimus“, suvokus, kad sandinistams Bažnyčia buvo tik instrumentas judant prie monolitinės, kitokių pažiūrų nepripažįstančios sistemos³³. Nors są-

Popiežius Jonas Paulius II Nikaragvos Managvos oro uoste bara kunigą marksistą Ernesto Cardenali. 1983

jūdžio pradžioje sandinistai ir siekė suteikti visiems gyventojams daugiau teisių, atėję į valdžią jie ribojo žodžio laisvę ir cenzūravo laikraščius bei pažeidinėjo žmogaus teises³⁴. Sandinistų revoliucija kėlė nerimą JAV valdžiai, kuri, baimindamasi socialistinių „revoliucijų eksporto“ į gretimas valstybes, pradėjo atvirai, o vėliau slapta finansuoti kontrrevoliucines pajėgas³⁵. Šių pajėgų veikla buvo nukreipta prieš sandinistų režimą, todėl galima pripažinti, jog sandinistai buvo prieš savo valią įvelti į kone karinį konfliktą.

Trijų kunigų dalyvavimas sandinistų vyriausybėje ir iš to kilę nesutarimai galiausiai lėmė susiskaldymą Nikaragvos Bažnyčioje³⁶. Jono Pauliaus II vizito į Nikaragvą 1983 m. metu Managvos oro uoste popiežius perspėjo Cardenali bei viešai išpeikė šį kunigą, kad jo buvimas kultūros ministru suteikia Danielio Ortegos sandinistų vyriausybei dvasininkijos palaikymo išpūdį³⁷.

Sunku vienareikšmiškai įvertinti išlaisvinimo teologiją skelbusių kunigų dalyvavimą Nikaragvos politikoje:

²⁶ *Ibid.*, p. 177.

²⁷ Michael Dodson, *op. cit.*, p. 207.

²⁸ Mark H. Roelofs, „Liberation Theology: The Recovery of Biblical Radicalism“, in: *The American Political Science Review*, 1988, t. 82, Nr. 2, p. 558–559.

²⁹ *Ibid.*, p. 559.

³⁰ Paul E. Sigmund, *Liberation Theology at the Crossroads: Democracy or Revolution?* New York: Oxford University Press, 1990, p. 119.

³¹ *Ibid.*, p. 121.

³² *Ibid.*, p. 123–124.

³³ *Ibid.*, p. 126.

³⁴ James LeMoyné, „Peasants Tell of Rights Abuses by Sandinistas“, in: *New York Times*, 1987-06-28.

³⁵ Morris H. Morley, *Washington, Somoza and the Sandinistas: State Regime in U.S. Policy Toward Nicaragua, 1969–1981*, New York: Cambridge University Press, 1994, p. 222.

³⁶ *Ibid.*, p. 130.

³⁷ Michael Novak, *Will it Liberate?* Lanham, Maryland: Madison Books, 1991, p. 13, 15.

viena vertus, Somozos diktatūros nuvertimas reiškė, kad jų veikla buvo politiškai sėkminga, kita vertus, ji nulėmė nesutarimus ir susiskaldymą pačios Nikaragvos Bažnyčioje. Užtuot atnešę žmonėms laukimą išlaisvinimą ir teisingumo išgalėjimą, kunigai politikai įsivėlė į sistemingus žmogaus teisių pažeidimus. Kunigų dalyvavimas Ortegos vyriausybėje pasibaigė 1990 m. sandinistams pralaimėjus rinkimus ir pasitraukus iš valdžios.

II. KATALIKŲ BAŽNYČIOS SOCIALINIO MOKYMO BRUOŽAI

Išnarplioti, kiek ir kuo konkrečiai išlaisvinimo teologija prieštarauja Evangelijai mums padės Katalikų Bažnyčios socialinis mokymas, kuris remiasi krikščioniškąja etika, teologine antropologija ir žmonijos išganyto samprata. Moderniojo Bažnyčios socialinio mokymo pradžia laikoma Leono XIII 1891 m. enciklika *Rerum Novarum*.

Kapitalizmo ir socializmo palyginimas

Popiežių enciklikose socialinėmis temomis išvelgiama kapitalizmo kritika, tačiau ji nėra absoliuti ir nesiūlo atsisakyti šios sistemos. 1931 m. enciklikoje *Quadragesimo Anno* pop. Pijus XI dėstė, kad dėl kapitalo kaupimo, ir kai tai susilaukdavo privilegijų iš valdžios, atsirado didžiulių skirtumų tarp saujelės itin turtingų ir nesuskaičiuojamos daugybės žmonių be jokios nuosavybės, iš ko padaryta išvada, kad sukauptas turtas tuometinėje visuomenėje nebuvo teisingai pasiskirstęs.

Leonas XIII nubrėžė, kad susiskaldžiusi visuomenė gali būti suvienyta Bažnyčiai padedant – būtent per Evangelijos žinios skleidimą matytas potencialus klasių suvienijimas ir harmoningas skirtingų žmonių gyvenimas visuomenėje.

Daug rimtesnė kritika teko socializmui. Leonas XIII teigė, kad parašyti *Rerum Novarum* jį paskatinęs siekis paneigti neteisingą mokymą – socializmą. Įgyvendinus šios ideologijos tikslus ir privačią nuosavybę pavertus vieša, paprastas dirbantis žmogus taptų pirmąja naujosios santvarkos auka. Socialistų siūlomas „klausimo sprendimas ne tik neišsklaido ginčo, bet ir patiems darbininkams žalingas; be to, jis labai neteisingas, nes skriaudžia teisingus savininkus, iškreipia valstybės pareigų supratimą ir veda net prie visiško valstybių suirimo“³⁸. Socialistų siūlymas panaikinti privačią nuosavybę atimtą iš kiekvieno darbininko esminę priežastį, dėl kurios jis dirba – juk žmogus dirba tam, kad pragyventų jis ir jo šeima. Kartu iš darbininko būtų atimta ir

³⁸ Popiežius Leonas XIII, *Rerum novarum: darbininkų klausimu enciklika*, Kaunas, 1931, p. 11.

³⁹ *Ibid.*, p. 16.

viltis bei galimybė užsidirbti didesnes pajamas ir pagerinti savo padėtį. Popiežiaus teigimu, išgalėjus socializmui, būtų atvertos durys pavydai ir tarpusavio užgauliojimams, o žmonėms neturint pagrindo įdarbinti savo talentus ir būti darbštiesiems, turto šaltiniai išsektų.

Esminis Bažnyčios kritikos socializmui elementas yra tas, kad socializmas ir bendra nuosavybė nėra tinkama priemonė užsibrėžtiems tikslams pasiekti, kad pasekmės būtų visiškai priešingos: „toji gi lygybė, apie kurią jie [socialistai, – K. L.] svajoja, būtų ne kas kita, kaip tik lygus visų žmonių skurdas ir vargas“³⁹. Įvairias nelygybes panaikinti norintys socialistai bando eiti prieš gamtą, kurioje žmonės skiriasi visais aspektais – ir fiziniais bei protiniais gebėjimais, ir sveikatos būkle ir t. t. Šie skirtumai lemia, kad niekuomet nebus pasiekta, jog visiems vienodai sektųsi gyvenime ir visi turėtų vienodas pajamas ir turėtų po lygiai turto. Kartu šie skirtumai toli gražu nėra nenaudingi visuomenei – priešingai, visuomeninis gyvenimas kaip tik yra palaikomas to, kad žmonės užsiima skirtinga veikla. Pijus XI galiausiai prieina prie išvados, kad socializmas ir krikščionybė yra tarpusavyje nesuderinami: „niekas vienu metu negali būti geru kataliku ir tikru socialistu“ (QA, 120).

Kadangi po žmogaus nuopuolio Dievas pasmerkė

Popiežiaus Jono Pauliaus II susitikimas su Danieliu Ortega. Nikaragva. 1983

žmones vargti, stengiantis prasimaitinti žemėje, Leonas XIII darė išvada, kad bet kokie priešingai žadančių asmenų pažadai esantys melagingi. Būtent prieš tokius netikrus pranašus išpėjo ši enciklika: „O kurie skelbiasi galį tai padaryti [pašalinti vargus iš žmonių gyvenimo, – K. L.] ir prižada vargstančioms minioms jas išvaduoti nuo skausmų bei vargų ir sukurti joms ramų bei nuolat malonų gyvenimą, tie iš tikrųjų tik vilioja ir apgaudinėja žmones, iš to paskiau kils tiktai

dar didesni vargai⁴⁰. Šią encikliką galime vertinti kaip perspėjimą apie neišvengiamas socializmo pasekmes, pranašystę, kurios neišgirdo ne tik pasauliečiai, bet ir dalis kunigų.

Privati nuosavybė, darbas ir kapitalas

Išlaisvinimo teologai pasisakė už gamybos priemonių nacionalizaciją, kas būtų lygu kapitalizmo pamatų sugriovimui. Tokiam žingsniui prieštarauja Bažnyčios socialinis mokymas, kuris privačios nuosavybės egzistavimą grindžia prigimtaine teise. Žemėje yra apstu gėrybių, kurių dėka žmogus gali išgyventi, tačiau tam jis turi apdirbti žemę, panaudoti savo gebėjimus bei įdėti pastangų. Leono XIII teigimu, tai, kad žmogaus apdirbtos žemės vaisiai tampa jo nuosavybe, yra teisinga, o prieštaraujantys šiam teiginiui atima iš žmogaus teises į tai, ką jis uždirbo. Nagrinėdamas teisę į privačią nuosavybę, Leonas XIII pasitelkia vieno iškiliausių Bažnyčios mokytojų ir teologų Tomo Akviniečio mintis. Pasak jo, „žmogui turėti privačią nuosavybę yra teisinga. Maža to, tai yra būtina žmonijai egzistuoti“⁴¹. Akvinietis vienas pirmųjų pastebėjo, kad žmonės labiau linkę rūpintis privačia negu vieša nuosavybe. Būtent privačios nuosavybės turėjime mąstytojas išvelgė taikesnės visuomenės padėties galimybę, tuo tarpu kivirčiai būna daug dažnesni nuosavybei esant bendrai.

Išlaisvinimo teologai išvelgė darbo ir kapitalo klasių priešpriešą, kurią peržengti, anot jų, įmanoma tik per darbo klasės revoliuciją ir kapitalo klasės nuvertimą. Tuo tarpu Leonas XIII rašė, kad skirtingų klasių suvienijimas ir harmoningas jų būvis yra įmanomas. Jonas Paulius II darbui skirtoje enciklikoje *Laborem Exercens* perspėjo, jog kai kas klaidingai suprato darbo ir kapitalo santykį ir vertino jį kaip „socialinį ekonominį klasinio pobūdžio konfliktą“ ir „tuo būdu realus konfliktas tarp darbo pasaulio ir kapitalo pasaulio perėjo į sistemingą klasių kovą, vedamą ne tik ideologinėmis, bet dar labiau politinėmis priemonėmis“⁴². Priešingai nei teigė sistemingą klasių kovą išvelgiantys mąstytojai, pontifikas nurodė į neatmezgamą darbo ir kapitalo ryšį, kadangi ekonomikoje esantis kapitalas yra ankstesnio žmogaus darbo vaisius.

Darbo ir kapitalo priešpriešinimą Jonas Paulius II pavadino ekonomizmo klaida, kadangi klasių kovą identifikuojantys asmenys į darbą žvelgia tik kaip į ekonominę kategoriją⁴³. Pontifiko teigimu, šią klaidą „reikia vadinti ir *materializmo klaida*, nes ekonomizme tiesiog ar ne tiesiog glūdi įsitikinimas, jog pirminis ir svarbiausias dalykas yra tai, kas materialu, o kas dvasiška bei

asmeniška (žmogaus veikimas, moralinės vertybės ir pan.) tiesiog ar ne tiesiog pajungiamo materialinei gerovei“⁴⁴. Kitaip negu marksizmas Katalikų Bažnyčia darbą ne tik vertina kaip materialų dalyką, bet ir išvelgia jame gilesnį dvasinį matmenį (darbu žmogus dalyvauja Kūrėjo veikloje), tad Bažnyčios socialinis mokymas paieigia priešpriešą tarp darbo ir kapitalo.

III. IŠLAISVINIMO TEOLOGIJA KATALIKŲ BAŽNYČIOS SOCIALINIO MOKYMO ŠVIESOJE

Kreipdamasis į Lotynų Amerikos vyskopus 1979 m. CELAM trečiajame visuotiniame susirinkime Puebloje (Meksika) Jonas Paulius II teigė, kad būtina atskirti krikščionišką išlaisvinimą nuo to, kuris yra pagrįstas konkrečia ideologija, nepaliekančia vietos evangelinei žmogaus sampratai⁴⁵. Išlaisvinimas Bažnyčios misijos rėmuose nėra redukuojamas į siaurą ekonominę, politinę, socialinę ar kultūrinę dimensiją ir nėra paaukojamas dėl konkrečios strategijos arba trumpalaikio sprendimo. Šiuose Jono Pauliaus II žodžiuose slypi susirūpinimas, kad, skelbdami savo mokymą, išlaisvinimo teologai nukrypo nuo giliosios, evangelinės išlaisvinimo prasmės, skirdami didesnę dėmesį socialiniam ekonominiam bei politiniam Lotynų Amerikos gyventojų išlaisvinimui.

Devintą dešimtmetį įtampa Bažnyčioje pasiekė tokį lygį, kad šiuo klausimu žodį turėjo tarti Tikėjimo mokslo kongregacija, tuo metu vadovaujama kardinolo Josepho Ratzingerio. Dėl išlaisvinimo teologijos sklaidos ir poveikio Bažnyčia turėjo susisteminti savo poziciją socializmo klausimu. Neturintiems laiko skaityti visų popiežių enciklikų socialinėmis temomis 1984 m. buvo paskelbta „Instrukcija apie kai kuriuos išlaisvinimo teologijos aspektus“ ir 1986 m. „Instrukcija apie krikščionišką laisvę ir išlaisvinimą“, ir tai puikūs šaltiniai Bažnyčios pozicijai suprasti.

Klaidinga metodologija ir teorija

Išlaisvinimo teologų metodologija rėmėsi „socialinėmis-ekonominėmis teorijomis, aiškinančiomis dabartį“, konkrečiai – marksistine analize, o ne teologine antropologija. Tikėjimo mokslo kongregacija pabrėžė, kad ne visos „mokslinės“ žinios išties yra mokslinės, tad kruopšti epistemologinė kritika turi būti atlikta prieš pasiskolinant svetimus metodus tikrovei aprašyti, o tai nebuvo padaryta išlaisvinimo teologijos atveju. Ši teologija naudojo marksistinę analizę, o Marxo analizė yra neatsiejama nuo jo filosofinės ir ideologinės struktūros:

⁴⁰ *Ibid.*, p. 18.

⁴¹ Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, II, 2, 66.

⁴² Jonas Paulius II, *Laborem exercens*, Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencija, 1989, 11.

⁴³ *Ibid.*, 13.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Third General Conference of the Latin American Episcopate, *Address of His Holiness John Paul II*, Puebla, Mexico, 1979, III, 6.

„ideologiniai principai buvo pirmesni už socialinės realybės nagrinėjimą ir yra šio nagrinėjimo prielaidos“⁴⁶. Taigi bandymai remtis vien Marxo analize negalėjo būti sėkmingi; kartu su analize neišvengiamai turėjo būti priimta ir visa po ja slypinti ideologija. Kongregacija priminė tikintiesiems, jog marksistinės teorijos šerdyje glūdi ateizmas ir žmogaus ir jo laisvės bei teisių paneigimas, todėl pastanga į teologiją integruoti analizę, kurios interpretacijos kriterijai paremti šia ateistine samprata, tapati išitraukimui į akivaizdžius prieštaravimus⁴⁷.

Išlaisvinimo teologai vartojo „klasių kovos“ sąvoką visuomenei apibūdinti; engiamieji gyventojai buvo pristatomi kaip kovotojai už vienybę, o jų kova už teisingos visuomenės sukūrimą buvo laikoma išganymo proceso dalimi. Tikėjimo kongregacija kritikavo marksistinę klasių kovos sampratą, nes ji suponuoja, jog visuomenės pamatas esanti prievarta. Su klasių kova glaudžiai susijęs ir tiesos klausimas: „marksistui tiesa yra klasės tiesa: nėra jokios kitos tiesos, tik tiesa revoliucinės klasės kovoje“⁴⁸. Taigi universalios tiesos nelieka, ją pažinti gali tik Marxo šalininkai bei išitraukusieji į klasių kovą.

Kaip nurodo instrukcija, Evangelijai prieštarauja ir tai, jog išlaisvinimo teologai siekį mylėti artimą nepriklausomai nuo jo padėties visuomenėje paskelbė duodančiu priešingus rezultatus ir prieštaraujančiu meilei, o galimybę universalios meilės dėka pakeisti esminius kapitalizmo dėsnius laikė iliuzija⁴⁹. Šitaip išlaisvinimo teologijoje „artimo meilės ir brolystės visuotinumą tampa eschatologiniu principu, kuris turės prasmės tik „naujam žmogui“, atsirasiančiam po pergalingos revoliucijos“⁵⁰. Bažnyčia taip pat pastebėjo, kad išlaisvinimo teologai sutapatino Evangelijos vargšus su Marxo proletariatu ir šitaip iškreipė krikščionišką varguolių sampratą.

Nuodėmės vergija ir išlaisvinimas: sampratos ribos

Išlaisvinimo teologai išryškino politinius ir socialinius ekonominius žmonių priespaudos ir vergijos as-

pektus, nuo kurių ir siekė išlaisvinimo. Tuo tarpu Tikėjimo mokslo kongregacija pabrėžė, kad Jėzus Kristus išlaisvino žmoniją „iš nuodėmės ir vergijos Įstatymui ir kūnui“, o tai nurodo, jog „radikaliausia vergystės forma yra vergystė nuodėmei“⁵¹. Esminė išlaisvinimo prasmė yra išganomoji – žmogus yra išlaisvinamas nuo blogio ir nuodėmės vergovės. Bažnyčia teigia, kad net ir būdamas laisvas, žmogus yra Dievo atvaizdas ir ši „jo būtis

Jonas Didakas praskleidžia apsiaustą su Gvadalupės mergelės atvaizdu. Skulptūra prie Gvadalupės šventovės, Meksika. 2011. Autorės nuotr.

tiesa parodo, [...] kokios giliai klaidingos yra teorijos, kurios mano išaukštinančios žmogaus laisvę ar jo „istorinį veikimą“, padarydamos šią laisvę absoliučiu jo būties ir tapsmo principu“⁵². Į žmogaus išlaisvinimą būtina žiūrėti Evangelijos šviesoje, o tikro išlaisvinimo pagrindas yra visiška tiesa apie žmogų. Tuo tarpu išlaisvinimo teologų užsibrėžtas išganymo susiaurinimas iki ekonominės ir politinės prasmės bei apskritai naujoji tikėjimo ir krikščioniškos egzistencijos interpretacija ne tik nukrypsta nuo Bažnyčios tikėjimo, bet ir jį paneigia.

Išlaisvinimo teologai Išėjimą pasitelkė kaip pavyzdį revoliuciniams socialistiniams sąjūdžiams Trečiajame pasaulyje. Tikėjimo mokslo kongregacija pabrėžė, kad politinis išlaisvinimo aspektas negali būti atskirtas nuo

⁴⁶ Congregation for the Doctrine of the Faith, *Instruction on Certain Aspects of „Theology of Liberation“*, 1984, VII, 6. Tik pasirodžius šiai instrukcijai, Kanados lietuvių savaitraščio *Tėviškės žiburiai* redakcija paprašė Antano Maceinos komentaro, kuris buvo operatyviai parengtas ir paskelbtas tęsiniais. Ten filosofas įdėmiai išnagrinėjo pagrindinius žymiausių išlaisvinimo teologų teiginius ir apibendrino kritinę Šv. Sosto poziciją šios teologinės mados atžvilgiu; žr. Antanas Maceina, *Raštai*, t. 5: *Religija dabarties pasaulyje*, sudarė Antanas Rybelis, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1993, p. 653–730.

⁴⁷ *Ibid.*, VII, 9.

⁴⁸ *Ibid.*, VIII, 5.

⁴⁹ *Ibid.*, IX, 2; IX, 7.

⁵⁰ *Ibid.*, IX, 7.

⁵¹ *Ibid.*, IV, 2.

⁵² Congregation for the Doctrine of the Faith, *Instruction on Christian Freedom and Liberation*, 1986, 27.

⁵³ *Ibid.*, 44.

religinio – „jis turi būti vertinamas religinės prigimties plano šviesoje, kurio sudedamoji dalis jis yra“⁵³. Išlaisvinimo teologai suteikė politinį atspalvį ir Kristaus asmeniui: kaip pastebima Kongregacijos instrukcijoje, viena vertus, šie teologai paneigė kristologinę tradicijos doktriną dėl konkrečios klasės poreikių, kita vertus, jie sutinka „istorijos Jėzų“, kuris atsiranda revoliucinėje patirtyje, kovodami už priespaudą patiriančių žmonių išlaisvinimą⁵⁴. Tokiu būdu išlaisvinimo teologai paneigia tikėjimą Įkūnytu Žodžiu ir pakeičia jį simboline figūra, o Kristaus mirtį interpretuoja išimtinai politiškai, paneigdami išganymo ir atpirkimo vertę⁵⁵. Po šių pastabų bet kokia simpatija išlaisvinimo teologijai bei marksizmui tampa nesuderinama su katalikybe.

Išlaisvinimo teologai išvelgė nuodėmę tveriant engėjiškose visuomenės struktūrose, todėl manyta, kad kova su jomis leistų sukurti teisingą visuomenę. Tikėjimo mokslo kongregacija pabrėžė, kad negalima nustatyti, jog blogio ištakos esti vien tik blogose socialinėse, politinėse ar ekonominėse struktūrose, tarsi visos kitos blygybės kiltų iš šių struktūrų, o „naujo žmogaus“ sukūrimas priklausytų nuo kitokios aplinkos sukūrimo⁵⁶. Pripažindama, kad esama blogų struktūrų ir kad iš jų gali kilti blogis, Kongregacija teigė, jog geros ar blogos struktūros yra žmogaus veiksmų pasekmės, o ne priežastys. Bažnyčia mato galimybę sukurti naują žmogų veikiant Jėzaus Kristaus malonei; tuomet žmonės gyventų kaip naujos būtybės, mylėdamos artimą, siekdamos teisingumo bei būdamos dorybingos. Tuo tarpu

reikalavimas įgyvendinti radikalią revoliuciją yra tapatus žengimui keliu, „kuris veda į žmogaus ir jo transcendencijos prasmės paneigimą“ ir „suardo etiką ir jos pagrindą“, tad nebeįmanoma atskirti gėrio nuo blogio⁵⁷. Taigi Katalikų Bažnyčia mano, kad tikėtis, jog naujos struktūros pagimdys naują žmogų, yra iliuzija – net ir esant naujoms struktūroms, blogis išliks tol, kol žmonių širdys nebus perkeistos Jėzaus Kristaus malonės.

PABAIGAI

Išlaisvinimo teologija siekė žmonių išlaisvinimo socialinės revoliucijos keliu, tačiau šios teologijos pasiūlyta marksistinė analizė ir neišvengiama ateistinio marksizmo mąstymo inkorporacija nulėmė Bažnyčios nepritarimą šių teologų siūlymams. Vargu ar stebina tai, kad, kaip 1986 m. išvelgė Kongregacija, daug vilčių sukėlusio išlaisvinimo judėjimų rezultatas buvo tokie režimai, kuriuose piliečių laisvė ir ypač religijos laisvė tapdavo didžiausiu priešū. Dabartiniam popiežiui tai buvo daugiau nei teologinė problema – kunigų įsitraukimas į aktyvią politinę veiklą buvo jo kontinento realybė, o rezultatas būdavo priešingas pradiniam siekiui išlaisvinti žmones. Jeigu pop. Jono Pauliaus II asmeninė patirtis kaip veikia socializmas paskatino jį būti šios sistemos kritiku, yra pagrindo tikėtis, kad pop. Pranciškus taip pat įspės Bažnyčią ir pasaulį apie neišvengiamai skaudžias marksistinės ideologijos įgyvendinimo pasekmes. ❏

⁵⁴ Congregation for the Doctrine of the Faith, *Instruction on Certain Aspects of „Theology of Liberation“*, X, 9.

⁵⁵ *Ibid.*, X, 11; X, 12.

⁵⁶ *Ibid.*, IV, 15.

⁵⁷ *Ibid.*

„TU ČIA TIK GIMEI...“

Jörg Bernig

Wimo Wenderso filme *Dangus virš Berlyno* esama scenos, kur vaiko ranka išmiklinta rašysena vedžioja pieštuką popieriumi, o vieno šiame filme veikiančių angelų balsas už kadro skaito tai, kas parašyta: „Kai vaikas buvo vaikas, atėjo laikas tokiems klausimams: Kodėl aš esu aš ir kodėl ne tu? Kodėl esu čia, o ne ten?“ Tai, ką vaiko ranka *Danguje virš Berlyno* vedžioja popieriuje (beje, šis tekstas yra Peterio Handke's), yra egzistenciniai klausimai. Tai klausimai apie kilmę ir susijimą su tam tikra vieta. Ir abu šie klausimai juose glūdinti galimybės pobūdį ne mėgina nuslėpti, bet iškelia jį į paviršių tiesiog kaip lemiamą dalyką. Juose kalbama apie nusigręžimą mintimis nuo akivaizdžios duotybės, apie tokį nusigręžimą, kuris pasiekiamas paprastu veiksmu: žmogus vaizduojasi esąs kitas (ir čia jau prieiname Rimbaud sakinį *Aš esu kitas*) ir esąs kitoje vietoje – ir ne vien esamajame, bet ir nusikeldamas į praeities laiką.

Galbūt dauguma tremtinių ir pabėgėlių vaikų yra girdėję tai, ką aš girdėjau iš savo senelių, kai jie mane vis, būdavo, taiso: „Tu čia tik gimei, namai yra visai kitur“. O kai šeimos pašnekesiuose kalba užeidavo apie *namus*, tai jie irgi būdavo dvilyčiai. Buvo tai, kas pragaišo laike, tačiau toliau egzistavo pasakojimui būdinga būtojo laiko forma, ir tai, kas buvo mano dabartis, kas mane supo. Viena vertus, vaikas – *kodėl aš esu aš ir kodėl esu čia?* – tveria kitokiuose namuose nei didžioji šeimos dalis, kita vertus, jis nuolatos (pasakojimais) vis perkeliama į anuos nepažįstamus, tolimus namus.

Taigi Bohemija man buvo fantastiškas kraštas (apie atstumus aš dar nieko nenutuokiau), – kraštas, kaip sprendžiau iš girdimų pasakojimų, turįs susidėti iš miš-

kingų kalvų ir kalnų, ir jau šiais išoriniais požymiais tikra priešingybė to Leipcigo apylinkių žemės ploto, kuriame augau. Ir man regėjosi, kad tokia mano išivaizduojamoji geografija plyti ligi pat kalvotės mano tėvo tarties...

Aš esu kitas, sako Rimbaud, ir „to nepasakok mokykloje“, buvo kalbama šeimoje. Mokykloje mokiausi (susiradau senus vadovėlius ir pasitikrinau), kad pagal Potsdamo deklaraciją vokiečių teritorijos Rytuose atiteko lenkų arba sovietų administracijai. Istorijos vadovėlyje parinktose Potsdamo deklaracijos ištraukose buvo gausybė skliaustelių su daugtaškiais, žyminčių praleistas vietas. Mokykloje aš nesimokiau, kad toje lenkų arba sovietų administracijai tekusioje teritorijoje gyveno žmonės, kurie nebuvo nei lenkai, nei rusai. To išmokau namie – „tačiau to nepasakok mokykloje“. Ir jau tikrai mokykloje nesimokiau, kad naujoji Vakarų Lenkija buvo apgyvendinta tremtiniais – iš sovietų Sąjungos užimtos ir Ukrainai priskirtos Rytų Lenkijos ištremtais lenkais.

Mokykloje mokiausi, kad prezidento Benešo Čekoslovakijos Respublikoje buvo paskelbtas dekretas apie vokiečių ir vengrų turto nacionalizaciją. Tie negausūs mano moksladraugiai, kurie apskritai domėjosi istorija, laikė tai tvarkos atkūrimu, nes vokiečiai anapus krašto sienų karo metu galėjo būti tik okupantai, taigi jų turto nacionalizacija buvo visų logiškiausias dalykas. O vengrai juk buvo nacių Vokietijos sąjungininkai; toks aiškinimas irgi buvo akivaizdus.

Mokykloje mokiausi faktų, tačiau šie faktai buvo ne visi, nes jiems stigo to, ką šiandien vadintume *žmogiškuoju veiksmu*. Mano vaikiška pastaba, kurią kartą vis dėlto padariau mokykloje, kad vokiečiai juk ištisus šimtmečius gyvenę Bohemijoje, o po karo, nacionalizavus jų turtą, buvę perkelti („ištremti“ turbūt vis dėlto nepasakiau) į Vokietiją, nebuvo priimta, į ją buvo atsakyta, primenant Vakarų Vokietijoje veikiančias tremtinių sąjungas ir jų veikloje slypintį pavojų pokario tvarkai ir taikai. Buvo kalbama apie Sudetų vokiečių (čia jie staiga atsirado, nors tas ir nebuvo numatyta istorijos vadovėlyje), apie Silezijos ir Rytų Prūsijos vokiečių revanšizmą. Tvirtinta, kad, trokšdami susigražinti tai, kas iš jų atimta, jie rizikuotų sukelti karą, ir visų taiką

JÖRG BERNIG (g. 1964) – vokiečių rašytojas, poetas, germanistas. Gimęs ištremtųjų Sudetų vokiečių šeimoje Rytų Vokietijoje, užsiėmęs pedagogine, moksline, redaktoriaus veikla 1998 m. startavo eilėraščių rinkiniu *Winterkinder*, po kurio sekė kita poezija, romanai, novelės, esė, atitinkamos literatūrinės premijos ir stipendijos. Konrado Adenauerio fondo kvietimu š. m. vasario 6 d. Bernigas viešėjo Vilniuje, kur surengtame jo literatūros skaitymų vakare buvo skaitomas šis jo autobiografinis kūrinys iš naujausios knygos *Der Gablonzer Glasknopf. Essays aus Mitteleuropa* (2011). Tekstą iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius.

mylinčių ir pažangių žmonių pareiga esanti tokioms užmačioms priešintis. Jörgai Bernigai, ar myli taiką ir esi pažangus? Paskui, nebeilgai trukus, buvo padarytas ir įprastinis istorinis šuolis, kuriuo VDR vokiečiai pavirto į vieną iš broliškųjų tautų Rytuose. Taip jie buvo atpalaiduoti nuo savo nacionalsocialistinės praeities, bet kartu prarado ir sąsają su vokiečių istorija anapus Oderio ir Neisės. Į mano dar prisimenamą komentara, kad aš irgi kilęs iš Sudetų vokiečių šeimos ir kad toje šeimoje niekas nė neketinąs leisti į karą ir taip atsikovoti turta, jau niekaip nebebuvo reaguota.

Kažkada vėliau mano klasės auklėtojas, jaunystėje tapęs entuziastingu komunistu, papasakojo man, kad jis, būdamas mažas berniukas, patyręs trėmimą iš Ausigo ir laiką tai bausme už vokiečių nusikaltimus. Šitaip jis, nė pats nežinodamas, pritarė daugumai vokiečių Rytuose ir Vakaruose, kurie – atvirai arba tylomis – vokiečių ištrėmimą laikė sumokėta kaina. Trėmimus lydėjusi netektis tapo kolektyvine visų vokiečių auka, tačiau

Stasys Eidrigevičius. Batas ant bato. 1994. Popierius, pastelė

skausmo pėdsakas, likęs ištrėmtųjų gyvenime, nebuvo priimtas į kolektyvinę daugumos atmintį. Ši specifinė skausmo ir sielvarto patirtis buvo palikta vieniems jų ištiktiesiems. Be to, nemaža trėmties nepaliestųjų dalis, ko gera, manė, kad trėmtiniai veikiausiai bus patys buvę dėl visko kalti, jeigu juos toks likimas ištiko. O tai,

savo ruožtu, leido susimenkinti savo pačių kaltę ir įsivėlimą į nusikalstamus darbus. Todėl trėmtinių priėmimas sąjungininkų okupacinėse zonosė man regisi buvęs veikiau ne priėmimas, bet atstūmimo refleksų lydymas pakentimas. Galbūt dar teks ir plačiai išgarsintus vokiečių visuomenės integracijos laimėjimus apmąstyti ir tyrinėti kaip vieną iš pokario laikų steigties mitų.

Gynybiniai refleksai turbūt radosi dėl to paties abejingumo, su kuriuo dar karo metais buvo sutinkama daugybė į kaimiškasias vietas plūstančių subombarduotų miestų gyventojų. Niekas nemėgsta, kai jam primenama nederama elgsena, ir galbūt čia yra vienas motyvų, paaiškinančių, kodėl bėgimo ir trėmimų, taip pat ir oro karo temas ištusus dešimtmečius buvo paliktos daugiausiai uždarams šias negandas patyrusių žmonių komunikacinėms grupėms. Tas pasakytina ir apie šios temos nagrinėjimą rašytojų veikaluose. Tiems ir toms, kurie ir kurios vis dėlto apie tai rašė, dažniausiai tekda vo pasitelkti ir apdoroti savo pačių patirtis.

Negandos ištiktųjų gilinimasis į trėmties temą jos nepalietiesiems, viena vertus, buvo pageidautinas alibi patiems šia tema nesidomėti, kita vertus – skiriamoji linija, ties kuria (čia ir vėl Rytų ir Vakarų Vokietija susiliečia) buvo galima puikiai skirti pažangiečius nuo reakcionierių. Galų pagaleje, pasitelkus šią dualistinę perspektyvą, aprioriškai ir monokauzaliai buvo atsakyta ir į klausimą, kas kaltas, kas nekaltas.

Tačiau *žmogiškasis veiksnys* liko nuošalyje. Milijonų žmonių kolektyvinė gimtinės praradimo patirtis taip ir liko patirtis tik šio kolektyvo, kuris juk ir buvo net ne kolektyvas, o suma padalytame krašte pasklidai gyvenančių individų, kilusių iš skirtingų ir pamaži nykstančių tautinių grupių.

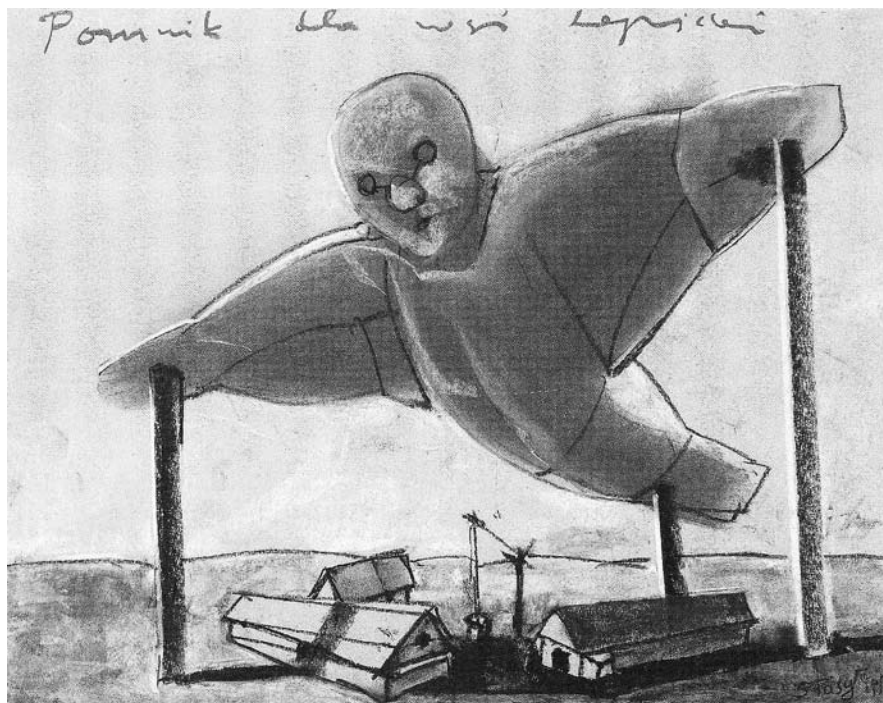
Bet grįžkime į mokyklą ir kartu į VDR: oficialiojoje kalboje trėmtinių ten nebuvo; buvo persikėlėlių, kurie, kaip tvirtinta, karo pabaigoje buvo sugražinti į Vokietiją iš lenkų arba rusų teritorijų, jei tik patys, frontui slenkant, nebuvo spėję pasitraukti į saugesnę vietą. Sudėtingiau buvo su vokiečiais iš Bohemijos žemių, apie juos, jei tik buvo įmanoma, vengta užsiminti. Ir komunistų valstybė rėmėsi XIX a. tautinės valstybės idėja, pagal kurią valstybės sienos turi būti etninės sienos. Be to, žlugus Trečiojo Reicho *rasinei tautos bendrijai*, sovietų okupacinėje zonoje – VDR turėjo susikurti *tautos bendrija* klasinės priklausomybės pagrindu. Su regionais siejamos tapatybės ir tapatinimosi modeliai tokiam sumanymui buvo tikrai kliūtis. Taigi 1952 m. įvykdyta VDR teritorinio skirstymo reforma, kai buvo panaikintos žemės ir sukurtos Vokietijos vieningosios socialistų partijos (VVSP) lengviau kontroliuojamos apygardos, vyko ir puolimas prieš tapatybes bei tradicinių tapatybės formavimosi erdvių griovimas. Kaip smarkiai žmonės tatai pajuto, liudija dar 1989 m. rudėnį ir žiemą pradėti reikšti reikalavimai atkurti žemes.

Taigi greta viena kitos arba, teisingiau, viena prieš kitą tvėrė dvi formos: pabėgėlių ir tremtinių neegzistavimas VDR teritorijoje ir šeimyninės tapatybės bei naratyvinė egzistencija to, kas vadinta gimtine arba namais ir kas buvo būtent *ne* gyvenamojoje vietoje, nors ši gyvenamoji vieta vis tiek kas dieną ir kas metus vis labiau tolo nuo savojo vien gyvenamosios vietos būvio, ir dėl to nemėnka dalimi buvo VVSP diktatūros sprespauda, tiesiog gimdžiusi būtinybę ieškoti priebėgos nuo jos.

Tu čia tik gimei, namai yra kitur, – sakė iš Bohemijos kilę mano seneliai, per Saksonijos žemės reformą gautame sklype mėginę kurti naują žemės ūkio ūmonę. Tu čia tik gimei, namai yra kitur, – sakė mano seneliai, su savo suaugusiais ir – kaip mano tėvas – iš karo grįžusiais vaikais mėginę iš plytų, parsivežtų iš subombarduoto Leipzigo namų, statyti pastatus, gal lyg ir kokius tikrus namus. Tu čia tik gimei, namai yra kitur, – sakė seneliai, kurie, atsakę stoti į žemės ūkio kooperatyvą, ir vėl buvo išguiti iš namų ir ūkio. O kai tėvas kalbėdavo apie *namus*, aš žinojau, kad tai nėra ta vieta, kurioje mes gyvenome. Jei norėsiu savo vaikams išaiškinti *etninio valymo* ir *politinio valymo* sąvokas, man nereikės leisti į tolimas žemes ir nepažįstamas kultūras.

Ir vis dėlto teks kalbėti ir apie nacionalsocialistinių Sudetų vokiečių susivėlimą – mat jie prisidėjo sugriaunant valstybę (kalbu apie pirmąją Čekoslovakijos Respubliką), kurios radikaliausiems atstovams buvo reikalinga dingstis, nemėgstamas Sudetų vokiečių ir aukštutinių vengrų tautines grupes išstremti už valstybės sienų. Etninis vientisumas kaip politinė idėja savo itin keistais variantais nuvedė taip toli, kad slovakams buvo ginčijamas tautos statusas, o antrajai pagal dydį gyventojų grupei, vokiečiams, pripažintas tikrai mažumos, o ne valstybinės tautos statusas. Supaprastinti linkusi politika į didžiai pamėgtą klausimą, kada buvusi padaryta pirmoji nuodėmė vokiečių ir čekų santykiuose, priklausomai nuo požiūrio taško, atsako minėdama arba 1938–1945 m., arba laikus po 1945 m. Ir vienu, ir kitu atveju (tyčia?) užgriebiamas pernelyg trumpas metas, nes uoliai vengiama nutylėti ir tai, kad šie ekscesų laikai buvo tik radikalių nacionalistinių (vienodai vokiečių ir čekų) XIX a. idėjų materializacija, ir tą faktą, kad septynis ar aštuonis šimtmečius Bohemijos žemėse

būta darnaus tautinių grupių egzistavimo greta viena kitos. Tyčia sakau ne „sugyvenimo drauge“, nes tai labiau atitiktų XX a. devinto dešimtmečio „multi-kulti“ vaizdinius. Tai neatitiktų istorinės realybės Bohemijoje, kurią, kaip man regisi, iki politinio mąstymo radikali-

Stasys Eidrigėvičius. Paukštis (paminklas). 1994. Popierius, pastelė

zacijos per XIX a. vidurio revoliucijas geriausiai galima aprašyti kaip galiojančių susitarimų būklę. Tačiau ir į tai privalu žvelgti be jokios idealizacijos ir turint galvoje įtampas, imanentiškas daugiataučiams dariniams, valdomiems tolimos stambesnės galybės.

Iš istorinio atstumo XX a. regiu du pagrindinius išpuolius prieš vokiškosios ir čekiškosios Bohemijos istoriją: tai radikaliai nacionalistiški čekų sluoksniai ir Henleinas su savo simpatizantais, kurie – kad ir kokie būtų buvę pabrėžtinai priešiški, turint galvoje rezultatą – darbavosi ranka rankon.

Kodėl aš esu aš ir kodėl ne tu? Kodėl esu čia, o ne ten?.. Tolimoje praeityje likusi vaikystės diena. Toji diena, kai aš pirmą kartą išvydau namą, laukus ir sodą, iš kur kilo mano šeima iš tėvo pusės. Buvo žiema, vaikus, šaltas oras. Tiesa, sienos tarp Rytų Vokietijos ir jos rytinių kaimynų buvo pralaidesnės nei Vakarų Vokietijos siena, tačiau perėjimo punktu nebuvo tankiai prisėta. Taip tad nutiko, kad mano tėvas, dėdė ir aš dėl laiko stokos negalėjome pasinaudoti toli esančiu sienos perėjimo postu į Bohemiją, tad važiuome per Lenkijos sieną į Sileziją, o ten per Lenkijos ir Čekijos sieną gavome pažvelgti į netoli esantį tėvo ūkį Bohemijoje, į mano tėvo vaikystės ir jaunystės vietą, iš kurios jis išėjo į pasaulinį

karą ir į kurią vėl įžengti galėjo tik po dvidešimt penkerių metų. Stovėjome šalčio sukaustytame dirvone, žiūrėjom per sieną, ir abu vyrai verkė, nors ir sakė, kad akys ašaroja nuo šalto vėjo. Matėm lyg ir tą patį, bet ne visai tą patį, nes jie žvelgė į praeities, o aš – vien į šios akimirkos laiką...

O dabar kai kas, kas mane perneša ir į dabartį. Dar anksti ėmiau naudotis šios sienos pralaidumu, taigi dažnai ir daug keliavau po Bohemiją ir Moraviją. Mano protėvių kraštovaizdis man gerai pažįstamas. Tiesa, keliaudamas į Čekiją, kertu valstybės sieną, tačiau tai toks užsienis, kurio negaliu lyginti su jokių kitu, nes esama vietų ir vietovių, su kuriomis man siejasi istorijos, vietų, kuriose galiu įskaityti saviškių darbus, kuriose dar aptinku jų pėdsakų. Radau, pavyzdžiui, ir savo prosenelių bei proprosenelių kapus – atsigulęs ant pilvo per du metrus viršum jų, nes jie buvo per dešimtmečius visai apžėlę. Pamaži, pamaži, iškirtęs krūmus, apvaliau kapą. Kitą kartą man nuvažiavus prie to kapo, visos kapinės buvo išvalytos, – jau buvo ištartas Vaclavo Havelo žodis, kad kapų tvarkymui nieko negalima prikišti. Suprantu tai kaip pašnekesį ir jaučiuosi išsileidęs į pašnekesį su man nepažįstamu kapų prižiūrėtoju, kuris galbūt yra mano amžiaus.

Visa tai tikrai mane vedė prie pasakojimo, prie romano *Niekieno laikas*. Tačiau paskatą rašant imtis trėmimų temos man davė įvykiai Balkanų pusiasalyje, žinia apie kuriuos dešimtą dešimtmetį iš ten atsklido ir iki mūsų kasdieniais pranešimais ir vaizdais, o dar labiau – pasakojimais žmonių, kuriuos karas nubloškė ir iki Vokietijos. Ir čia man toptelėjo mintis, kad pasakojimai, lydėję mano vaikystę, buvo, sakytumei, nekaltybės laikų, laikų prieš nuodėmingąjį nuopuolį, pasakojimai. Ir dar man krito į akis, kad žinios ir pasakojimai iš Balkanų regėjosi užpildantys *tas* spragas, kurios mano vaikystėje pasakojant buvo apeinamos, nutylimos, priden-giamos tokiais paprastais konstatavimais, kaip antai: „kai turėjom kraustyti“, „kai buvom išmesti“ arba „kai nebegalėjom daugiau pasilikti“.

Viena vertus, savo tekste norėjau leisti į Bohemiją, jame turėjo būti aprašyti laikai po karo, o tuo aprašymu, – kitaip išvis nė neįmanoma, mažčiau aš nuo pat pradžios, – jis turėtų būti tekstas visiems Bohemijos žmonėms, nesvarbu, ar vokiečiams, ar čekams, nesvarbu, ar jie priklausytų viską išgyvenusiujų, ar vėliau gimusiųjų kartoms. Kita vertus, jis turėjo išeiti už konkretaus pavyzdžio ribų, turėjo būti paskaitomas ir kituose kontekstuose, turėjo perteikti XX a. parašą: trėmimus, priverstinius perkėlimus, etninius valymus. Ir čia kartais vis pasitaikantys mano romano antraštės painiojimai, kai *Niekieno laikas* neretai pavirsta į *Niekieno žemė*, yra nuoroda į tam tikrą simptomišką dalyką. Žinoma, kad man rūpėjo Bohemija ir netektis – tačiau ne su nuosavybės priegaide, kaip, mano nuomone,

skambėtų antraštė *Niekieno žemė*. Mano romanas turėjo būti knyga apie vokiečių ištrėmimą iš Čekoslovakijos, bet kartu ir transcenduoti istoriją.

Tatai reikėjo suvokti, peržengiant dimensiją faktų, kurie buvo renkami ištisus dešimtmečius, atsitraukiant nuo faktų, kurių aš negaliu paprasčiausiai perteikti, lyg būčiau ten buvęs, lyg būčiau patyręs tai, kas man buvo įdiegta šeimos naratyvo pavidalu ir kas vis dėlto tapo mano dalimi. Trumpai kalbant, reikėjo prasimanyti ir pasakoti. O tai geriausiu atveju yra pašnekesio pradžia.

Muziką reikia išgirsti, paveikslą pažiūrėti, knygą perskaityti, kad taptum tam tikra esatimi kito žmogaus sieloje ir galvoje. Tautybė iš pradžių yra visai nereikšminga. Tai ir yra menininkams privalomas pašnekesys. Mūsų bendra – kad ir antipodiška ir niokojama – istorija nepalieka mums nei Vokietijoje, nei Čekijoje kito pasirinkimo: turime vieni su kitais kalbėtis. Ir šis pašnekesys seniai vyksta srityse palei valstybių sienas – taip pat ir tuo lygmeniu, kuris yra didžiai kasdieniškas ir reiškia gynimąsi nuo bendrabūviui (nesvarbu, ar čekų, ar vokiečių) kylančių grėsmių, kai, pavyzdžiui, susiduriama su prekyba žmonėmis arba narkotikų ar ginklų kontrabanda. Nors Rytų kryptimi pradingęs *Mercedes Benz* ir regisi sukėliaš daugiau šurmulio nei kur nors vidury nakties Paelbės smiltainio kalnuose ar Bavarijos miške sužvejotas žmonių, vadinamųjų nelegalų pulkas.

Čia pateikiamas eilėraštis radosi 1996–1997 m. ir galbūt buvo pirmasis zonduojamasis grėžinys, skverbiantis į tą žemę, iš kurios aš išsisiurbiau savo romaną *Niekieno laikas*.

Pažerta tarp eilučių ir garsai ten dar reiškia Ne vietoj
Apsigyvenęs, senoliai rankas ant stalų ar ant kelių
sudėję bylojo
Vaikams apie netektį Regiu tai dabar nors seniai tą
regėjęs o
Prie vartų iš už rododendro gigantišku tapusio kol
truko bylojimas
Švariais marškiniais namų šeimininkas nužvelgia
mane
Žmona jo už durų skubiai pasitaiso šukuoseną
Civilizuotai
Mes, barbarų palikuonys, spaudžiam rankas Kaip
smagu
Sėdėti keliais bejėgiškais mostais vėliau ir
susidrovėję
Sutartinai mes alkūnėmis zulinam suola
Palei namus kažkada kam priklausiusius
Įvardis šiaip jau savybinis atsiprašo šiandien
sunegalavęs
Į krūmus vėžės nueina žemė drėgna puvēsiais
dvelkia iš ten ligi čia

Po lietaus nuplautos molekulės Ore tokiaime
Vaikštinėja velionys vaikystės vakarus lanke o
Rodo man sviesto formą šių apylinkių turguos
Taigi vaike taip viskas buvo
Eikit miegoti kad ir kieno pastogėje Rytas gudresnis
Per netolimą sieną patamsiuos triušiai keliauja
Žolė pasilieka

Tai vis kalbėjimo ir klausymosi kaita – ir asmeniame gyvenime, ir mene. Taip buvo įmanoma atrasti bendrus išgyvenimus – tarp jų ir traumuojančius. Taip etniniai valymai gali būti suvokti kaip kolektyvinė Vidurio Europos patirtis. Vokiečiai, lenkai, čekai, rusai, vengrai, net italai išgyveno šią patirtį per Antroją pasaulinę karą ir po jo. Bosniai, kroatai, serbai ir albanai (iš dalies pakartotinai) tatau patyrė dešimtą dešimtmetį. Darau dar toliau užgriebiančią prielaidą: dėl to, kad ši kolektyvinė patirtis Šaltojo karo metais netapo tikru nei nacionalinių, nei juolab tarptautinių svarstybų objektu, dėl to, kad tremčių ir etninių valymų nepatyrusių žmonių sąmonės nepasiekė suvokimas, jog tremtys galiausiai yra puolimas prieš visus, taip pat ir – supaprastintai kalbant – pačių trėmėjų bendruomenes, ir dėl to, kad Vakarų Europa tai jau tikrai neišsivino šios svetimos patirties, – būtent dėl to Europos valstybės ilgai, pernelyg ilgai lyg paralyžiuotos žvelgė į karus, kilusius skylant Jugoslavijai. Mūsų bendru supratimu netapo mintis, kad bosnių ar serbų šeimos ištrėmimas iš esmės reiškia negatyvią galimybę, jog šių tautybių vardai gali būti pakeisti ir flamų, valonų, prancūzų, vokiečių, baskų, korsikiečių ar katalonų vardais. Akivaizdu, kad iš trėmimų istorijos nieko nebuvo pasimokyta, tad jugoslaviškoji mūsų Europos dalis gavo šią istoriją kartoti. O skausmingą patirtį išgyvenę vokiečiai, lenkai, rusai, čekai ir vengrai, kaip ir likusioji Europos dalis, tik žiūrėjo ir nieko nedarė, vis skersomis dirščiodami į Ameriką.

Neseniai pasibaigęs ir vyriausybę atsistatydinti priverstas tyrimas, – susijęs su tuo Nyderlandų daliniu, kuris jiems patikėtus saugoti žmones perdavė etninio valymo organizatoriams ir žudikams, – paradigmiškai demonstruoja, kaip Europa elgiasi su savo tremčių istorija. Mums būtų reikėję kalbėtis vieniems su kitais.

Gal iš to būtų buvę naudos. Galbūt tada olandų kariai nebūtų laikęsi įsakymų ir instrukcijų. Dabar jie, nors išteisinti, amžinai kalti liks tverti istorijoje.

Turime vieni su kitais kalbėtis, nes privalome labai tiksliai apmąstyti (kaip tik todėl, kad dešimtame dešimtetyje nieko nenuveikėme Balkanuose), ką mes ne vien teisės, bet ir moralės požiūriu norime inkorporuoti

Stasys Eidrigevičius. Autoportretas su Lepšių kaimo sodyba.
1988. Popierius, pastelė

į Europos junginį, net jei tai vyksta ne *expressis verbis*, bet tik toleruojant.

Menininkai reikalingi, kai kalbame apie svetimos patirties perkėlimą į mūsų vidų, kai kalbame apie tokį šios patirties perteikimą, kad jis individualizuota forma nusėstų meno kūrinio recipientų sąmonėje. Man nereikia pačiam susideginti, idant žinočiau, kad tai skaudus dalykas. Čia kalbame apie pamatines antropologines žinias. Jeigu tai bent privers sudelsti, prieš kišant ranką į ugnį, tuomet gal ir ne viskas bus išgelbėta, bet galbūt bus išgelbėtas nors vienas kitas. ❧

KALININGRADO SRITIES PRIJUNGIMO PRIE LIETUVOS ISTORIJOS PĖDSAKAIS

Marius Ėmužis

Apie pokario metų Kaliningrado srities, tariant lietuviškai – Karaliaučiaus krašto prijungimą prie Lietuvos jau senokai sklendo gandai. Vieni keikia Lietuvos komunistus, neva atsisakiusius prisijungti didelę dalį Rytprūsių – juk dabar Lietuva turėtų nemažą pramoninį regioną, dar vieną neužšalantį uostą Baltijos jūroje, būtų galima rimčiau įpaveldinti Mažosios Lietuvos palikimą. Kiti gi porina apie tautines problemas, kurios grėstų Lietuvai atgavus nepriklausomybę: turėtume lietuvišką Padniestrės, Abchazijos, o „geriausiu“ atveju – Krymo variantą. Skeptikai geru nemini ir Kaliningrado ekonomikos bei karinių poligonų suniokoto kraštovaizdžio.

Mįslingas šis klausimas ir Lietuvos istorikams bei publicistams. Vienoje jau senokai vykusioje konferencijoje Antanui Kulakauskui pasisakius Rytprūsių prijungimo klausimu, buvo atkreiptas dėmesys, kad *kažkur* yra Povilo Pakarklio rašyta išvada šiuo klausimu, o Kulakauskas atsakė tokio dokumento nežinąs¹. Konferencija įvyko dar 1996 m., nuo to laiko istorikai nesėdėjo vietoje: ir Pakarklio „išvada“ rado, ir apie galimą Rytprūsių prijungimą šiek tiek parašė, tačiau nei kalbamos problemos, nei jos šaltinių detalios analizės nėra.

Rašiusių apie Kaliningradą, jo istoriją ir šias dienas, daug. Vien publicistinių straipsnių, parašytų sovietų Lietuvoje, iševijoje ir po nepriklausomybės atkūrimo, per šimtą. Mažosios Lietuvos reikalų taryba viena pirmųjų išleido specialų leidinį Kaliningrado problematikai apžvelgti². Veikalo pavadinimas sufleruoja, kad bus siekiama apžvelgti Karaliaučiaus priklausomybės problemą, iškilusią po Potsdamo konferencijos, tačiau

knyga tėra gana politizuotas įvairių straipsnių ir pasisakymų rinkinys. Panaši yra ir Vytauto Landsbergio knyga, visų pirma nukreipta į opias eksklavu tapusio Karaliaučiaus problemas³.

Kionigsbergo–Karaliaučiaus–Kaliningrado tapatybes sklaidančioje poleminėje literatūroje paminėtinas Raimundo Lopatos tyrimas, siekęs išsiaiškinti, kodėl Rusija nutraukė sovietinę tradiciją skaičiuoti Kaliningrado istoriją tik nuo 1945 m. ir šventė miesto įkūrimo 750-metį. Nuo to neatsiejami ir autoriaus pasvarstymai įvairiomis Rytprūsių istorijos temomis. Panaši, tačiau nepretenduojanti į publicistinį (kur jau ten mokslinį) tyrimą ir Arvydo Juozaičio knyga⁴, kurioje autorius sutelkia ir aprašo skirtingas Kaliningrado istorines atmintis ir savo pastebėjimais bando paaiškinti jų kolizijas.

Kaliningrado istorijos problemą į mokslinį diskursą perkėlė Klaipėdos universiteto publikacija⁵. Nors jos tikslas turbūt buvo pabandyti istoriografiškai susieti istoriškai neatsiejamų Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų istoriją, tačiau galima konstatuoti, kad pavyko patiekti tik padriką straipsnių rinkinį. Tiesa, čia pirmą kartą publikuojami su šiame rašinyje nagrinėjama problema susiję dokumentai⁶. Atskirai paminėtinas Česlovo Laurinavičiaus straipsnis⁷, apžvelgiantis Kaliningrado srities problemą iš istorijos perspektyvos, neatsisakant svarstyti ir prijungimo prie Lietuvos klausimą.

Minėtame pasisakyme Kulakauskas teigė: „kalbama, kad Kaliningrado sritį prijungti prie LSSR yra siūlęs Nikita Chruščiovas šeštojo dešimtmečio antroje pusėje. [...] Bet apie tai kol kas jokių konkrečių faktų nežinoma“⁸. Dokumentus šiuo klausimu rado Arūnė Arbu-

¹ Antano Kulakausko pasisakymas, in: *Lietuva ir jos kaimynai: Metinės konferencijos tekstai*, Vilnius, 1996 m. lapkričio 22–23 d., redaktorai Stefanija Damijonaitienė, Algimantas Jankauskas, Vilnius: Pradai, Konrad-Adenauer-Stiftung, Lietuvos politologų asociacija, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 1997, p. 138.

² *Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas*, sudarytoja Danutė Bakanienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

³ Vytautas Landsbergis, *Karaliaučius ir Lietuva: Nuostatos ir idėjos*, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2003.

⁴ Arvydas Juozaitis, *Karalių miestas be karalių*, Klaipėda: Eglė, 2007,

p. 105.

⁵ *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI–XX a. istorijos problemos*, (ser. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, VIII), Klaipėda: Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras, 2009.

⁶ Alvydas Nikžentaitis, Arūnė Arbušauskaitė, „Nepavykęs bandymas prijungti Kaliningrado sritį prie Lietuvos XX a. 6-ajame dešimtmetyje“, in: *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI–XX a. istorijos problemos*, p. 170–181.

⁷ Česlovas Laurinavičius, „Kaliningrado srities problema istoriniu požiūriu“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 11, p. 524–529.

⁸ Antano Kulakausko pasisakymas, p. 137.

šauskaitė su Alvydu Nikžentaičiu, minėtame Klaipėdos universiteto leidinyje parengę šaltinio publikaciją, tačiau patys analizės nesiėmė. Taigi gavosi taip: tekstai parašyti dar nežinant vieno ar kito šaltinio, o šaltinius⁹ aptikus jie neanalizuojami ir tekstai neberašomi.

STALINO DOSNUMO APAKINTI: 1944 METŲ PLANAI

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje per Rytų ir Vidurio Europą ritantis frontui politikai jau dėliojo būsimos Europos ribas. Visose sąjungininkų konferencijose, nuo Teherano iki Potsdamo, buvo dalijamasi teritorijomis ir įtakos sferomis. Ryškiausiai čia švietė Lenkijos klausimas – kokiose ribose atkurti nepriklausomą Lenkiją. Svarbus šis klausimas buvo ir lietuviams, nes lietė Vilniaus problemą. Vakarų valstybės savo sąjungininkei ir vienai pirmųjų karo aukų Sovietų Sąjungai nieko negailėjo, o ši kėlė konkrečius reikalavimus, tarp kurių išsiskyrė būtinybė turėti Baltijos jūroje neužšalantįs Mėmelio ir Kionigsbergo uostas.

Pasak Česlovo Laurinavičiaus, dar 1941 m. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras Anthony Edenas pateikė sovietams projektus, pagal kuriuos Rytprūsiai turėję atitekti sovietams, jeigu Vilnius liktų Lenkijai¹⁰. Panašu, kad šie planai taip ir liko popieriuje, o 1944 m. Vilniaus priklausymo Lietuvai klausimas jau nebuvo toks opus kaip visą tarpukarį. Nors lenkai siekė Vilniaus, ir net buvo iškėlę savo vėliavą Gedimino pilies bokšte, lemiamas balsas jiems nepriklausė. Antanas Sniečkus, susitikęs su dailininkais 1973 m. savo gimtadienio proga pasakojo, kad 1944 m. liepą ar rugpjūtį jis kalbėjęs su Josifu Stalinu apie Vilnių, ir neva šis liepęs „respublikiniams valdžios organams kurtis Vilniuje, su kuriuo susijusios daugelis lietuvių tautos aspiracijų“¹¹.

Nors šis ir kiti šaltiniai kritikuotini, vis dėlto jie atspindi tai, kad Vilnius teko Lietuvai be didesnių ginčų ir įrodinėjimų. Klaipėdos priklausomybės problemos taip pat būta. Dar 1944 m. vasario 27 d. Romas Šarmaitis savo dienoraštyje užrašė, kad niekas neabejoja, jog Klaipėdos kraštas būsiąs prijungtas prie Lietuvos¹². Vis dėlto net po metų, Potsdamo konferencijoje (1945 m. vasara) Stalinas dar nebuvo užtikrintas, ar gaus du neužšalantius uostus Baltijos jūroje – Mėmelį ir Kionigsberga. Abiejų uostų ir jų apylinkių likimo klausimas buvo susijęs, nes Mėmelis nuo 1939 m. buvo dalis Rytprūsių teritorijos ir, atkuriant Vokietiją 1939 m. rugpjūčio 31 d. (kad ir be Austrijos bei Sudetų) sienomis, Klaipėdos kraštas būtų atsidūręs Vokietijos teritorijoje.

Tačiau niekas nesiruošė Vokietijos atkurti jos senomis sienomis. Stalinas jau nuo pat 1944 m. pradžios nusitaikė į buvusią Rytų Prūsiją. Sovietų Sąjunga, laikydama save nukentėjusia puse, manėsi turinti visus pagrindus vokiečių sąskaita reikalauti ko tik nori ir elgtis kaip tik nori. Markas Soloninas įrodinėja, kad ypatingi Raudonosios armijos žiaurumai Rytprūsiuose nebuvo tik kerštaujančios armijos veiksmai, taip bu-

Raimundas Urbonas. Karaliaučius. Königsberg. Калининград. 1991–1992. Fotografija

⁹ Atsiminimai: Juozo Vaišnoros atsiminimai, in: *LYA*, f. 3377, ap. 51, b. 251, l. 62; Romas Šarmaitis, *Sunkiais Didžiojo tėvynės karo metais. Dienoraštis 1941–1944*, [1976], in: *LYA*, f. 17635, ap. 1, b. 15, l. 107; Vytautas Gudelis, „Ketinimai priskirti Lietuvai dalį buvusių Rytprūsių teritorijos“, in: *Ramuva*, 1989, Nr. 1. Dokumentai: Pastabos RSFSR Aukščiausios Tarybos prezidiumo projektui dėl Kaliningrado srities gyvenviečių pervadinimo, in: *LMAVB RS*, f. 221, vnt. 83, l. 85–86; Lietuvos TSR Mokslų akademijos prezidiumo nutarimas, Dėl komisijos parengti pasiūlymams sienai tarp Lietuvos TSR ir Kaliningrado srities peržiūrėti sudarymo, 1957-06-12, in: *LCVA*, f. R-1001, ap. 2, b. 476, l. 262; Dėl Kuršių marių ir prie jų prienančios teritorijos vieningo administravimo ir priskyrimo prie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos, 1959-09-16, in: *LYA*, f. 1771, ap. 205, b. 4, l. 103–119.

¹⁰ Česlovas Laurinavičius, „Lietuvos valstybingumo galimybių mozaika: 1944 metai“, in: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, sudarė Arvydas Anušauskas, Česlovas Laurinavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 190.

¹¹ Susitikimas su dailininkais, užrašė Romas Šarmaitis, 1973-01-21, in: *LYA*, f. 3377, ap. 51, b. 80, l. 15.

¹² Dienoraštis rašytas Antrojo pasaulinio karo metu, bet mašinėle surinktas 1976 m., todėl kyla klausimų, ar tai autentiškas dienoraščio, ar vėliau stipriai taisytas tekstas. Kai kurie įrašai sufleruoja teksto savalaikiškumą, kiti gi galėjo būti taisyti, tačiau vargu ar buvo tikslinga vienus įrašus, prieštaraujančius susiklosčiusiai realybei, taisyti, o kitus palikti (Romas Šarmaitis, *op. cit.*, l. 107).

vęs įgyvendinamas Stalino sumanymas išvaryti vokiečius teroru, ketinant po to prisijungti ištuštintas teritorijas¹³. Taktikai pavykus, Potsdame galima buvo meluoti, neva vokiečių administracijos atkurti Rytprūsiose nebeįmanoma, nes pačių vokiečių čia jau nebėra¹⁴.

Ką daryti su norima teritorija, Stalinas pradėjo mąstyti dar gerokai iki Rytų Prūsijos kampanijos pradžios. 1944 m. vasario 27 d. dienoraščio įrašė Šarmaitis rašo, kad Viačeslavas Molotovas iškelęs klausimą dar Maskvoje esantiems Lietuvos komunistams dėl vakarinių Lietuvos sienų. Lietuviai nesnaudę ir sudarę šiam klausimui nagrinėti skirtą komisiją, į kurią įėjo profesoriai Povilas Pakarklis, Juozas Žiugžda ir Borisas Larinas iš tuometinio Leningrado¹⁵. Kulakausko teigimu, komisijoje dar dalyvavęs Antanas Venclova, Juozas Vaišnoras bei dar keletas Maskvoje buvusių veikėjų, o pirmininku buvęs paskirtas Larinas¹⁶.

Pagrindinis komisijos tikslas buvo nustatyti, kiek teritorijos turėtų būti prijungta prie Lietuvos. Pagal paruoštą pasiūlymą, kuriam pritarė ir sovietinės Lietuvos valdžia, prie Lietuvos SSR turėjo būti prijungta

Tačiau kodėl gi neprijungus visos Rytų Prūsijos? Pagrindinis komisijos argumentas buvo Rytų Prūsijos vietovardžių lietuviškumas. Komisija net nekėlė klausimo apie Rytprusių šiaurinės dalies žemių lietuviškumą, nes tai buvo neabejotina. Tuo tarpu visa kita laikyta nelietuviška arba tiesiog suvokietinta, ir Šarmaitis, nė nenumanydamas, kaip viskas toliau susiklostys, savo dienoraštyje rašė: „Perdaug liesti į suvokietintas žemes, žinoma, neverta – bus tik vargo daugiau ir pykčio su kaimynais vokiečiais“¹⁸. O juk visai netrukus Rytų Prūsijos vokiečiai bus grubiai iškeldinti iš savo namų ir lietuvių kaimynais taps rusų atsikėlėliai, kurie, anot Juozaičio, save vadino *vremensčiki* – laikinieji. Toks įsivardijimas rodo, kad naujakuriai nesijautė ramūs dėl savo ateities, o kaipgi gali būti ramus, kai neaiškus tavo naujų namų likimas? Atrodytų, koks skirtumas, ar Kaliningradas bus Lietuvos, ar Rusijos, – vis vien tai SSRS teritorija. Tačiau naujakuriams skirtumo būta aiškaus, jų ir lietuvių pasaulėžiūra skyrėsi: „Lietuvių buožija tarp mūsų žmonių veda agitaciją ir propagandą. Klausia, kam jūs čia atvykote. Agituoja, kad netrukus bus karas. Sako, kad jie visi čia laukia amerikiečių“¹⁹.

1944 m. rudenį Vilniaus valstybinio universiteto Fizinės geografijos katedra gavo nurodymą organizuoti šiaurinės Rytprusių dalies toponimų vokiškos ir lietuviškos kartotekos ir atitinkamų žemėlapių sudarymą²⁰. Tuometinis šios katedros darbuotojas, vėliau tapęs garsiu Lietuvos geografu, Vytautas Gudelis papasakojo, kaip entuziastingai buvo imtasi darbo. Buvo renkami suvokietinti lietuviški toponimai, gražinami į lietuviškąją formą ir bandoma sudaryti žemėlapi, tačiau 1945 m. sausį universiteto rektoratas pranešė, kad katedros darbas nebereikalingas.

Tačiau ne vietovardžių ar žemių lietuviškumo veiksnys buvo pagrindinis formuojant nuomonę, kiek Rytprusių teritorijos turi tekti Lietuvai. Komisijos (tiksliau, Lietuvos komunistinio elito, faktiškai Sniečkaus) argumentai buvo tokie: Lietuva karo metu praradusi daug gyventojų, ir atstatyti sugriautą šalį, o dar įsisavinti naujas žemes

Raimundas Urbonas. Girdava. Gerdauen. Железнодорожный. 1991–1992. Fotografija

Tilžė, Įsrutis, Gumbinė, Tolminkiemis – sovietų Lietuvos siena turėjo puslankiu priartėti per 60 kilometrų nuo Karaliaučiaus miesto, kuris, komisijos supratimu, pats turėjo tapti laisvuju miestu, koks prieškarui buvo Dancigas¹⁷.

¹³ Mark Solonin, *Kare nieko gero*, iš rusų kalbos vertė Mindaugas Užukukis, Vilnius: Briedis, 2011, p. 136–137.

¹⁴ *Ibid.*, p. 132.

¹⁵ Mašinos originalas yra paliktas tarpas ir po to ranka įrašyta Larino pavardė (Juozo Vaišnoro atsiminimai, l. 62–63).

¹⁶ Antano Kulakausko pasisakymas, p. 136.

¹⁷ Juozo Vaišnoro atsiminimai, l. 62–63.

¹⁸ Romas Šarmaitis, *op. cit.*, l. 107.

¹⁹ *Балтийские исследования: Восточная Пруссия и Калининградская область в XX веке: Сборник научных трудов, ответственный редактор Илья Дементьев*, Калининград: Научно-образовательный центр БАЛТИЙСКАЯ ЕВРОПА, Издательство НЭТ, 2009, p. 76.

²⁰ Vytautas Gudelis, *op. cit.*, l. 42.

bus sunku. Vaišnoras, gerai žinojęs komisijos darbo užkulius, aiškina ir tai, kad Karaliaučius esąs stambus neužšalantis uostas ir šiam miestui funkcionuoti reikia nemažiau kaip dviejų šimtų tūkstančių gyventojų, o „kur paimti šiuos gyventojus, kada jie būtina reikalingi ir per šimtmečius lenkintam Vilniaus miestui“²¹.

Naivu manyti, kad Sniečkus ir kiti nesuprato, jog tas žemes galima apgyvendinti rusakalbiais, veikiausiai tik to bijant ir buvo atsisakoma nuo didesnių teritorijų. Panašiai mano ir Juozas Jurginis, teigęs, kad Lietuva teisingai padariusi atsisakydama šių teritorijų²². Tačiau ir patys naujakuriai nebūtų entuziastingai vykę į formaliai Lietuvos SSR priklausančią teritoriją. Juk čia vyko karas, buvo neramu, lietuviai buvo priešiški ir tai tuomet nebuvo paslaptis. Padėtis įvairiais prasimanymais neretai buvo ir pagražinama. 1947 m. Kaliningrado naujakuriai pasakojo: „Kai per Lietuvą čia [į Kaliningradą, – M. E.] važiuojam, mus išpėjo: iš vagonų nesizvalgykit – mus iš karto apmėtė akmenimis, mėtė į vagonus. Daužė į vagonus – kaip artilerijos apšaudymas. Jei sustodavom, bijojom karves išleisti. Nepatiko jiems, kad į svetimas žemes važiuojam“²³. Netikėtai didelis ginkluotas pasipriešinimas sovietams, kaip ir sovietų valdžios Lietuvoje „jaunumas“ galėjo būti svarbūs faktoriai Maskvai pergalvojant teritorinę bei kolonizacinę politiką ir nepriskiriant Rytprūsių Lietuvai.

Kita vertus, niekas nė nemanė prijungti prie Lietuvos visos buvusio Karaliaučiaus krašto teritorijos, neatitekusios lenkams. Nei Lietuvos valdžia savo projektuose, nei Maskva to nesakė. Nesuprantama, kodėl Vaišnoras, pats dienoraštyje rašęs, kad Karaliaučius bus laivas miestas, neprijungtas prie Lietuvos, susirūpina, kaip šį miestą apgyvendinti. Juk viso labo buvo pradėti rengti projektai peržiūrėti Lietuvos SSR vakarinę sieną, tačiau sienos peržiūrėjimas nereiškė, kad bus prijungta visa nemaža teritorija. Stalinas SSRS teritoriją neabejotinai matė kaip integralų vienetą ir visokie priskyrimai, autonominių ar kitokių respublikų kūrimas buvo tik dovanos vietiniam elitui mainais į besalygišką paklusimą – tai buvo politika. Per nevykusią teritorinę politiką buvo galima prarasti populiarumo taškų, – pavyzdžiui, mongolai buvo nepatenkinti, kad Stalinas neprijungė iš Japonijos atkovotų teritorijų prie Mongolijos Liaudies respublikos²⁴. Tad Kaliningrado klausimo sprendimas, Stalinui laipsniškai virtęs tik politika, galėjo laimėti lietuvių simpatijų, – pažiūrėkime, kaip dabar kalbama apie Stalino mums neva „dovanotą Vilnių ir Klaipėdą“.

²¹ Juozo Vaišnoras atsiminimai, I. 64.

²² Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas, p. 48.

²³ Балтийские исследования: Восточная Пруссия и Калининградская область в XX веке, p. 76.

²⁴ Sigita Jegelevičius, „Maskvos dienoraštis (I)“, in: Naujasis Židinys-Aidai, 2012, Nr. 8, p. 547.

KALININGRADO LIKIMO KLAUSIMAS: NUO TOPONIMIKOS PRIE POLITIKOS

Ir 1944 m. pradžios (Šarmaitis, Vaišnoras), ir 1944 m. rudens (Gudelis) planuose vyrauja vietovardžių lietuviškumu pagrįsti siūlymai, ir tai buvo pagrindinis argumentas, kodėl bei kiek Rytprūsių turėtų priklausyti Lietuvai. 1947 m. pradėjus perkurti naujai apgyvendintų teritorijų pavadinimus, Pakarklis, tuometinis Istorijos instituto direktorius, net rašė raštą į RSFSR Ministrų Tarybą, kad ši akcija būtų sustabdyta²⁵. Toks vietovardžių keitimas rusiškais buvusi vietinių naujakurių iniciatyva. Naujiesiems krašto gyventojams buvę sunku išstarti vokiškas ir lietuviškas miestų ir miestelių pavadinimų formas. Valdžia į tai reagavusi, sudarydama komisiją, į kurią buvo įtraukta ir lietuvių, antai tas pats Pakarklis, supratęs, kad pervadinant toponimus dedamas taškas Kaliningrado dalies prijungimui prie Lietuvos, tačiau nusileisti neketinęs: „laikui bėgant, didelė Kaliningrado srities dalis, jeigu ne visa sritis, bus prijungta prie Lietuvos SSR, kaip istoriškai ir geografiškai susijusi su Lietuvos SSR“²⁶.

Pakarklis dar tarpukariu Karaliaučiaus bibliotekoje rinko istorinę medžiagą apie šio krašto lietuviškumą, planavo rašyti mokslo darbą Miuncheno universitete, tačiau recenzentai sukritikavo Pakarklio pastangas ir darbas veikiausiai nebuvo parašytas. Savaiame suprantama, kad Miuncheno universitete rašyti apie tai, jog Rytų Prūsija yra negermaniškas kraštas, nebuvo protinga mintis. Pakarklis visiškai nususuko nuo naujausių vokiečių istorikų tyrimų (ir iš tautininkiško germanofilo tapo komunistuojančiu liaudininku), vis labiau linkdamas prie įsitikinimų, kad Lietuvai reikia priskirti Nemuno žemupio kairiojo kranto plotus iki Karaliaučiaus miesto.

1945 m. gegužę Pakarklis parašė seriją straipsniukų, kurie buvo publikuoti *Tiesoje*. Čia jis vėl įrodinėjo Rytų Prūsijos lietuviškumą, teigė, kad kryžiuočių laikais lietuviai Rytprūsioose sudarė gyventojų daugumą, senovės prūsų kalba nebuvo skirtinga nuo lietuvių, Rytprūsius užgrobė vokiečiai iš lietuvių ir panašiai²⁷. *Tiesa* buvo LKP CK organas, tad atsitiktinių straipsnių ar vien tik autoriaus nuomonės čia nebuvo.

Nuo planų, susijusių su vietovardžiais, iki konkrečių politinių reikalavimų „Karaliaučiaus byloje“ pereita maždaug 1946 m. pabaigoje, kai prabilo mažlietuviai. Amerikiečių okupacinėje zonoje „Mažosios Lietuvos lietuvininkų“ organizacija paskelbė du aktus, nuo pa-

²⁵ Pastabos RSFSR Aukščiausios Tarybos prezidiumo projektui dėl Kaliningrado srities gyvenviečių pervadinimo, in: LMAVB RS, f. 221, vnt. 83, l. 85–86.

²⁶ *Ibid.*, l. 85–86.

²⁷ Povilas Pakarklis, „Iš lietuviškosios Rytprūsių praeities“, in: *Tiesa*, 1945-05-20.

skelbimo vietos įgavusius Fuldos aktų pavadinimą. Pirmuoju aktu reikalauta SSRS administruojamą Kionigsbergo sritį prijungti prie atkurto (*sic!*) Lietuvos valstybės, o antruoju – išreikštas protestas dėl Mažosios Lietuvos kolonizacijos ir prašoma iki krašto prijungimo prie Lietuvos pavesti jį administruoti Jungtinių Tautų komisijai. Pirmasis aktas galbūt būtų likęs visai nereikšmingas, bet 1949 m. jis buvo pridėtas prie Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto memorandumo Didžiosios Britanijos, Prancūzijos vyriausybėms ir JAV valstybės departamentui.

Tačiau reikalavimai nebuvo girdimi. Kalbamu metu, 1947 m., srities statusas bus nusistovėjęs galutinai. Vyko administracinės reformos, pavadinimų keitimas ir regiono kolonizacija. Po Rytų Prūsijos nukariavimo sovietai dar gana ilgai nebuvo tikri, ką daryti su trofėjine teritorija. Pradžioje teritorijoje šeiminkavo kariškiai – jie plėšė vokiečių paliktus namus ir vagonais namo vežėsi daiktus. Nuo 1945 m. vidurio krašte buvo organizuota ypatingoji karinė apygarda, krašto statusas buvo kaip okupuotos teritorijos. Beveik po metų, 1946 m. balandį, iš sovietams tekusios Rytprūsijų teritorijos buvo suorganizuota Kionigsbergo (nuo rugsėjo –

da – tik sutapimas? Galbūt Ščerbakovas, prižiūrėjęs Lietuvos sovietizaciją „valymą“ nuo buožių ir „banditų“, turėjo prižiūrėti ir Kaliningrado „išvalymą“ nuo „vokiškųjų fašistų“, taip pat prižiūrėti ir sklandų srities įjungimą į Lietuvą, kurios partinė vadovybė ir „vietinė specifika“ jam buvo gerai pažįstama? Kad ir kaip būtų, 1947 m. prasidėjęs sovietų susirūpinimas Kaliningradu tiesiogiai susijęs su mažėjančiu dėmesiu Baltijos kraštams: 1947 m. vasarį sovietų Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įvyko rinkimai į vietines Aukščiausias Tarybas. Sovietai šiems parodomiesiems, neva Baltijos kraštų prijungimo prie SSRS legitimumą turėjusiems parodyti rinkimams teikė didelę svarbą. Sėkmingai ir be didelių ekscesų juos įvykdžiusios vietinės administracijos gavo šiek tiek daugiau pasitikėjimo iš Maskvos, specialieji emisarų biurai buvo panaikinti, o vienas jų vadovų perkeltas į dar vieną naujai okupuotą teritoriją.

Nuo tada Kaliningradas susilaukė vis daugiau dėmesio. „Laikinių“ sindromas neturėjo kelti didelio entuziazmo Kaliningrado naujakuriams. Kam ką nors kurti ar statyti, jei tai vis tiek iš tavęs bus atimta? Tada sovietinė propaganda pradėjo sukurti savo trumpametražius filmus ir kino kronikas apie Kaliningrado sritį – iškal-

bingiausia kino kronika pavadinimu *Mūsų kraštas* (*Naš kraj*, 1949). Čia parodomi laimingi naujieji kaliningradiečiai, galinga pramonė, jau turinti savo „stachanoviečių“, kuriama infrastruktūra, vaikų darželiuose auklėjama jau Kaliningrade gimusių vaikų karta. Sovietai pradėjo įsisąmoninti, kad Kaliningradas yra jų.

Tačiau nusistovėjus trofėjinės teritorijos problemai, pačios SSRS viduje nebuvo aiškus krašto statusas tarptautėje arenoje. Neįvykus Potsdamo konferencijoje numatyta tautos konferencijai, turėjusiai sureguliuoti Vokietijos ir jos teritorijų klausimą, sovietai nebuvo užtikrinti, kaip pasaulis žiūri į jų prisijungtą Kaliningrado sritį ir ar nespaus sovietų gražinti šios teritorijos Vokietijai arba bent paskelbti ją laisva teritorija.

1951 m. SSRS Etnografijos institutas paskelbė Pavlo Kušnerio-Knyševo gerai dokumentuotą tyrimą *Etninės teritorijos ir etninės sienos*²⁸, kuriame dokumentų ir ankstesniųjų laikų lietuvių bei vokiečių autorių darbais įrodomas ginčytinos Rytų Prūsijos teritorijos lietuviškumas. Praėjus daugiau kaip penkiems metams nuo

Raimundas Urbonas. Alna. Allenburg. Дружба. 1991–1992. Fotografija

Kaliningrado) sritis Rusijos Federacijos sudėtyje. Tačiau net ir tada likimas nebuvo iki galo nuspręstas, nes sritis buvo faktiškai be partinės valdžios – aukščiausia valdžia buvo civilinių reikalų valdyba. Tik 1947 m. pavasarį buvo įkurtas srities VKP(b) komitetas, o jam vadovauti paskirtas Vladimiras Ščerbakovas, ką tik „kadenciją“ baigęs buvęs VKP(b) biuro Lietuvai pirminkas.

Ar Ščerbakovo, buvusio antro, o daugelio nuomone ir pirmo asmens Lietuvoje, paskyrimas į Kaliningra-

²⁸ Павел Кушнер, *Этнические территории и этнические границы*, Москва: Издательство Академии наук СССР, 1951.

kalbų apie Rytprūsių dalies prijungimą prie Lietuvos, pasirodo publikacija, įrodanti teritorijos lietuviškumą. Žinant, kad nieko atsitiktinio sovietų valstybėje nebuvo, o mokslas ir publikacijų leidyba buvo griežtai kontroliuojama režimo – tai vėl neatsitiktinumas.

Nors tai ir istorinis dokumentiškai pagrįstas tyrimas, jo atsiradimo tikslai – politiniai. 1949–1950 m. dėl Berlyno krizės ir prasidėjusio karo Korėjos pusiasalyje buvo gana įtempti. Būtent tada iškilo okupuotosios Vokietijos ateities klausimas, kaip žinia, pasibaigęs dviejų Vokietijų įkūrimu ir formalia okupacijos pabaiga. Tiesa, sovietai nenorėjo dviejų Vokietijų: Stalino planuose buvo vieningos Vokietijos atkūrimas su sąlyga, kad ji bus neutrali. Stalinas, aišku, tikėjosi, kad „naujoji Vokietija“ taps komunistine. Tačiau niekas negalėjo būti tikras, kad naujoji Vokietija arba Vakarų sąjungininkai nereikalaus gražinti Rytų Prūsijos.

Toks Kušnerio-Knyševo tyrimas ir istoriniai Lietuvos bei Rytprūsių saitai buvo išeitis sovietams. Tarptautinėje arenoje iškilus Kaliningrado likimo klausimui, sovietų valdžia galėjo sritį prijungti prie Lietuvos SSR (tuo metu jau taip pat padalintos į sritis pagal bendrasovietinį modelį) ir pateikti įrodymus, kad šis kraštas visada buvęs prūsiškas, lietuviškas arba paprasčiau – baltiškasis²⁹. Taigi Kaliningrado lietuviškumas tuomet galėjo tapti korta, įrodančia jo „sovietiškumą“³⁰.

Vis dėlto tariant, kad Rytprūsiai bent teoriškai galėjo būti gražinti Vokietijai, lieka svarbus eksklavo veiksnys. Sąjungininkai negalėjo taip greitai pamiršti, kad Hitleris pradėjo karą su Lenkija būtent dėl vadinamojo Dancigo koridoriaus, norėdamas sujungti eksklavu tapusią teritoriją su likusia Vokietijos dalimi. Nebekecionuojant lenkų klausimo turėti Dancigo uostą ir priėjimą prie jūros, negalima buvo palikti Rytprūsių Vokietijai, nes teritorija vėl būtų tapusi eksklavu ir galėtų kelti revanšistines vokiečių nuotaikas. Taigi net jeigu vokiečiai ir būtų reikalavę gražinti Rytprūsius, tai būtų likę be atsako.

Tačiau jeigu eksklavo veiksnys buvo iš tiesų svarbus, tada, neformaliai palikdami šią teritoriją sovietams, sąjungininkai pasmerkė Baltijos kraštų arba bent Lietuvos nepriklausomybę. Juk nepriklausomai Lietuvos valstybei atsikūrus, o Rytų Prūsijai pasilikus sovietams, teritorija, kaip ir šiandien, būtų eksklavas ir galėtų kelti didelių problemų pokario Europos stabilumui. Nebent sąjungininkai tikėjo, kad Rytprūsiai gali būti prijungti prie Lietuvos, o ši atkurs nepriklausomybę jau su Kaliningradu.

Aišku, visa tai tik svarstymai. Iš projektų aišku, kad visos Kaliningrado srities teritorijos niekas Lietuvai atiduoti nenorėjo, o pasienio teritorijų prijungimas, nag-

rinėtos „eksklavo problemos“ niekaip nebūtų išsprędęs. Vienaip ar kitaip, mirus Stalinui ir Šaltajam karui kiek aprimus, tarptautinis teritorijos klausimas buvo paliktas dėl stabilumo. Tuo tarpu Kaliningrade kūrėsi gyventojai – gyvenimas riedėjo normalia vaga.

ATŠILIMO EPOCHA IR KALININGRADO KLAUSIMAS: NUO POLITIKOS PRIE EKONOMIKOS IR GEOGRAFIJOS

„Šiuo metu Kaliningrado srities pramonė yra pavaldi LTSR LŪT. Dėl to Tarybų Lietuva turi didelių materialinių nuostolių, nes dalis statybinių medžiagų ir piniginių lėšų yra atimama iš respublikos ir teikiama Kaliningrado sričiai. Reiškia Rusijos Federacija LTSR sąskaita remontuoja savo susibankrutavusią sritį. Juk tai lietuvių nacijos apiplėšimas?“³¹ Tokie pareiškimai septinto dešimtmečio pradžioje buvo gana dažni. Prasidėjus vadinamojo atšilimo kampanijai, padvelkus decentralizacijos tendencijoms, respublikų administracijoms gavus galimybę imtis didelės dalies savosios pramonės kontrolės, atsirado gana ryški *mūsų ir jų* samprata.

Postalininė epocha reiškė ne tik laisvėjančius režimo pančius, bet ir didesnę sovietų dėmesį žmogaus gyvenimo sąlygoms gerinti bei ekonomikai reformuoti. Tad nenuostabu, kad politinę Kaliningrado prijungimo prie Lietuvos SSR logiką ėmė keisti daug suprantamesnė ekonominė-geografinė logika.

1957 m. gegužę Nikita Chruščiovas pradėjo įgyvendinti savo ekonominės decentralizacijos viziją, ir Sovietų Sąjunga buvo padalyta į 105 ekonominius regionus, kuriems turėjo vadovauti vietinės liaudies ūkio tarybos. Atskiros tarybos įkuriamos ir Baltijos kraštams bei Kaliningrado sričiai. Vėl atsinaujina, atrodo, primiršta Kaliningrado problema – mažiausia Rusijos sritis buvo per maža, kad sudarytų atskirą ekonominį regioną, o iš Kaliningrado nusistovėjusio statuso teliko šnipštas – Chruščiovo reformos nepripažino pastovumo.

Tačiau Kaliningrado administracinės priklausomybės problema su LŪT susijusi tik iš dalies. Svarbesnis čia Kuršių marių vaidmuo. 1944 m., Karaliaučiaus taip ir neprijungus prie Lietuvos, Kuršių marios buvo neproporcingai padalytos tarp Lietuvos SSR ir Karaliaučiaus srities. Kai šešto ir septinto dešimtmečių sandūroje smarkiai sumažėjo mariose sugaunamos žuvies kiekiai (galbūt tai susiję su Nemuno užtvėnkimu prie Kauno), pradėta kalbėti, kodėl didžiulė dalis marių yra kontroliuojamos Kaliningrado ir kodėl lietuviams ten neleidžiama žvejoti, nors kaliningradiečiai ir nepagauna jiems skirtų žuvies kvotų. Maža to, kaliningradiečiai netvarkė savosios Kuršių Neringos dalies ir čia esančių gyvenviečių.

rusai manė tą patį – tai nėra Rytprūsių fenomenas.

³¹ *Ibid.*, I. 138.

²⁹ Arvydas Juozaitis, *op. cit.*, p. 105.

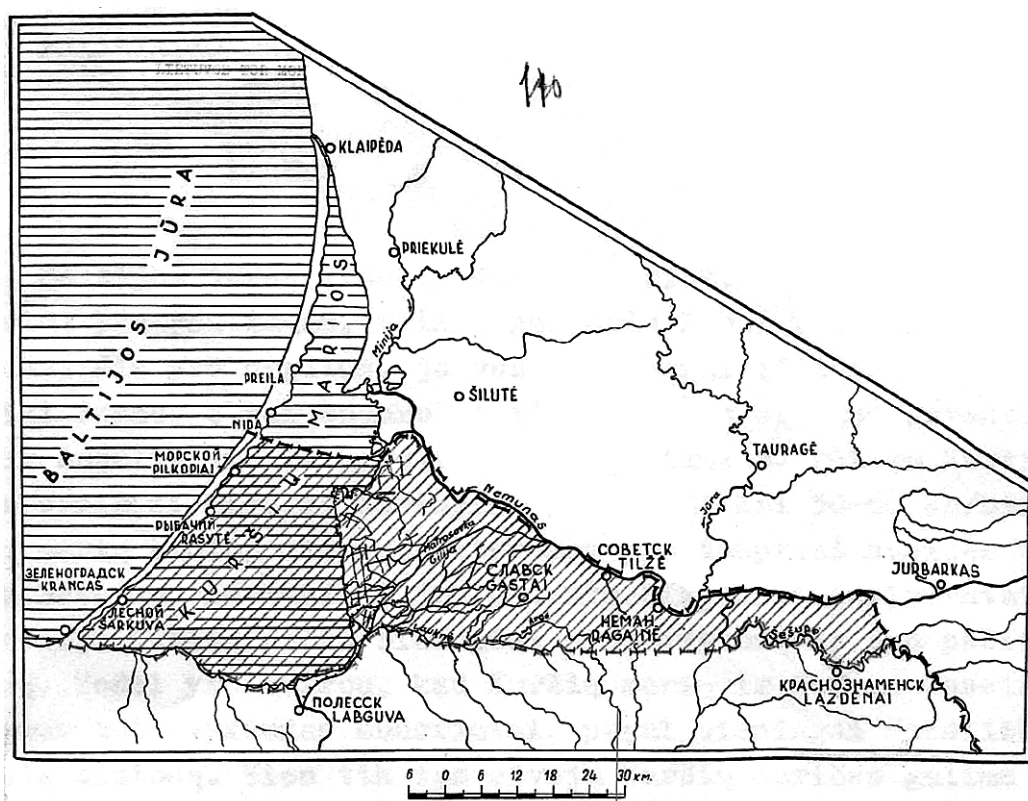
³⁰ Tiesa, formavosi nuomonė, kad Kaliningrado sritis yra senos rusų žemės, bet ir apie Lietuvą ir kitas naujai užgrobtas teritorijas kai kurie

Gudelis rašė, kad, pasinaudojus palankia situacija, bandyta šiuos klausimus išspręsti. Jis pats parengė medžiagą ir pakalbėjo su Viktoru Bergu, tuometiniu gamtos apsaugos komiteto pirmininku, kuris viską perdavė MT pirmininkui Motiejui Šumauskui. Pastarajam klausimai dėl Kuršių marių senokai buvo opūs, tad pažadėjo ką nors nuveikti³².

Galbūt su tuo susijęs ir 1957 m. balandį Lietuvos Ministrų Tarybos priimtas nutarimas „Dėl Kuršių Neringos krantų sustiprinimo ir jos gyvenviečių sutvarkymo“. Reaguodama į jį Mokslų akademija sudarė komisiją,

J. Geičį ir Miškų ūkio mokslinio tyrimo instituto skyriaus vedėją Marijoną Daujotą³³.

Akivaizdu, kad tai nebuvo nei politinės figūros, nei geri Kaliningrado srities vietovardžių ar istorijos specialistai. Tai ekonomistai ir gamtininkai, ir būtent jų įtraukimas į komisiją parodo, kad klausimas perėjo iš istorinio-politinio į ekonominių-geografinį lygmenį. Tačiau neabejotinai liko ir politinis veiksnys. Mokslų akademijos prezidentas Juozas Matulis galėjo pasitarnauti savo asmeniu: anot Liongino Šepetčio, 1957 m. kelionės į Lenkiją metu Matulis susipažino ir susidraugavo

Siūlomų prijungti prie Lietuvos SSR Kaliningrado srities teritorijų schema (LYA, f. 1771, ap. 205, b. 4, l. 110)

kuri turėjo parengti pasiūlymus, kaip pertvarkyti Lietuvos SSR ir Kaliningrado srities sieną. Į šią komisiją buvo įtraukti Kazimieras Meškauskas – ekonomikos instituto direktorius, Stasys Tarvydas – Geologijos ir geografijos instituto sektoriaus vadovas, A. Kubilickas – biologijos instituto vyr. mokslinis bendradarbis ir skaitytojui jau pažįstamas Gudelis, tuo metu dirbęs Geologijos ir geografijos instituto sektoriaus vadovu. Be to, numatyta į komisijos darbą įtraukti Melioracijos ir hidrotechnikos mokslinio tyrimo instituto direktorių

su Chruščiovu, apie tai neva pasakęs pats paskambinęs SSKP CK pirmasis sekretorius³⁴. Matulis netrukus buvo išrinktas į LKP CK biurą ir kalbamu metu jo įtaka moksliniams, kultūriniais ir net ūkiniais klausimams buvo nemenka. Tokia asmeniškai pažintis su Chruščiovu ir simpatijos iš jo pusės galėjo pagelbėti Lietuvos komunistų siekiams išspręsti Kuršių marių ir žuvies sugavimo problemas, prisijungiant dalį Kaliningrado teritorijos.

Detalių minėtos komisijos veiklos rezultatų aptikti

³² Vytautas Gudelis, *op. cit.*, l. 42

³³ Lietuvos TSR Mokslų akademijos prezidiumo nutarimas, Dėl komisijos parengti pasiūlymams sienai tarp Lietuvos TSR ir Kaliningrado srities peržiūrėti sudarymo, 1957-06-12, in: LCVA, f. R-1001, ap. 2,

b. 476, l. 262.

³⁴ Lionginas Šepetys, *Neprarastoji karta: Siluetai ir spalvos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 67.

nepavyko, tačiau buvusiam Partijos istorijos instituto archyve (dabar Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius) saugoma komisijos svarstymų santrauka „Dėl Kuršių marių ir prie jų prieinančios teritorijos vieningo administravimo ir priskyrimo prie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos“, pasirašytą komisijos pirmininko Meškausko. Išvadose rašoma: „1. Kuršių Nerija, Kuršių marios ir Nemuno delta sudaro vienalytę, gamtinę-geografinę teritoriją. 2. Ši teritorija gamtiniu ir ekonominiu-geografiniu atžvilgiais yra neatskiriama susijusi su Nemunu, o per jį su Lietuvos TSR teritorija. 3. Siekiant pakelti šios teritorijos ūkinį-ekonominių vaidmenį ir užtikrinti racionalų jos gamtos turtų panaudojimą bei tvarkymą būtina priskirti ją prie Lietuvos TSR. 4. Priskirtinos teritorijos dydis ir ribos preliminariai yra nurodytos kartschemoje. Lietuvos TSR priskirtinas teritorijos plotas, įskaitant Kuršių marias, sudaro apytikriai apie 2300 km², gyventojų skaičius siekia apie 80–100.000 (įskaitant Tilžę ir Ragainę)³⁵.

Tai tik nedidelė Kaliningrado srities, sudarančios apie 15 000 km² plotą, dalis. Pagal pridėtą žemėlapi matyti minėtasis Kuršių marių svarbos motyvas, nes projektuojamoji naujoji Lietuvos SSR siena apglėbė Kuršių marias. Po komisijos išvadomis yra pastaba: „Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas, skaito tikslinga priskirti prie Lietuvos TSR didesnę Kaliningrado srities teritorijos dalį“³⁶.

Šis klausimas buvo svarstomas ir paties Sniečkaus. Jam neužteko komisijos išvadų, tad jis klausimo svarstymą dar vizavo kitiems specialistams, net buvo pajungti vykdomieji komitetai³⁷. Manytina, kad šiais žmonėmis, kurie buvo lojalūs komunistams dar nuo tarpukario, Sniečkus pasitikėjo. Iš išlikusios archyvinės medžiagos galime spręsti, kad senieji Rytprūsiai Sniečkui kėlė sentimentus: „Ech, senoji prūsų žemė, kiek ji lietuviškos giminės prūsų...“, – rašė LKP lyderis savo užrašuose 1960 m., po apsilankymo Kaliningrado srityje vykusiose karinėse pratybose³⁸.

Tačiau nepaisant klausimo svarbos, jis strigo arba sąmoningai nebuvo forsuojamas. MT ir MA nutarimai priimti 1957 m., komisijos išvados yra nedatuotos, tik minėtoji Sniečkaus rezoliucija datuota 1959 m. rugsėjo 15 d. LCVA saugomas 1961 m. gruodžio 20 d. datuotas Bergo raštas MT pirmininkui Šumauskui. Čia vėlgi grįžtama prie sumažėjusio žuvų pagavimo (1939 m. – 52,5 kg/ha, o 1959 m. – 21,2 kg/ha) ir tai aiškinama blo-

gu Kuršių marių padalijimu³⁹. Vargu ar toks tempimas būtų buvęs, jei pats Chruščiovas iš tiesų būtų pasiūlęs Kaliningrado srities dalį prijungti prie LSSR kaip linkstama manyti.

Tačiau po 1961 m. sovietų žingsniai buvo ryžtingesni. 1962 m. Kaliningrado srities ekonominė kontrolė perduota Lietuvos SSR Liaudies ūkio tarybai – buvo gauta 75 gamyklų kontrolė su 47 000 darbuotojų. Lietuvos SSR LŪT dabar kontroliavo 230 000 darbuotojų ir pagal šį rodiklį susilygino su Latvija. Tačiau ne visa Kaliningrado srities pramonė pateko į Lietuvos LŪT

Raimundas Urbonas. Gilija. Gilge. Marpocovo. 1992. Fotografija

kontrolę – žuvininkystės pramonė liko SSRS Vakarų baseino Vyriausiosios žuvininkystės pramonės valdybos, kurios būstinė buvo Rygoje, rankose⁴⁰. Taigi Kuršių marių

³⁵ Dėl Kuršių marių ir prie jų prieinančios teritorijos vieningo administravimo ir priskyrimo prie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos, 1959-09-16, in: *LYA*, f. 1771, ap. 205, b. 4, l. 103–119.

³⁶ *Ibid.*, l. 109.

³⁷ Ant dokumento yra ranka rašyta Antano Sniečkaus rezoliucija: „D.d. Bergui, Matulioniui, Čipkui. Gal pasvarstytumėt šį labai svarbų klausimą ir duotumėt savo pasiūlymus. A. Sniečkus“ (*Ibid.*, l. 103). Savo pasiūlymus pateikė ir Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas, kuris siūlė prijungti kur kas didesnę teritorijos dalį.

³⁸ Vytautas Tininis, *Sniečkus: 33 metai valdžioje*, antrasis papildytas ir pataisytas leidimas, Vilnius: UAB „Karminas“, 2000, p. 184.

³⁹ Viktoro Bergo raštas Motiejui Šumauskui, in: *LCVA*, f. R-754, ap. 13, b. 725, l. 1–3.

⁴⁰ Martynas Brakas, „Overlapping administrative jurisdictions in the Soviet Union: Economic management in the Kaliningrad Oblast“, in: *Lituanus*, 1963, t. 9, Nr. 3, in: http://www.lituanus.org/1963/63_3_03.htm, (2012-12-05).

žuvivaisos, priežiūros ir žvejybos problemas išspręsti nebuvo imanoma be Kaliningrado srities žuvininkystės pramonės kontrolės. Be to, tokiu atveju negalima sakyti, kad Lietuvos LŪT kontrolei teko visa Kaliningrado srities pramonė, nes žuvies pramonė sudarė net 43% srities pramoninės gamybos kiekio⁴¹.

Anot aktyvaus Mažosios Lietuvos veikėjo išseivio Martyno Brako, tokie pakitimai įvyko nesitariant su Lietuvos komunistais⁴². Žinant karštą, ūmų, reformatorišką Chruščiovo būdą – tai nebūtų keista. 1963 m. vasario mėnesį buvo surengtas bendras Lietuvos ir Kaliningrado atstovų pasitarimas, kuriame dalyvavo aukščiausi pareigūnai. Galbūt toks viešas ir spaudoje nušviestas pasitarimas organizuotas, kad išsiaiškintų esamą padėtį, netikėtus pasikeitimus ir ateities planus.

Kaliningrado srities partijos komiteto pirmasis sekretorius Nikolajaus Konovalovas šiame pasitarime išsakė nemažai savikritikos. Jis sakė, kad partinis vadovavimas pramonei yra nepakankamas, sutiko su Lietuvos LŪT pirmininko Povilo Kulviečio kritika dėl nemažo broko gaminiuose⁴³. Sovietų Sąjungoje savikritika buvo išsakoma tada, kai buvo gaunama „barti iš aukščiau“, tad peršasi išvada, kad tokia nuolanki Konovalovo kalba buvo po kokio nors užsiuolimo jo adresu. Galbūt srities pramonės kontrolės atėmimas iš vietinės LŪT, tiksliau jo paties rankų, buvo bausmė už prastus pramonės rodiklius? Tuo tarpu Lietuva ir Sniečkus ūkiniuose dalykuose tvarkėsi gana gerai.

Tačiau Konovalovas turėjo užtarėją Maskvoje, nes buvo vedęs Michailo Suslovo žmonos seserį⁴⁴. Galbūt Suslovas ir buvo tas faktorius, kuriuo rėmėsi Konovalovas, bandydamas neleisti „apkarpyti“ savo administruojamos teritorijos ir raminant įsisiautėjusį Chruščiovą. Tikėtina, kad Suslovas galėjo „atkalbėti“ ir Sniečkų nesiekti Kuršių marių prijungimo, o dėl viso Kaliningrado prijungimo ir pats Sniečkus girdėti nenorėjo – jis buvo Kaliningrado teritorijų ar vien jos pramonės prijungimo prie Lietuvos priešininkas, nes jam būtų reikėję rūpintis nuniokota Kaliningrado sritimi, kai ir pati Lietuva dar nebuvo atsigavusi⁴⁵. Tačiau nuvertus

Chruščiovą, viskas laipsniškai grįžo į senas vėžes. Ilgainiui buvo panaikintos Liaudies ūkio tarybos, o Konovalovas, parėmęs perversmininkus, užsitikrino ganėtinai ramų gyvenimą.

Svarstant, kiek realūs buvo planai prijungti dalį Rytprūsių ir vėliau atsiradusios Kaliningrado srities prie sovietų Lietuvos, nereikėtų pamiršti, kad 1954 m. Krymo pusiasalis, priklausęs Rusijos Federacijai, buvo prijungtas prie Ukrainos SSR. Šis įvykis, vadinamas „Chruščiovo dovanėle“, iki šiol kelia Rusijos politikų ir visuomenės aistras. Tokio fakto šviesoje mažos Kaliningrado dalies prijungimas ir analogiška „Chruščiovo dovanėlė“ Lietuvai – visai realus įvykis. Tačiau nei 1944 m., nei šeštame ar septintame dešimtmetyje tai nebuvo padaryta. Planai taip ir liko popieriuje, apie jų rengimo aplinkybes, čia kad ir gausiai aprašytas, vis dėlto žinome nedaug, o apie likimą ir atgarsį – dar mažiau.

EPILOGAS

Kaliningrado sritis ar jos dalis prie sovietų Lietuvos prijungti nebuvo. Tačiau tai nesutrukdė lietuviams gyvai domėtis senąja prūsų žeme. Po 1972 m. pasirodžiusio filmo *Herkus Mantas* daug lietuvių traukė į Kaliningrado sritį ir ieškojo Herkaus Manto žūties vietos, žvalgėsi po Balgos griuvėsius, gainiojo akis po Zelenogradsko (Kranto) apylinkes, kur 1370 m. Algirdas ir Kęstutis stėjo į kovą su kryžiuočiais. Kaliningradiečiai buvo patenkinti, ilgainiui ir patys pradėjo domėtis savo gyvenamo krašto istorija⁴⁶.

Idilė truko neilgai. Atsikurianti Lietuvos valstybė neva kėlė grėsmę Kaliningradui. 1990 m. tik po daugelio nepavykusių bandymų galų gale buvo įregistruota Kaliningrado lietuvių draugija. Po to ilgai truko „šaltasis karas“ tarp Lietuvos ir Rusijos dėl tranzito į Kaliningradą per Lietuvą. Rusija mato problemą, nes jos teritorijos dalis yra atskirta nuo pagrindinės dalies, o kaliningradiečiai, atrodo, džiaugiasi – jie ir Rusijoje, ir Europoje. ❧

⁴¹ „Bendromis jėgomis – į naujus laimėjimus. TSKP Kaliningrado srities komiteto pirmojo sekretoriaus N. Konovalovo kalba“, in: *Tiesa*, 1963-02-21, p. 2.

⁴² Martynas Brakas, *op. cit.*

⁴³ „Bendromis jėgomis – į naujus laimėjimus“, p. 2.

⁴⁴ Arvydas Juozaitis, *op. cit.*, p. 175.

⁴⁵ Panašią nuomonę vieno straipsnio autoriui išsakė ir Aleksandras Štromas, tik jis teigė, kad Suslovas padėjęs Sniečkui atsisakyti nuo teritorijų, tačiau čia nepagrįstai neminimas Konovalovas, kurio suinteresuotumas šioje istorijoje daug didesnis; žr. *Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas*, p. 48.

⁴⁶ Arvydas Juozaitis, *op. cit.*, p. 222.

EILĖRAŠČIAI

Dainius Sobeckis

TURGUS

sakoma
viskas turi savo kainą

kainuoja vaisiai daržovės
atitinkamai kainuoja
vištos karvės arkliai

tiesa taip pat turi
savo melo kainą
meilė turi
neapykantos antkainį
ritualinis susivaldymas
įkainojamas paleistuvystėmis
įsitikinimai perkainojami
abejonių gyliu
tvarkingumas nukainuojamas
pirminiu chaosu
malonei suteikiama
keršto nuolaida

karnavalinis pasimėgavimas
perku parduodu

subjektas renkasi objektą
objektas subjektyviai pasiduoda
nuvainikuodamas turgaus
centrinės aikštės stalą

turgaus dieną
galima išmesti
iš objektyvacijos plano

stingdančiai tuščia

KELIONĖ

pabaiga be pradžios

kloniais kvepiantis rytas
padūmavus diena

tirštumon paniręs vakaras
apšvietos naktis

lakštingalų čiulbėjimas
žiogų smuikavimas
svirplių svirpimas

debesysna kylantis žvilgsnis
mintimis apeinami kalnai
sapnais išplaukiojami vandenys

apvalymo sąstingis
apvaldymo sąlytis
apvalėjimo būseną

ropės neišrovimas
obels neapžiedijimas
vagos neapvarpinimas

sutrupėjusių formų liekanos
geometrinė kelių procesija
kvadratiniam žemės matavimui

šviesoje išnyra taškas
įgaunantis subjekto būseną
kastuvas nelygu šauktukui
kurmrausio išrausai

pradžią su pabaiga

IŠBANDYTI

išbandyti visas
evoliucijos formas
planktono judrumą
skystoje ledo formoje
vėžlio žingsnį
prieš pakylant skristi
beždžionės išvalgą
tupint kriaušėje
homo sapiens progresą
siekiant regeso

išbandyti visas
revoliucijos formas
panaudoti akmeninių
kirvukų kietumą
išgauti minkštumui
įbesti peilio aštrumą
tikrinant galastuvą
pokštelėti revolveriu
išmatuojant atstumą

išbandyti visas
teigiamas neigiamas
formas

išbandyti ir paskelbti
revoliuciją
evoliucijai

TINKLAINĖ

tą kitą
ne visai išbaigtą
bjauriai priešerkštą
visai neadoruojantį
klystkeliais ir
teisingais keliais vedantį
visai nepasiruošusį
pamiršusį elementorių
elementarias maldas
nužengusį ne iš paveikslo

ne iš TV ekrano
parpuolusį ne dėl ko kito
iš nuovargio
ne nuomario
kažkiek apgirtusį
ne nuo konjako
nuo šiuolaikinio
(nevirtosim tarp. žodžio)
meno
truputį apsnigto aplyto
visai nepanašaus į angelą
ir nė iš tolo
neprimenantį velnio
gal labiau teisų
teisingiau tiesų žmogų

tą kitą
kartą
tuomet
sukoncentruosim viską
tinklainėj stiklainy
iš to internato

TAIP IR NORISI SUŠUKTI,
KAI NEŽINAI KUR PASUKTI

kryžiau
nežinomo
kelio

Apie gėrio banalumą ir blogio patrauklumą

TOMAS DAUGIRDAS

Gėris banalus ir mums kol kas sunkiai pakeliamas. Ši mintis kilo pamačius naują Eimunto Nekrošiaus spektaklį *Rojus*, pastatytą pagal Dante's *Rojų*. Nors ne teatro pastatymas, o mūsų kasdienybė tai liudija iškalbingiausiai.

Rojus yra vieta, kurioje nėra blogio ir per kraštus liejasi gėris, sklaidžiasi ramybės bei džiaugsmo pilnatvė. Tačiau į teatrą susirinkę žiūrovai scenoje tikisi pamatyti dramą, kurią sukuria įvairiausius pavidalus ir išraiškas galintis įgauti gėrio susidūrimas su blogiu ir šio susidūrimo įskeliamas veiksmas, į jį patekusiųjų klaidos, klystkeliai ir išeitys. Su gėriu gėris susikirsti negali, jie vienas kitą tik papildo. Blogio sankirta su blogiu negalėtų sukurti jokio pozityvaus moralo, nuvesti bent į minimalų katarsį, kurio paprastai ir tikimės iš dramų. Nekrošiaus *Rojuje* niekas su niekuo nesikerta. Esama vien vienas kito glostymų, šokčiojimų iš džiaugsmo, pakylėto gestinio komunikavimo, lakstymo ir labai daug muzikos. Tai, kas vyksta scenoje, yra visiškai banalybė.

Koks buvo spektaklio sumanymas, sunku spėti, reikėtų paklausti režisieriaus. Taip pat ar sumanymą pavyko įgyvendinti. Italų apžvalgininkė Magda Poli recenzijoje klausė: „Ką norėjo papasakoti Nekrošius per tas vargu ar pribloškiančias pusantros valandos?“ Kad ir kaip būtų, sumanymą kartoti būtų rizikinga, nes į tokį „nedraminį“ teatrą žiūrovų neprisikviesi. Kritiškam žvilgsniui jis labiau primins kurią teltabių seriją nei teatro genijaus vertą pastatymą. Vis dėlto spektaklis ir nugarstos žiūrovų reakcijos sukėlė minčių apie gėrio banalumą, kuris Lietuvoje itin sunkiai suprantamas ir priimamas. Daug artimesnis ir patraukles-

nis mums yra blogio sudėtingumas, ir ne vien scenoje, bet ir kasdienybėje.

Nesunku prisiminti, kad nepriklausomybės pradžioje, ką tik išsiritę iš sovietinio kokono ir susidūrę su „Vakarų“ pasauliu, pajutome, kad ten su žmonėmis kažkas „negerai“, kad jų gyvenimas tarsi banalus ir tuščias. Anie žmonės kasdienybėje nekėlė egzistencinių klausimų, jie nesuprato ir posovietiką kankinusių dilemų niuansų. Kalbėjo, darė banalybes, rūpinosi banaliomis problemomis, gyveno banaliai ir paprastai...

Po-represinis protas ir jausmai iš karto pakuždėjo, kad tai nėra „tikra“, jog už to slypi tam tikra klasta ar negalia. Buvo galima įtarti, kad toks paprastas ir banalus santykis su pasauliu – išmoktas, tam tikros didelės apgaulės ar prievartos padarinys. „Demaskuojantis“ protas sakė, kad išviršinis banalumas ir paprastumas slepia anapus paviršiaus esančias dideles įtampas ar didelę silpnaprotystę, nes juk negali būti taip, kad žmonės tenkintųsi tokiais paprastais ir elementariais dalykais kaip ramus bendravimas su draugais, buvimas su šeima, paprastomis pramogomis. Dar labiau neįtikėtina buvo tai, kad šiuose dalykuose žmonės rastų laimę.

Nevienas dar prieš dešimt metų išvykęs studijuoti ar padirbėti grįžo sakdamas, kad ten „negalėtų gyventi“, nes nuo tos ramybės imas nervas ir norisi ką nors sulaužyti ar aprėkti, vadinasi, padaryti ką nors „bloga“.

Šis nesuvokiamas gyvenimo būdas net būdavo aiškinamas kaip dvasinių vertybių stoka, tam

tikra kvailybės forma, ir kad materialinės vertybės aname pasaulyje išstūmusios dvasines. Tad gyventojai, ką tik išlindę iš po geležinės uždangos, galėtų savotiškai „mainytis“, imdami materialines vertybes, perduodami „dvasines“, taip sužadindami vakariečių dvasios gyvumą ir pabudindami juos iš neva materialistinio snaudulio.

Nesusišnekėjimo tarp sąlygiškai vadinamų „rytų“ ir „vakarų“ pagrindas yra rytiečių nesupratimas, kad dvasia gali būti nekonfliktiška ir tikėjimas, kad vidinio konflikto gylis yra tarsi dvasios sudėtingumo ir vertumo požymis. Dvasingumo ir vidinio konfliktškumo sutapatinimas yra vienas iš sovietinės schizofreniškos būklės palikimų, kuris mumyse veikiausiai ir užsiliks ilgiausiai. Dar ir dabar turbūt nevienam dalyvavusiam tarptautiniuose renginiuose ar susitikimuose su savo profesiniais kolegomis yra tekę išgyventi, kaip sunku neformaliai bendrauti su žmonėmis, kurie vis dar priskirtini „vakariečiams“ mūsų atžvilgiu. Ypač tada, kai bendravimas pereina į kasdienybės temas, paliečiant asmeninio ar socialinio gyvenimo reikalus, ir mums tenka įveikti „natūralų“ konfliktiškumą.

Senovės graikai, vaizduodami savo bendrapiliečių ar protėvių susidūrimus su barbarais, į pastarųjų veidų ir gestų išraiškas įdėdavo pyktį, nuožmumą ir įtampą, tuo tarpu kai graikų karių veido išraiškos yra visiškai ramios ir susikauptosios. Įtampa ir pyktis senajame pasaulyje, taip pat ir dabar reiškia jausmų ar dvasios sumaištį ir nedarną. Todėl tai gali

būti priskirta tik barbaro, kuris nepajėgia kurti ir bendradarbiauti, atrasti vidinę ramybę, o leidžiasi į kovą. Susidūrus su tokiu barbaru, kyla uždavinys jį civilizuoti, o jei tai nepavyksta – sumušti mūšyje.

Vakarų pasaulį būtų klaidinga idealizuoti, jame esama daug išpuolių, žmogžudysčių ir agresijos, kaip ir visame pasaulyje. Tačiau tai, kas suvokiama kaip „normalumas“ ten ir čia, labai skiriasi.

Lietuvoje sureikšminamas ir ypač vertinamas darbas. Veikiausiai tai vyksta ne tiek dėl ypatingo darbštumo, kiek ieškant naujų iššūkių ir įtampų, kurios atitiktų tam tikrą įtampą ir asmeniškai „reikalingos“ priešpriešos lygį. Įtampa tarsi savaime laikoma „normalia“, o jos nepajėgę atrasti ir susikurti imasi smurto prieš aplinkinius ar save. Agresija nebūtinai yra atvira ir fizinė. Veikiausiai kiekvienas žinome, kokiais subtiliais ir tarsi „nematomais“ būdais gali reikštis agresija aplinkai, neabejotinai kartkartėmis tai ir praktikuojame. Uždelsiame laiku atsakyti kolegai, kuriam atsakymas gyvybiškai svarbus; padarome darbą „laiku“, tačiau tik jo pusę ar iš dalies ir taip priverčiame už visą projektą atsakingus kolegas vienus pačius suktis kaip voveres. Ne vienas turbūt esame patyrę, kai, turėdami mažai laiko, užsukę į kokią „prabangią“ kavinę pavakarieniauti, perspėjame padavėją, kad „skubame“, tačiau tai jokiū būdu nekeičia padėties, ir „geroji žinia“ apie maistą ateina tada, kai jau reikia išeiti. Juo įstabiau, kai tai nutinka kavinėje beveik nesant kitų žmonių.

Panašių apraiškų apstu ir politiniame gyvenime. Antai vienas ar kitas politikas vis užsimano „uždrausti“ tai, kas visiems ar didžiąjai daliai žmonių yra priimtina ar gera, o kiti iniciatyvas palaiko. Vilniaus meras Artūras Zuokas inicijavo sprendimą uždrausti „mikriukus“, kurių buvimas visiems buvo priimtinas ir vertinamas kaip labai patogi alternatyva „valdiškam“ transportui. Toks sprendimas yra akiivaizdžiausias blogis miestui ir miestiečiams, net jei jis buvo paskatintas kon-

krečių politikų smulkios naudos siekio, antai iš to laimės firmos, iš kurių bus perkami autobusai ar kurios tvarkys vadinamąsias „greitąsias“ linijas, tapę maršrutų monopolistu autobusų parkas galbūt pagerins savo situaciją. Vienintelis sprendimo motyvo paaiškinimas – iki tol buvo pernelyg gerai. Galima vien spėlioti, kas bus toliau. Visai (ne)bloga mintis būtų imti nemažą mokestį už lankymąsi Sereikiškių parke, kai jis bus baigtas tvarkyti, ar apskritai jį uždaryti miestiečiams ir įleisti vien ypatingomis progomis...

Paprasti ir gražūs dalykai labai dažnai iššaukia fizinę agresiją. Galima prisiminti atvejus iš policijos pranešimų apie kiek išgėrusius jaunuolius, kurie eidami gatve vakare nesugalvoja nieko geriau kaip išrauti ką tik pasodintas gėles ar primušti nepažįstamą, gal kiek gynybiškai atrodantį sutiktąjį. Alkoholis čia taip pat nėra pagrindinis kaltininkas. Pernai jaunuoliai nusiaubė Ignalinos Laisvės aikštę: „išvartė ir į fontaną primėtė vazonų, sunaikino gėlių kompozicijas, o prie Paplavinio ežero išrovė ir sunaikino gėles“. Policija pabrėžė, kad jaunuoliai buvę visai blaivūs. Nesena istorija apie bušido čempioną, profesionaliai spyrusiam pro šalįėjusiai merginai į galvą, rodo, kad blogis prasiveržia spontaniškai, o jo socialinės ir asmeninės užtvartos yra labai netvirtos. Tokie poelgiai stebina tuo, kad jiems nereikia jokių didelių paskatų, užtenka labai menko dalyko: pamatytos gražios gatvės, ramaus vakaro ar geranoriško sutiktojo. Ramybė, grožis ir gerumas blogiui ir jo nešiotojams yra nepakeliamas dalykas.

Sakoma, kad lietuviai nelinkę labai girtis savo pasiekimais ir sėkme ar net pažįstamų rate sakyti, kad „gyvena puikiai“. Veikiausiai čia veikia savaizaus instinktas, nuo tokių pareiškimų stabdo patirtis, kad gėris, pasirodantis viešumoje, provokuoja blogį, kuris netruks pasireikšti.

Apie agresyvią elgseną paprastai kalbama kaip apie „atsakomybės“ ar „jautrumo“ trūkumą, gal net „pavydą“, kad iš to sekąs „pasitikėjimo“ visuomenėje nebuvimas ir kitos ydos: darbo ir

valdymo neefektyvumas, negebėjimas susitarti ir racionaliai elgtis. Tačiau iš tiesų to pagrindas yra blogis, įsikūręs mūmose ir pasireiškiantis pačiose netikėčiausiose situacijose, spontaniškai ir gal net mums patiems netikėtai. Tai blogis, kuriam suvaldyti reikia į tai nukreiptų asmeninių pastangų, specialaus auklėjimo ar psichologų pagalbos.

Neapykanta ir priešpriešos yra tapę kasdienybe. Nekenčiame politikų, net neįsivaizduojame, kad galėtume gyventi be įtampų tarp mūsų ir tų, kuriuos išrinkome, jais tarsi „pasitikėdami“. Rinkimų metu politikai gauna ne pasitikėjimo balsą, o jie pasirenkami, kad būtų į ką nukreipti pyktį. Komentatoriai internete taip pat ne savo mintimis dalijasi, o išsako savo giliausią vidujybę, pyktį ir neapykantą. Socialinėje ar viešojoje sferoje nemažai veiksmų, kurie įvardijami kaip „pilietiškumas“ ar „pilietinės visuomenės“ aktyvumas, yra ne kas kita kaip blogio padiktuota agresija. Gyvename blogyje patys to nesuvokdami, net jo sukeltas įtampas vertiname kaip pozityvią nuostatą, gyvenimo aktyvumą, „teisių gynimą“ ir neapkiatimą.

Nepriklausomybės pradžioje galėjome tikėtis, kad savo dvasines negalias išgydysime jas suvokdami ir įvertindami protu, bendraudami su vakariečiais ar auklėdamiesi. Tačiau iš tiesų blogis prisitaikė, tapo subtilesnis, barbarybė prisidengė kokybiškesniais rūbais ir geresnėmis manieromis, o įtampą ir polinkis destrukcijai niekur nedingo. Blogio barbarybė net atrodo esanti patraukli ir naudinga, nes tarsi padeda tvirtai iširemti į žemę kojomis ir jausti savo pranašumą, pasiekti didesnę sėkmę nei kitas, versle ar kitose veiklose, įgyvendinti progresuojančios ir „drąsios“ Lietuvos projektą.

Esame taip toli pažengę, kad išmokta civilizacija kažin ar mus išgelbės. Blogi gali padėti įveikti malda ir malonė, kad nueitume poeto aprašytu keliu, kuriuo jis veda per savo veikalą: „Jeigu mes pažvelgsime į jo turinį, jo pradžia bus baisi ir smirdanti, nes tai Pragaras; o pabaiga – laiminga, geistina ir maloninga, nes tai Rojus“.

„MAŽYČIO IR PUŠELĖS SUŽADĖTUVĖS“: PARTIZANŲ MŪŠIO REKONSTRUKCIJA

Kęstutis Kilinskas

Istorijos rekonstrukcija arba gyvą istoriją įprastai vadiname istorinių įvykių bei praeities epizodų atkūrimą ir inscenizaciją. Kitaip tariant, jų *atlikimą* šiandien. Gana ilgą laiką karo rekonstrukcija buvo marginalinė kultūros sfera, stokojusi profesionalių istorikų ir tyrinėtojų dėmesio. Vis dėlto pastaraisiais metais gyvosios istorijos renginiai tampa vis populiariesne istorinių įvykių reprezentacijos forma visame pasaulyje. Vanessa Agnew to priežastimi laiko atkuriamų istorinių įvykių emocinį poveikį jos dalyviams ir žiūrovams. Greta įtaigą stiprinančio teatrališkumo ir sentimentalumo edukaciniu požiūriu karo rekonstrukcija leidžia populiaria pramogine forma pristatyti istorinius įvykius, išryškinant tai, kas dažnai lieka jų užkulisiuose¹.

Šis straipsnis yra savitas eksperimentas, mėginant

Šį NŽ-A numerį ženklią dalimi skiriame Lietuvos partizanų karui. Teminis žurnalo numeris paskutiniu metu – veikiau išimtis nei taisyklė, tačiau kartais pavyksta surinkti pluoštelį tekstų, kurie konkretų klausimą ar reiškinį leistų užkabinti vienu metu iš kelių pusių, skirtingais žvilgsniais. Vienu labiausiai nusisekusių tokių numerių ne tik redakcija, bet ir skaitytojai laiko 2011 Nr. 2, kurio tema buvo pavadinta „Karo Lietuva“. Kęstučio K. Girniaus virtuoziskai atlikta Holokausto Lietuvoje prielaidų analizė, pavyzdinio autentiškumo partizano Vytauto Vaitiekūno atsiminimai, talentingas dokumentuotas Juozo Prapiesčio pasakojimas apie Pūščios partizanų kovas ir išdavystes, CŽV ataskaita apie partizanų karą... Į tokias aukštumas ar gelmes nepretenduodami, šiame numeryje skaitytojams siūlome tris skirtingo žanro tekstus, siūlančius savitus partizanų karo tikrovės pjūvius: istoriko (daugiausia remiantis sovietinių represinių struktūrų dokumentais atlikta) vieno įvykio rekonstrukciją, buvusio partizanų talkininko atsiminimų pluoštelį ir pora skirtingos kilmės CŽV dokumentų.

KĘSTUTIS KILINSKAS (g. 1981) – Lietuvos karys, VU istorijos studijų magistrantas, karo rekonstrukcijų specialistas, Karo istorijos teatralizuotų renginių klubo „Grenadierius“ gyvosios istorijos projektų vadovas. Skelbiamas tekstas parengtas pagal pranešimą, skaitytą Trakinių partizanų 2013 m. balandį Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto surengtoje konferencijoje *Partizanų karas: valstybė, karas, atmintis* (žr. NŽ-A, 2013, Nr. 2).

įsivaizduoti ir parodyti, kaip gi Lietuvos partizanų karas vyko ant žemės, juolab kad toks siekis atitinka istorinės atminties plėtros tendencijas. Rekonstrukcijai pasirinkau plačiai žinomą 1947 m. Tauro apygardos partizanų surengtą išpuolį prieš komunistinius pareigūnus.

1947 m. vasario 19 d. naktį Marijampolėje, Trakiškių gatvės ketvirtajame name nuaidėjo šūviai, pakirtę aukštus Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP) Marijampolės apskrities ir valsčiaus partinius ir sovietinius veikėjus. Per partizanų surengtas fiktyvias Tauro apygardos Vytauto rinktinės štabo pareigūno Kazimiero Pyplio-Mažyčio ir partizanų ryšininkės Anelės Senkutės-Pušelės sužadėtuves buvo likviduoti: Marijampolės apskrities komunistų partijos pirmasis sekretorius Steponas Bakevičius, Marijampolės valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Bronius Jasiūnas, Marijampolės apskrities pasų poskyrio viršininkas Borisas Gurevičius ir valstybinio banko buhalterė Ona Karvelytė². Praėjus kelioms dienoms po išpuolio ligoninėje sunkiai sužeistas mirė Marijampolės valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Eduardas Franko³. Po sėkmingo partizanų išpuolio grėsmingi debesys susitelkė virš likusių Marijampolės apskrities sovietinių institucijų vadovų galvų. Po savaitės įvykusiame SSKP CK Lietuvos biuro posėdyje buvo svarstomi atsakingų Marijampolės apskrities pareigūnų – apskrities vykdomojo komiteto pirmininko Broniaus Riaubos, Vidaus reikalų ministerijos Marijampolės skyriaus viršininko papulkininkio Kliučionoko ir Valstybės saugumo ministerijos Marijampolės apskrities skyriaus viršininko Nikolajaus Pachomičevo – likimai⁴. Taigi išradinga partizanų operacija vienaip ar kitaip palietė visų svarbiau-

¹ Vanessa Agnew, „History’s affective turn: Historical reenactment and its work in the present“, in: *Rethinking History*, 2007, Nr. 11, p. 299–312.

² Pranešimas Tarybų socialistinių respublikų sąjungos saugumo ministrui Abakumovui, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas*, (toliau – LYA), f. K 41, ap. 1, b. 1263, l. 106.

³ *Ibid.*, l. 107.

⁴ VKP(b) CK Lietuvos biuro posėdžio protokolas, in: LYA, f. K–8, ap. 3, b. 3, l. 58.

sių Marijampolės apskrities sovietinių institucijų vadovus. Visą pasipriešinimo kovų laikotarpį partizanams itin sunkiai sekėsi naikinti aukštesnio rango „partinius ir tarybinius veikėjus“. Pastarieji į partizanų rankas pakliūdavo atsitiktinai. Atsitiktinai buvo sučiupti ir nužudyti LKP Lazdijų apskrities komiteto sekretorius Tomas Kulakauskas, Marijampolės apskrities vykdomojo komiteto organizacinio skyriaus vedėja Izabelė Laukaitytė, Žemės ūkio ministro pavaduotojas Povilas Tryčius⁵. Todėl vasario 19 d. partizanų išpuolis Marijampolėje išsiskiria ne tik ambicijomis, tačiau ir pasirinkta išradinga taktika, pasitelkus apgaulę ir išnaudojant kolaborantų žmogiškąsias silpnybes įvilinti juos į spąstus ir sunaikinti. Taip pat pažymėtina, kad sunaikintų komunistų skaičiumi ir rangu „Pušelės ir Mažyčio sužadėtuviams“ neprilygsta joks per visą partizanų karą surengtas išpuolis, tai kartu ir pirmas sėkmingas pasikėsinimas į LKP apskrities pirmąjį sekretorių⁶.

Tauro apygardos partizanų išpuolis partizanų prisiminimuose, istoriografijoje ir visuomenės atmintyje ilgainiui įgijo „Mažyčio ir Pušelės blynų“⁷ arba „Mažyčio ir Pušelės sužadėtuvių“⁸ pavadinimus. Pirmą kartą Marijampolėje surengtas „sužadėtuves“, remdamasis Pyplio liudijimu, prasibrovęs per „geležinę uždangą“ aprašė Juozas Lukša-Daumantas⁹. Nepriklausomos Lietuvos istoriografijoje Marijampolės įvykiai kiek plačiau nušviesti istoriko Eugenijaus Grunskio publicistiniame straipsnyje¹⁰ ir Vytauto Juodsnuo istorinėje apžvalgoje¹¹. „Sužadėtuvių“ užfiksuotos ir Tauro apygardos kapeliono Justino Lelešiaus-Grafo¹² prisiminimuose. Sovietinei propagandai šis išpuolis buvo neparankus, todėl to meto spaudoje nutylėtas. Nepaisant pakankamai solidaus publikacijų kiekio, „Mažyčio ir Pušelės sužadėtuvių“ iki šiol nėra tyrinėtoms remiantis Lietuvos ypatingajame archyve saugomomis dviejų „sužadėtuvių“ dalyvių¹³ baudžiamosiomis bylomis. Taigi asmeninis angažuotumas

Vytautas Gavėnas-Vampyras. 1948

istorijos atkūrimui, visais požiūriais intriguojantis siužetas, gausus įvairių šaltinių ratas ir pastūmėjo ištirti, kaip gi Suvalkijos partizanams pavyko užmegzti ryšius su apskrities sovietiniais veikėjais, juos prisivilioti ir sunaikinti.

Idėja sunaikinti aukštus Marijampolės komunistų veikėjus veikiausiai gimė Tauro apygardos Vytauto rinktinės vado Vytauto Gavėno-Vampyro galvoje pirmosiomis 1947 m. dienomis¹⁴. Rengdamas operaciją Vampyras sumaniai pasinaudojo partizanų pogrindžio ryšininkų, įsiskverbusių į Marijampolės apskrities partines ir ad-

Anelė Senkutė-Pušelė

Kazimieras Pyplys-Mažytilis

ministracines struktūras, ryšiais su atsakingais apskrities pareigūnais, šių žmogiškoms silpnybėmis, žalingais įpročiais bei partizanų ryšininkų keršto jausmu. Svarbiausia sužadėtuvių organizatore galime laikyti Marijampolės apskrities vykdomojo

komiteto socialinio aprūpinimo skyriaus buhalterę Anelę Senkutę-Pušelę, turėjusią nesuvestą sąskaitų su komunistais, nes 1946 m. rudenį žuvo jos brolis, Vytauto rinktinės trečios kuopos vadas Jonas Senkus-Giedrulis. Pušelės sužadėtinio vaidmuo atiteko ką tik į Vytauto rinktinės štabą perkeltam patyrusiam, kautynių nevengiančiam, žaibiškos orientacijos ir reakcijos partizanui Kazimierui Pypliui-Mažyčiui¹⁵. Į pagalbą „jauniesiems“ buvo pakviesta tuo metu nelegaliai gyvenusi Janina Markevičiūtė-Saulutė¹⁶, kuri komunistų valdžiai jautėsi skolinga už tremtin išvežtus tėvus ir ypatingą statusą turėjusi slapta pogrindžio talkininkė Nijolė Kričėnaitė-Padauža, tuomet dirbusi Marijampolės apskrities vidaus reikalų ministerijos pasų poskyrio darbuotoja ir slapta aprūpindavusi partizanus fiktyviais dokumentais¹⁷. Beje, 1947 m. sausį Padauža buvo gavusi paliepimą aprūpinti dokumentais patį Gavėną-Vampyrą¹⁸. Pačiai operacijai Vampyras paskyrė 2000 rublių ir perdavė juos Senkutei¹⁹; pagal jo parengtą planą „sužadėtuvių“ įsisiūbavus, į Marijampolėje Trakiškių

⁵ Eugenijus Grunskis, „Mirtis sužadėtuvių“, in: *Politika*, 1990, Nr. 19, p. 24.

⁶ *Ibid.*, p. 24–27.

⁷ Vytautas Juodsnuo, *Suvalkijos partizanų takais*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2000, p. 338.

⁸ Juozas Lukša, *Partizanai: Fotografinis leidimas*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 248–260.

⁹ *Ibid.*, p. 248–260.

¹⁰ Eugenijus Grunskis, *op. cit.*, p. 24–27.

¹¹ Vytautas Juodsnuo, *op. cit.*, p. 338.

¹² Justinas Lelešius-Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis*, Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2006, p. 157.

¹³ Albinos Kričėnaitės baudžiamoji byla, in: *LYA*, f. K–1, ap. 58, b. 6455/3; Jono Valaičio baudžiamoji byla, in: *LYA*, f. K–1, ap. 58, b. 42642/3, l. 30.

¹⁴ Raportas Tauro apygardos vadui, in: *Laisvės kovų archyvas*, t. 2, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1991, p. 33–34.

¹⁵ *Ibid.*, p. 33–34.

¹⁶ Eugenijus Grunskis, *op. cit.*, p. 24–27.

¹⁷ *Ibid.*, p. 24–27.

¹⁸ Albinos Kričėnaitės tardymo protokolas, in: *LYA*, f. K–1, ap. 58, b. 6455/3, l. 32.

¹⁹ *Ibid.*, l. 33.

g. 4 antrame aukšte esanti Pušelės butą turėjo įsiveržti pats Vampyras ir Albinas Ratkelis-Oželis ir, padedami Pyplio-Mažyčio ir Markevičiūtės-Saulutės, sunaikinti bolševikus. Tuo metu Mykolas Žilionis-Plunksna turėjo laukti pasirengęs netikėtumams laiptinėje, o Juozas Gegužis-Diemedis, Jonas Valaitis-Viesulas ir Antanas Pečiulis-Baritonas rūpintis operacijos apsauga iš išorės²⁰. Išpuolio sėkmės raktu turėjo tapti netikėtumas. Akivaizdu, kad kilus menkiausiam įtarimui, Gavėno Vampyro planas galėjo žlugti.

Į vasario 8 d. planuotą surengti sužadėtuvių pobūvi buvo pakviesti septyni apskrities ir valsčiaus vadovai, administraciniai darbuotojai ir muzikantas. Tai Marijampolės apskrities komunistų partijos sekretorius Steponas Bakevičius, Marijampolės apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Bronius Rutkauskas ir jo pavaduotojas Eugenijus Riauba, Marijampolės valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Bronius Jasiūnas ir jo pavaduotojas Eduardas Franko, Valstybės saugumo ministerijos Marijampolės apskrities skyriaus darbuotojas Aironas Greisas su žmona ir Marijampolės apskrities pasų poskyrio viršininkas Borisas Gurevičius²¹. Tačiau partizanų planus sujaukė vasario 9 d. rinkimai į LSSR Aukščiausiąjį Sovietą, dėl ko dalyvauti pobūvyje atsisakė Bakevičius ir Rutkauskas, tad sužadėtuves teko atidėti vienai savaitei²². Deja, ir vasario 15 d. šventė neįvyko, kadangi Rutkauskas buvo išvykęs į Vilnių. Į Marijampolę jis sugrįžo tik vasario 17 d. ir buvo pakviestas į trečią kartą nukeltą „sužadėtuvių“ vakarą – dabar jau vasario 18 d. Taigi dukart nukeltos „sužadėtuves“ sutapo su Užgavėnėmis, dėl ko ilgainiui partizanų prisiminimuose buvo pramintos „Blynų baliumi“. Tačiau iš kompleksinės šaltinių analizės matyti, kad toks sutapimas nebuvo tyčinis, – nebent daugiau atidėti dėl prasidedančios Gavėnios nebuvo manyta esant išmintinga, – net ir pabrėžtinai „sekuliarios“ iškilmės.

Vasario 17 d. sužinojusi, kad Rutkauskas grįžo iš Vilniaus, nieko nelaukdama Senkutė-Pušelė dar kartą visus pakvietė. Kričėnaitė-Padauža užsakė tortą, nuo kitos dienos ankstaus ryto pradėtas gaminti maistas, iš kaimynės Magdės Sinkevičienės pasiskolinta kėdžių ir lėkštelių²³. Toks Senkutės elgesys, be abejo, patraukė ir kitų kaimynų dėmesį. Jie smalsavo, kam gi Anelė taip besiruošianti? Anelė atšovusi, kad „sužadėtuvioms“, o kaimynus žadėjo pakviesti į pobūvį vėliau. Nepamiršo pridurti, kad apačioje gyvenančio milicininko nebi-

janti, kadangi čia lankysis „dideli šiškos“²⁴. Senkutės namo kaimyno Zenono Vyšniausko teigimu, Gurevičius ir Greisas jau buvo svečiavęsi jos bute²⁵. Lietuvos komunistų partijos ir Valstybės saugumo ministerijos dokumentai rodo, kad tarp lietuvių ir iš Rusijos atsivertusių administracijos pareigūnų neretai užsimegzdavę ir artimesni santykiai. Štai tą patį vasario 18 d. vakarą Vidaus reikalų ministerijos Marijampolės apskrities skyriaus viršininkas papulkininkis Kliučionokas leido skyriaus darbuotojos Marijos Liorentaitės draugijoje²⁶.

Tačiau grįžkime į Trakiškių g. 4. Apie 18 val. Senkutės buto duris pravėrusi Kričėnaitė, rado ją ir Markevičiūtę bedengiančias stalą²⁷. Merginoms besišnekučiuojant, apie pusę septynių vakaro pasirodė sužadėtinis. Bučiniu su būsimąja žmona pasisveikinęs Pyplys jo nepažįstančiai Kričėnaitėi buvo pristatytas kaip „sporto komiteto instruktorius iš Kauno“, už kurio pinigų ir surengtas šis pobūvis²⁸. Pristačiusi sužadėtinį, Senkutė paprašė Kričėnaitės užrašyti būsimųjų svečių vardus ant raudonos spalvos kortelių, skirtų vietoms prie stalo pažymėti. Tačiau pastaroji skubėjo namo persirengti, todėl korteles, diktuoju Pušelei, teko užrašinėti Mažyčiui²⁹. Artėjo 19 valanda, valanda, kai turėjo pradėti rinktis svečiai. Tačiau nustatytą valandą dar nieko nebuvo. Kelias minutes pavėlavęs pasirodė valsčiaus

Anelės Senkutės ir Onos Karvelytės butas Trakiškių g. 4, Marijampolė. 1947-02-19

vykdomojo komiteto pirmininkas Jasiūnas³⁰. Apžvelgęs vaišėmis ir gėrimais nukrautą stalą ir neradęs draugų, pirmininkas, „sužadėtinės“ lydymas, išskubėjo pakviesti partijos sekretoriaus Bakevičiaus. Pakeliui jie sutiko

²⁰ Raportas Tauro apygardos vadui, p. 33–34.

²¹ Albinas Kričėnaitės tardymo protokolas, l. 30–42.

²² *Ibid.*, l. 35.

²³ Magdės Sinkevičienės apklausos protokolas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 6455/3, l. 171.

²⁴ Zenono Vyšniausko apklausos protokolas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 6455/3, l. 159.

²⁵ *Ibid.*, l. 160.

²⁶ Papulkininko Kliučionoko pranešimas, in: *LVA*, f. K-8, ap. 3, b. 3, p. 65.

²⁷ Išrašas iš Albinas Kričėnaitės tardymo protokolo, in: *LVA*, f. K-41, ap. 1, b. 1265, l. 263.

²⁸ Albinas Kričėnaitės tardymo protokolas, l. 72.

²⁹ Išrašas iš Albinas Kričėnaitės tardymo protokolo, l. 263.

³⁰ Juozas Lukša, *op. cit.*, p. 248–260.

ateinančius valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoją Edvardą Franko ir Vidaus reikalų ministerijos Marijampolės kelių skyriaus buhalterį Juozą Tarailą³¹. Maloni šeimininkė pakvietė svečius užteiti ir palaukti, kol susirinks likusieji, o pati nuskubėjo pakviesti Bakevičiaus. Netrukus Senkutė-Pušelė sugrįžo su svarbiausiu svečiu ir susirinkusiuosius pakvietė prie stalo. Apie 20 val. vakaro prasidėjo vaišės. Pirmasis tostas buvo pakeltas už naujai išrinktą Aukščiausiosios Tarybos deputatą Bakevičių. Pastarasis, mandagiai atsakydamas, pasiūlė tostą už vakaro šeimininkę. Šventė prasidėjo³².

Pobūviui įsisiūbavus, apie 23 val. pasirodė dar vienas ilgai lauktas svečias – pasų poskyrio viršininkas Gurevičius. Jis į sužadėtuves atskubėjo pėsčias iš už 13 km esančio Sasnavos kaimo, kur kažkas buvo pavogęs pasus su pasienio zonos antspaudais³³. Pobūvis tęsėsi, tostai lydėjo tostus, degtinė raudino veidą, kėlė nuotaiką, tačiau kiti kviestieji svečiai taip ir nepasirodė.

Tokioje situacijoje „sužadėtiniams“ iškilo klausimas, ar suplanuotą operaciją vykdyti? Nutaikiusi tinkamą

Anelės Senkutės ir Onos Karvelytės butas Trakiškių g. 4, Marijampolė. 1947-02-19

proga, Senkutė-Pušelė išbėgo pasitarti su nuo 19 val. vakaro Trakiškių gatvėje laukusiais rusiškomis uniformomis dėvinčiais Gavėno-Vampyro vyrais. Pastarasis pasvarstęs nutarė palikti pačiam Mažyčiui nuspręsti, ką daryti: įgyvendinti sumanymą ar palaukti kito palankaus. O pats Vampyras su vyrais nužygiavo į atokiau esančią Marijampolės cukraus fabriką palaukti pobūvio pabaigos³⁴.

³¹ Juozo Tarailos apklausos protokolas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 6455/3, l. 153.

³² Albinos Kričėnaitės tardymo protokolas, l. 74.

³³ Eduardo Franko apklausos protokolas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 6455/3, l. 156.

³⁴ Jono Valaičio apklausos protokolas, l. 30.

³⁵ Viktorijos Vyšniauskienės apklausos protokolas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 6455/3, l. 161.

³⁶ Juozas Lukša, *op. cit.*, p. 248–260.

³⁷ Eduardo Franko apklausos protokolas, l. 156.

Senkutei grįžus, vakarėlis jau buvo pasiekęs kulminaciją: Tarailos bajaranas ir Merkevičiūtės akordeonas, poros sukosi valso ritmu. Keliamas triukšmas neleido miegoti kaimynams³⁵. Lukšos liudijimu, Pyplys-Mažytis vakaro metu jautėsi nejaukiai, – keletą metų miške praleidęs partizanas negalėjo atsipalaiduoti ir šiek tiek nervinosi³⁶. Galbūt tai ir sukėlė įtarimą Karvelytei ir Gurevičiui. Sužadėtiniams išėjus pasitarti į koridorių, nuspręsta operaciją įvykdyti. Buvo 1 valanda nakties³⁷. Grįžusi iš koridoriaus Senkutė-Pušelė pakvietė visus susėsti prie stalo ir, anot Franko, pasiūlė tostą iš žinomos frontininkų dainos: *Mūsų tostas: „Vypjem za Rodinu / za Stalina, i snova naljom“*³⁸. Pyplys-Mažytis pasirošęs pistoletą jau laukė tinkamo meto koridoriuje³⁹. Pasibaigus šokiams ir svečiams jau besėdant už stalo bajaranistas Taraila nutarė nueiti atsigerti vandens iš virtuvėje esančio kibiro. Eidamas į virtuvę jis kaktomuša susidūrė su pistoletą rankose laikančiu Mažyčiu⁴⁰. Nustebęs bajaranistas, palydėtas dviejų partizano šūvių, pasileido laiptais į pirmąjį aukštą, išlaužė duris ir nubėgo į milicijos poskyrį. Stebuklingai pasprukus bajaranistui, Mažytis įsiveržė į kambarį ir pradėjo šaudyti į kambaryje esančius komunistus. Pirmasis šūvis pakirto Bakevičių, po to krito Gurevičius, Jasiūnas ir Karvelytė. Jasiūnas bandė keltis, bet buvo pribaihtas dar vienu šūviu. Franko buvo sužeistas į galvą ir parkritęs neteko sąmonės⁴¹. Mažytis buvo puikus šaulys, jo ranka nesudrebėjo ir šį kartą. Nušautųjų skrodimo protokolai parodė, kad visi komunistai buvo nušauti į galvą⁴², visi iššauti šūviai pasiekė tikslą. Anot kaimynės Magdės Sinkevičienės, šaudant girdėjosi Senkutės-Pušelės klyksmas „O, Jėzau“. Kričėnaitė-Padauža, prasidėjus šaudymui, sutriko ir susigūžė kampe. Sužeistos buvo ir abi Mažyčio talkininkės – Senkutei-Pušelei kairioji ranka, o Markevičiūtei-Saulutei – dešinioji petys⁴³. Pasibaigus šaudymui, ilgai delsti nebuvo galima, patyręs partizanas suprato, kad pabėgęs Taraila netruks apie viską pranešti milicijai. Partizanas skubėjo, veikiausiai todėl nukautųjų kišenėse liko nepaimti dokumentai. Pyplys-Mažytis paėmė vienintelio ginkluoto vakarėlio dalyvio Gurevičiaus pistoletą⁴⁴ ir kartu su Pušele ir Saulute nuskubėjo į cukraus fabriką, kur jų laukė Vampyro vyrai. Sutrikusi partizanų talkininkė Padauža išbėgo namo, net nespėjusi apsilvilti palto, kuriame pasiliko jos vardu išduotas komandiruo-

³⁸ Eugenijus Grunskis, *op. cit.*, p. 24–27.

³⁹ Eduardo Franko apklausos protokolas, l. 157.

⁴⁰ Juozo Tarailos apklausos protokolas, l. 154.

⁴¹ Eduardo Franko apklausos protokolas, l. 157.

⁴² Albinos Kričėnaitės baudžiamoji byla, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 6455/3, l. 13–23.

⁴³ Raportas Tauro apygardos vadui, p. 33–34.

⁴⁴ Įvykio vietos apžiūros protokolas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 6455/3, l. 9–11.

tės pažymėjimas, surastas po išpuolio atliktos įvykio vietos apžiūros metu⁴⁵. Vėliau areštuota, kalinama ir tardoma Kričėnaitė-Padauža kameros agentei prisi-pažins, kad partizanai ir jai siūlė bėgti kartu, tačiau susijaudinusi ir sutrikusi mergina pasirinko kitą ke-lią⁴⁶. Susitikę ir persimetę keliais žodžiais apie tai, kas įvyko, vyrai išsiskirstė į bunkerius. Išgirdę šaudymą pabudo kaimynai, tačiau neišdrįso nueiti pažiūrėti, kas gi nutiko viršuje⁴⁷. Apačioje gyvenusi kaimynė Marija Izmailova dar spėjo per langą pamatyti išbėgantį vyrą ir dvi merginas⁴⁸.

Pirmas žinias apie išpuolį vietos milicininkai gavo iš pabėgusio muzikanto, kuriam kulkos buvo sužeidusios kaklą. Į Senkutės butą buvo pasiūsta leitenanto V. Acupovo vadovaujama pasieniečių grupė, čia buvo ir seržantas I. Laptevas su šunimi Vernyj. Pėdomis sekdamas šuo nuvedė pasieniečius į Kričėnaitės butą Stoties g. 249.

Nedelsiant apie išpuolį buvo informuoti SSRS pa-sienio kariuomenės Lietuvos apygardos viršininkas generolas majoras Michailas Byčkovskis, pasienio ka-riuomenės viršininkas generolas leitenantas Nikola-jus Stachanovas ir Vidaus reikalų ministras Sergejus Kruglovas. Kaip jau minėta, VKP(b) CK Lietuvos biuro ir LKP CK pareigūnai išsamiai nagrinėjo Marijampolės apskrities organuose susidariusią padėtį⁵⁰. Įvykiui ištir-ti buvo sudaryta Valstybės saugumo ministerijos ope-ratyvinė grupė, kuri iki vasario 24 d. suėmė 62 pogrindžio ryšininkus ir dalyvius. 1947 m. liepos 17 d. Vidaus reikalų ministerijos karinio tribunolo sesija apkaltino Kričėnaitę dalyvavimu teroristiniame akte, ryšiais su ginkluotu pogrindžiu, pasų išdavimu banditams pagal

fiktyvius dokumentus⁵¹. Teismas jai skyrė dvidešimt penkių metų pataisos darbų lagerio bei penkerių metų tremties, kurią 1956 m. SSRS AS prezidiumo komisi-ja sumažino iki penkiolikos metų. Bausmę Kričėnaitė atliko Komijoje ir Magadane, deja, tolesnis jos likimas nežinomas⁵².

1947 m. tapo lemtingi ir kitiems išpuolio organizato-riams ir dalyviams. Balandžio 27 d. Gulbiniškių kaime Anelės Štremikienės sodyboje, aptikus bunkerį, susi-sprogdino Vytauto rinktinės štabo viršininkas Vytau-tas Vabalas-Kunigaikštis ir kiek daugiau nei pusmetį pogrindyje praleidusi Adelė Senkutė-Pušelė⁵³. Tų pačių metų spalio 28 d., po išdavystės čekistų aptiktame bun-keryje apsupta susisprogdino svarbi Vytauto rinktinės ryšininkė Janina Markevičiūtė Saulutė⁵⁴. 1947 m. spa-lio 24 d. gyvas į saugumiečių rankas pateko Jonas Va-laitis-Viesulas. Beje, iki pastarojo suėmimo saugumo pareigūnams taip ir nepavyko tiksliai nustatyti „jauni-ko“ tapatybės, tik Viesulas tardytojams atskleidė, kad tai buvęs Pyplys-Mažytis, kuris su Daumantu 1947 m. paskutiniosiomis dienomis sėkmingai prasiveržė į Va-karus. Būdamas Švedijoje Pyplys ruošėsi rezistencinei veiklai ir ieškojo galimybių grįžti į Lietuvą. 1949 m. gegužės 1 d. jis kartu su Jonu Deksniu ir dviem estais bei latviais išsilaipino Lietuvos pajūryje. Nepasitikėda-mas Žemaitijoje sutiktais partizanais, Pyplys-Mažytis atsiskyrė nuo grupės ir, sėkmingai pasiekęs Suvalkiją, informavo Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio vadovybę apie atliktus uždavinius ir tarptautinę padėtį⁵⁵. Kazimieras Pyplys-Mažytis žuvo kovodamas su okupantų kariuo-mene 1949 m. rugsėjo 23 d. Kalesninkų miške Dainavos apygardos štabo bunkeryje⁵⁶. ❧

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Agentūrinis pranešimas, in: *LYA*, K-30, ap. 1, b. 1195, l. 284.

⁴⁷ Magdės Sinkevičienės apklausos protokolas, l. 171.

⁴⁸ Marijos Izmailovos apklausos protokolas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 6455/3, l. 168.

⁴⁹ Eugenijus Grunskis, *op. cit.*, p. 24–27.

⁵⁰ VKP(b) CK Lietuvos biuro posėdžio protokolas, l. 58.

⁵¹ Eugenijus Grunskis, *op. cit.*, p. 24–27.

⁵² *Lietuvos gyventojų genocidas, t. 2: 1944–1947: Š–Ž*, atsakingoji redaktorė Birutė Burauskaitė, dokumentinę medžiagą parengė Regina Dževeckaitė, Daiva Dučinskienė, Darija Lenkutienė, Virginija Sasnaus-

kaitė, Vanda Urbonaitė, Jovita Valevičienė, Vida Vosyliūtė, Vilnius: Re-presijų Lietuvoje tyrimo centras, 2005, p. 202.

⁵³ „Tauro apygardos istorijos apžvalga“, in: *Laisvės kovų archyvas*, t. 3–4, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1992, p. 35.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 37.

⁵⁵ Kęstutis Kasparas, Bonifacas Ulevičius, „Kazimieras Pyplys – Aud-ronis, Mažytis“, in: *Laisvės kovų archyvas*, t. 26, Kaunas: Lietuvos poli-tinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999, p. 175–177.

⁵⁶ *Ibid.*

VAIKYSTĖ, KURIOS NEBUVO

Atsiminimai iš partizanų karo laikų

Algirdas Rašimas

PRIEŠKARIO LIETUVA

Gimiau Vyžuonų miestelyje, ūkininkų Onos ir Kazimiero Rašymų šeimoje¹. Tėvai turėjo dvidešimt keturis hektarus žemės, kuri buvo už miško, prie Vyžuonos upės ir vieškelio, vedančio Kunigiškių ir Vilkabrukių kaimų link. Tėvų namai, pačių pasistatyti, stovėjo kitoje gatvės pusėje priešais bažnyčia, kur ir dabar tebestovi.

Nuo mažens buvau pratinamas prie darbų. Kadangi turėjau jaunesnius brolių ir sesutę, iš pradžių reikėjo juos prižiūrėti, vėliau, kuomet piemu būdavo užimtas kitu darbu, ir gyvulius paganyti. Tėvas turėjo du jaunesnius brolius Edvardą ir Kostą, kurie vasarą dirbo statybose, statydavo namus, pareidavo tik savaitgaliais ir per šventes, t. y. atlaidus, arba kai reikėdavo nudirbti didžiuosius ūkio darbus – mėšlavežį, šienapjūtę, rugiapjūtę. Šieno pjauti išeidavo su aušra, o jau saulei patekėjus mama, pamelžusi ir išgynusi gyvulius nešdavo pusryčius šienpjoviams pabarėn. Užkandę jie pjaudavo, kol dalgiai imdavo, t. y. kol būdavo rasa. Rasai nukritus, eidavo namo pusryčių, o dėdė Kostas, jei aš dar miegodavau, žadindavo mane į upę praustis. Šaltas vanduo greitai pragindavo miegus, o jei mama dar nešaukdavo pusryčių, rankomis prigaudydavom po akmenimis ar laužais žuvų. Žuvys, kai jas ranka glostydavai, visai nebijodavo, tačiau jei jų gerai nesuimdavai, suspurdėjusios visos išsilakstydavo. Dėdė Kostas pagaudavo ir didelių šapalų bei kuojų. Kartais ir man pasitaikydavo pagauti visai nemažų.

Žiemą abu broliai eidavo miško kirsti, o tėvas suveždavo rąstus ant Šventosios upės kranto, kur pavasarį būdavo rišami sieliai ir plukdomi į Kauną. Sielius plukdydavo ir abu tėvo broliai.

Mokyklą pradėjau lankyti šešerių su puse metų. Mano

ALGIRDAS RAŠIMAS – darbininkas, sąjūdininkas, savanoris, Lietuvos laisvės gynėjas, NŽ-A (2011, Nr. 6) jau dalijęsis prisiminimais apie Sąjūdžio metus, Nepriklausomybės paskelbimą ir parlamento gynybą. Šiame žurnalo numeryje skelbiami atsiminimai apie kitą lūžinį Lietuvos valstybingumo laikotarpį – valstybės okupacijas Antrojo pasaulinio karo metais ir partizaninį pasipriešinimą.

pirmoji mokytoja Uršulė Saladžiūtė, šaulių vado pulkininko Saladžiaus sesuo, buvo labai stropi, išdidi ir pagarbos verta mokytoja. Mokykloje beveik visi mokytojai buvo Lietuvos patriotai, šia dvasia buvo auklėjama mokykloje, bažnyčioje bei daugelyje jaunimą būrusių patriotinių organizacijų. Vyžuonose veikė šaulių, jaunaliutivių, tautininkų, pavasarininkų ir kitos visuomeninės organizacijos, bažnyčios ir Šaulių sąjungos vyrų choras. Šaulių vadas Vyžuonose buvo Juozas Marcinkevičius, Lietuvos kariuomenės karininkas ir Vyžuonų mokyklos direktorius. Mokytojai Stasys Vežauskas ir Stasys Slapšys taip pat buvo karininkai. Uršulė Saladžiūtė, patriotė

Lieptas per Vyžuonų malūno užtvanką. Apie 1928

šaulė, antrą kartą užėjus sovietams, pakeitusi pavardę dirbo ligoninėje slaugytoja. Daug padėjo partizanams gaudama medikamentų, taip ir liko neiššifruota.

Žydai Vyžuonose gyveno kompaktiškai, vienas šalia kito, užėmė visą miestelio centrą. Jie turėjo mokyklą, sinagogą, buvo ir rabinas. Žydų kapinės – nemažas žemės plotas, pristatytas paminklų. Paminklai buvo aukšti, apie 1,3 m aukščio, viršus – ovalo formos, vienoje nupoliruotoje plokštumoje iškalta Dovydo žvaigždė, apačioje – tekstas jidiš kalba. Pačios kapinės nebuvo ypač prižiūrimos, apaugusios žole. Kiekviena žydų šeima savo sklypą ne tik nuo gatvės, bet ir aplink visą kiemą buvo

¹ Iki, berods, tarnybos sovietinėje kariuomenėje mano pavardė taipogi buvo Rašymas, tik vėliau atsirado trumpoji „i“.

apsitvėrusi poros metrų aukščio medine tvora. Į namus galėjai patekti tik pro parduotuves arba pro vartus, jei atidaryti. Jie turėdavo savo atstovus, kurie bendraudavo su klebonu, viršaičiu, policijos nuovados viršininku,

Vyžuonų šaulių kuopos paminklo, pastatyto 1939 m., šventinimo iškilmės

pašto viršininku. Su gyventojais bendraudavo tik tiek, kiek buvo būtina. Žydai praktiškai valdė visą prekybą: žibalu, metalo dirbiniais, chemijos prekėmis, drabužiais, avalyne ir kt. Turėjo vilnakaršes, rinko antrines žaliavas, prekiaavo smulkmenomis. Alaus barai, restoranėliai taip pat buvo jų rankose.

Lietuviai turėjo degtinės monopolį, komercinę kooperatinę parduotuvę bei vandens malūną, kur apipjau-davo raštus, pjovė lentas, malė grūdus, o vakarais nuo sutemos iki nakties elektra apšviesdavo miestelį. Per naktį užtvanka kaupdavo vandenį, o dieną vėl dirbdavo. Su apribojimais malūnas dirbdavo tik esant sausrui arba ledui sukausčius ežerus ir upes, beveik sustodavo dirbęs tik pavasarinio potvynio metu. Kai lietuviai švėsdavo savo šventes, visos žydų parduotuvės dirbdavo, o kai žydams būdavo šabas, jie užsidarydavo ne tik duris iš gatvės pusės, bet ir langines. Savą mokyklą žydukai lankė iki ketvirto skyriaus, vėliau lankydavo mūsų mokyklą arba Utenos gimnaziją. Žydų mokykla buvo toliau nuo centro, Užpalių gatvėje.

Šiaip konfliktų nei su žydais, nei su rusais mokykloje nebūdavo. Per tikybos pamokas jie išeidavo namo, mat jos būdavo paskutinės. Rytinės maldos nebepamenu, o po pamokų meldavomės labai trumpa maldele: „Ačiū Tau, gerasis Dieve, už mokslą ir visas suteiktas gėrybes, Tu gyveni ir viešpatauji per amžius, amen“.

Turgūs Utenoje būdavo ketvirtadieniais. Iš jų grįždami ūkininkai užsukdavo į kurį nors barelį išgerti bokalo alaus arba čierkutės degtinės. Kadangi kai kurie padaugindavo, žydeliai, kurie buvo ne tokie sąžiningi, apšvarindavo jų vežimus. Kildavo konfliktas, pakviestas policininkas kaltininką pavaišindavo bananu, o neretai netyčia kliūdavo ir kvietėjui. Tuo daugel atvejų incidentas ir baigdavosi. Jei kuris triukšmadarys nenurimdavo,

būdavo uždaromas į daboklę, kur turėdavo atsėdėti jam skirtą baudos laiką, kuris nuo šeštadienio popietės iki pirmadienio ryto būdavęs tik su savu maistu. Nepaklusniausius bauddavo ir nemažomis piniginėmis bandomis.

Žiemą vieni žmonės darbuodavosi miškuose, kiti iš ežerų pjaudavo ledą ir veždavo žydams į ledaines.

KARO PRADŽIA

1939 m. artėjant sovietų okupacijai prasidėjo neramumai. Rudenį buvo paskelbta atsargos karių mobilizacija. Mobilizuoti buvo ir tėvo broliai. Kostas, kaip pės-tininkas, buvo nuvežtas į Kupiškį, o Edvardas, kadangi buvo felčeris, į Kauną. Po kelių dienų kariuomenė iš Kupiškio pradėjo žygi į Vilnių. Likę nemobilizuoti šauliai laukė parengtyje. Viena rytą atėję į mokyklą sužinojome, kad naktį šauliai sulaukė daug lenkų kareivių ir paėmė daug ginklų ir amunicijos. Nubėgę į šaulių salę, tikrai ant stalo pamatėme sunkųjų kulkosvaidį ir daugybę šautuvų bei šovinių. Grįžę į klasę ir sukalbėję rytinę malda, sužinojome, kad jau išvaduotas Vilnius, apie kurio išlaisvinimą tiek buvo kalbėta, dainų išdainuota, pasakojimų ir legendų išklaudyta. Atėjusi mokytoja Uršulė Saladžiūtė ant lentos užrašė „Vilnius mūsų“, liepė tai įsirašyti į dailyrasčio sąsiuvinius ir eiti namo, o visiems sutiktiems skelbti šią džiugią žinią. Po kiek laiko, kasdami bulves matėme bene paskutinį kartą žygiuojančius Lietuvos karius, traukiančius atgal į Kupiškį. Vėliau Lietuvos kariuomenės uniforma vilkintys kariai, kuriuos mačiau, jau buvo plechavičiukai.

Dar prieš ateinant „išvaduotojams“, iš pakampių pradėjo lišti įvairūs Stalino saulės skelbėjai, kurie turguose ar šiaip aikštėse, kaip žmonės sakydavo, užšokę ant bakčkos šaukė: „Kas nedirba, tas nevalgo! Žemę tiems,

Senoji Vyžuonų mokykla. Apie 1930

kas ją dirba!“ Atėjus sovietams tarp šių skelbėjų buvo ir nemažai žydų.

1940 m. birželis Lietuvai buvo skausmingas. Retas kaime turėjo radiją sovietams įteikus ultimatumą, tad po pamaldų susirūpinę žmonės stovėjo grupelėmis ir

dalinosi, kas ką žinojo. Nuo Utenos link Debeikių nuriėjo sovietiniai tankai. Daugelį metų ruošta Lietuvos kariuomenė liko nepanaudota. Žmonės sakė, kad nejauku, kai Lietuvos vieškeliais važiuoja, žygiuoja ne Lietuvos kariuomenė.

Po poros dienų į Vyžuonas atėjo raiteliai. Kurie iš vakaro prisiartinę prie Vyžuonų, apsistojo pas ūkininkus ir paleido arklius dobilų lauke – nei paklausę, nei ką pasakę. Apie žalos atlyginimą nebuvo ir kalbos, kas žmonėms kėlė siaubą. Aniems pasitikti ant tiltelio per Dusyną ir gatvės Svėdasų link pradžioje sustojo būreliai miestelėnų – komunistų, kurių didesnė dalis buvo žydai. Skersai gatvę kabojo virvė, ant jos – raudonas audklas su rusiškomis raidėmis, kurių nesupratau. Virvė buvo papuošta raudonomis vėliavėlėmis su pjautuvu ir kūju. Ir štai pasirodė raiteliai su karininku priešaky, su budionovkom ir brezentiniais batais – didesnio skurdo žmonės nebuvo matę. Prijojęs virvę karininkas išsitraukė kardą ir ją perkirtęs nuėjo pirmyn, į šalis pabiro papuošalai. Laukusieji prasiskyrė duodami kelią ir it musę kandę išsiskirstė.

Po kelių dienų atžygiavo pėstininkai. Kai kurie iš laukusiųjų Stalino saulės norėjo juos pavaišinti pienu, užkanda ir degtine, tačiau kariams buvo įsakyta nieko neimti, nes tai gali būti užnuodyta. Jie valgė tik sausą davinį, džiovėsius. Vietiniai rusai sentikiai naujai tvarakai nelabai pritarė, užtat naujieji komunistai buvo tie, kurių žmonės net neįtarė galint tokiais būti.

Prasidėjus trėmimams buvau Utenoje, mačiau, kaip kareiviai apstoję ant sunkvežimio grindų susodintus tremtinius vežė į geležinkelio stotį, o kiti jau tušti važiuo naujų traukdami *katiušą*. Bet baisiausia buvo, kada trėmė Oželius iš Varkujų kaimo. Visi kalbėjo, kad greit turėtų kilti karas tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Žmonės jo laukė kaip išganymo. Kaip vėliau paaiškėjo, tai įvyko karo išvakarėse.

Aš buvau Starkų kaime pas senelius. Staiga pasigirdo šūviai. Dėdė Pranas Levickas pasakė, jog veža Oželius. Jie gyveno Varkujų, Šventupio ir Varniškių kaimų sandūroje. Saulė jau buvo arti saulėlydžio, pasigirdo šūviai, moterų ir vaikų klyksmas, matėsi bėgiojančių žmonių siluetai. Prieš pat saulėlydį viskas nutilo. Manėme, kad bent kam pavyko išsigelbėti, deja, niekam. Vėliau matėme klaišką išdraskytos sodybos vaizdą – išimtos durys, langai, ne tik namo, bet ir klojimo, tvarto. Žodžiu, jautėsi vaduotojų ranka. Apie šią šeimą daugiau nieko neteko girdėti.

Rytojaus dieną prasidėjo karas. Vokiečių bombonešiai bombardavo plentą Kaunas–Daugpilis, juo besitraukiančius Stalino saulės nešėjus ir jų pakalikus.

VOKIEČIŲ OKUPACIJA

Išvakarėse Vyžuonose pradėjo burtis savisaugos, sukilėlių būriai, vadovaujami Vyžuonų mokyklos direkto-

riaus, Lietuvos kariuomenės karininko Juozo Marcinkevičiaus. Jonas Balčiūnas, Vyžuonų pašto viršininkas, buvo sukilėlių būrio vado pavaduotojas, o Jonas Kazukauskas – būrio sekretorius. Antanas Balčiūnas iš Kunigiškių aktyviai dalyvavo sulaikant raudonarmiečius, grįžtančius iš apsupty. Kiti dalyviai: Alfonsas Černius iš Šventupio, Jonas (?) Ceglauškas, Liudas Ilčiukas iš

Grupė Vyžuoniškių LVR karių pakeliui į Graužiškes. 1944-05-05

Vainiūnų, Jonas Juozelskis iš Šventupio, Janukėnas iš Varkujų, Jonas Jakštonis iš Maželiškių, Juozas Jakštonis iš Šileikių, Dominikas Juozelskis iš Šventupio, Adomas Juozelskis iš Šventupio, Napalys Juša iš Vyžuonų (žuvęs prie Žaliosios per susišaudymą su besitraukiančiais sovietiniais kareiviais 1941 m.), Vincas Juozelskis iš Šventupio, Mykolas Jakšys iš Vyžuonų (žuvęs apie 1945 m.), Kostas Jurelevičius iš Vyžuonų vieniemių (žuvęs 1945 m. prie Balčio ežero), Bronius Kazickas iš Kuderių, Stasys Vėžauskas, mokytojas, Lietuvos kariuomenės karininkas, Juozas Kazukauskas iš Šventupio (žuvęs Vorkutoje 1945 m.), Pranas Kazukauskas iš Šventupio, Albinas Kutka iš Luknių, Pranas Kunčyna iš Luknių, Jonas Kutka iš Gaižiūnų, Bogoslavas Merkys iš Liepagirių (du kartus bėgo iš sovietinės kariuomenės), Petras Mamoniškis iš Troškūnų, Stasys Morkūnas iš Kunigiškių (žuvęs apie 1952–1953 m.), Bronius Morkūnas-Šiaurys iš Kunigiškių (žuvęs apie 1952–1953 m.), Jonas Morkūnas iš Kunigiškių, Alfonsas Mazgelis iš Meldūčių, Juozas Pelionis iš Kunigiškių, Bronius Pelionis iš Kunigiškių, Stasys Podkočimas iš Šventupio, Juozas Radzevičius iš Varkujų, Kostas Rašymas iš Vyžuonų vieniemių (žuvęs Vorkutoje 1945 m.). Kartu su savo broliu Edvardu Vyžuonų miestelyje patruliavo Edvardas Rašymas iš Vyžuonų vieniemių – jaunalietuvis, plechavičiukas, miręs 1999 m. Australijoje. Toliau: Bronius Ruzgas iš Šiaudinių, Vaclovas Radzevičius iš Vyžuonų vieniemių, Stasys Slapšys iš Sprakšių (mokytojas, tremtinys), Petras Šileikis iš Vyžuonų vieniemių (Vyžuonų šilo partizanų vadas, žuvęs 1945 m.), Vladas Tyla iš Moliškių, Kazys Vitkus iš Žaliosios, Juozas Vaiginis iš Varkujų kaimo, Juozas Varnas iš Varkujų kaimo, Aleksas Vyžintas iš Vyžuonų vieniemių, Aleksandras Verslovas iš Vainiūnų kaimo

(vertėjas, vėliau režimo kaltintas suagitavęs pasiduoti į nelaisvę daugiau nei šešiasdešimt sovietinių kareivių, agitavęs prieš sovietų valdžią), Jonas Zabulis [Diemedis] iš Vyžuonų vienkiemiu, (vėliau ir Petro Šileikio būrio partizanas, sužeistas, žuvo 1946 m.), Bronius Puodžius iš Vyžuonų (plechavičiukas, Petro Šileikio būrio partizanas, žuvo 1945 m.), Bronius Gūčius iš Vyžuonų, Stasys Garunkštis iš Vyžuonų (žuvo 1945 m. prie Balčio ežero, Petro Šileikio būrio partizanas), Stasys Namajuška iš Vyžuonų, Ignas Žvirblis iš Šventupio, Kostas Rašymas iš Vyžuonų, (plechavičiukas, vėliau pasitraukė į Kanadą, Torontą).

Iš viso susibūrė daugiau nei 150 sukilėlių. Ateinant vokiečiams ir bėgant sovietams, sukilėliai gaudė pavienius klajojančius bėglius, kad jie neplėštų gyventojų.

Maždaug po savaitės į miestelį atvažiavo vokiečių karininkas ruda uniforma ir įsakė suvaryti visus žydus į sinagogą, taip pat, kad jie prisisiūtų baltas šešiakampes žvaigždes. Sukilėliai taip ir padarė, bet toliau vykdyti okupantų nurodymus atsisakė. Tada iš jų tarpo atsirado penkiolika dvidešimt savanorių, kurie toliau vykdė vokiečių nurodymus. Žmonės kalbėjo, kad jie buvo iš šeimų, kurias trėmė arba kitaip persekiojo sovietai dalyvaujant žydams. Vėliau žmonės juos vadino žydamsūšiais. Kiek tos tiesos, nežinau, bet kad kitatautis daugiau matosi kaip savas, tai aišku.

Sovietiniais metais mane stebino per suimtų sukilėlių apklausas parodymus duodantys sribai arba jų šeimū nariai, esą vienas arba kitas partizanas-sukilėlis šaudė žydus, nors jie tuo metu gyveno už penkių septynių kilometrų nuo miestelio. Kaip jie galėjo matyti, egzekucijos juk buvo vykdomos naktimis?

Prasidėjus žydų šaudymui pirma partija buvo sušaudyta prie Vyžuonų kapų. Mes gyvenome per nepilną kilometrą nuo kapų. Miegojome klojime ant šieno, buvo vėlus vakaras. Pasigirdo šūviai ir aimanos. Papliūpoms nutilus pasigirdo pavieniai pistoletų šūviai ir viskas nurimo. Rytojaus dieną buvau nuėjęs pažiūrėti tos vietos. Duobė, nutolusi nuo kapų tvoros, buvo apie tris metrus pločio ir dešimt ilgio, užpilta žemėmis, šalia dar mėtėsi kelios tuščios šovinių tūtelės. Ant žemės nebuvo matyti jokių pėdsakų. Antra partija buvo sušaudyta prie Vilkabrukių. Kai varė pro mus, buvo prietema, mes valgėme vakarienę. Pasigirdo šnaresys ir tylus verksmas, po kiek laiko ir klyksmas, šūviai. Trečią partiją sušaudė kažkur Černaučiznos link. Po to prasidėjo turto varžytinės. Tėvas nupirko tik bačką druskos. Žydai su lietuviais bendravo tiek, kiek abiem buvo naudinga, todėl ypatingo liūdesio dėl jų žūties niekas nereiškė.

Partizano, kilusio nuo Molėtų, Teodoro Kvyklio-Klajūno šeima Vyžuonose atsirado tuoj po varžytinių. Jo tėvas turėjo didelius, vešlius ūsus. Tai patiko visiems vyrams ir jie padėjo auginti patys, bet daugiau niekam tokie vešlūs neaugo. Kvykliai turėjo mašiną vilnoms

karšti ir kuliama, kurią žmonės vadino *dampe*, mat ji jau kuldama atskirdavo grūdus nuo pelų. O suko tą jų kuliama nedidukas motoras *Blackstone*. Jie greit pritapo prie senbuvių. Vyresnysis sūnus Teodoras, kuri vietiniai vadino Taunka, ir jaunesnis Jonas, žuvęs prie Balčio ežero, būsiami Petro Šileikio būrio partizanai, greitai susidraugavo su vietos jaunimu. Jie prižiūrėjo kuliama ir vilnakaršę. Rudenį jiems prasidėdavo pačios juodžiausios darbo dienos.

Kuliamąją į ūkius traukdavo net keturi arkliai, o variklį – du. Būdavo šaukiamos didžiulės talkos, apie dvidešimt žmonių neskaitant kūrėjų, dar ir kelios virėjos. Kad visiems užtektų maisto, būdavo skerdziamas bekonas, pjaunamas avinas. Darbas prasidėdavo anksti ryte ir baigdavosi vakare, jau su žibintais. Žibintai buvo žibaliniai, taigi reikėdavo jau iš anksto numatyti, kur jie bus kabinami. Vyrams kliūdavo pats sunkiausias darbas, o moterys daugiausia būdavo šiaudų mynėjos, padavėjos, iškultų šiaudų ir pelų atkasėjos. Talka dirbdavo tol, kol viską iškuldavo, o po kelių dienų eidavo pas kitus. Pasibaigus kūlei dar bernai griebdavo merginas ir griūdavo į šiaudus pakamuoti. Tada nusiprausę eidavo vakarienės. Nors ir pavargę, bet būdavo linksmi. Nežinau, gal tada buvo kiti laikai?

Užėjus vokiečiams, prie mūsų miške apsisitojo labai daug kareivių. Jie stovėjo apie savaitę, eidavo maudytis į Vyžuonos upę, bet dieną, jei namuose nieko nebūdavo, niekur nelįsdavo. Vakare, kai pareidavo tėvai iš laukų ir pamelždavo karves, ateidavo ir prašydavo kiaušinių,

Vytauto apygardos Liūto rinktinės Aro būrio partizanai.
Iš kairės: neatpažintas asmuo, Bronius Morkūnas,
Teodoras Kviklys-Klajūnas, Antanas Morkūnas. UKM

pieno, sviesto, lašinių ir už viską sumokėdavo reichsmarkėm. Nesiderėdami.

Daugiau per visą karo laikotarpį vokiečių nebematėm.

Kartą vokiečiai susiruošė krėsti Vyžuonų šilą ir dvaršilį, bet tik kariuomenei suvažiavus į miestelį, tamsiant, netoli mūsų iš Šilo pradėjo žygiuoti sovietiniai partizanai. Jų buvo apie du šimtus. Priekyje ėjo žvalgai, už jų priedangos būrys, po to branduolys, vėl priedan-

gos būrys ir vėl žvalgyba. Nužygiavo Kunigiškių ir Vilkabrukių link. Prie Šventosios tilto greta Kunigiškių, žvyruobėj buvo subėgę keli vyrai su kulkosvaidžiais, norėjo juos žygiuojančius užpulti, bet nebūdami tikri, kad iš Vyžuonų atskubės parama, o jėgos tikrai buvo nelygios, tyliai pratūnojo. Rytojaus dieną jokio valymo nebuvo. Kariuomenė, kurios gretose buvo plechavičių, latvių, estų ir vokiečių, išvažiavo.

1943 m. vasarą plechavičiukams Baltarusijoje susidūrus su sovietiniais partizanais, žuvo penki savanoriai nuo Vyžuonų. Jų laidotuvės buvo tikrai iškilmingos. Suėjo tiek daug žmonių, tarsi per atlaidus. Palaidojo pagal visus kariuomenės statusus. Laidotuvėse buvo daug bendražygių iš žuvusiųjų dalinio, kurių vėliau daugiau nebemačiau. Nebemačiau daugiau tėvo brolio Edvardo, kuris pasitraukė su vokiečiais, taip pat tėvo ir Edvardo pusbrolio Kosto Rašymo, kuris vėliau persikėlė gyventi į Kanadą, nebeteško susitikti iki pat nepriklausomybės.

Kartą anksti pavasarį, prasidėjus staigiam polaidžiui, sovietiniams partizanams reikėjo persikelti per upę. Mūsų plokščiadugnė valtis buvo ištraukta ant kranto. Jie norėjo persikelti tyliai, kad mes nežinotume. Nustūmę valtį į vandenį bandė plaukti, tačiau reikėjo mokėti ją valdyti ir keliems išsimaudžius, nusprendė žadinti tėvą. Atidarius duris priėjo pilna gryčia žmonių, dar daug buvo likę kieme. Tėvas puikiai žinojo, kiek žmonių gali išlaikyti valtis ir kaip ją vairuoti srovėje. Jis perkėlė juos daugiau nei per pusę valandos ir jie nužygiavo link Šventupio lauždami trapų pavasario ledelį. Vis dažniau atskrisdavo sovietiniai lėktuvai, ant parašutų jie iškabindavo lempas, žmonės kalbėjo, kad išmeta desantą. Vokiečiai traukėsi, visi bijojo sovietų okupacijos, bet kalbėjo, kad amerikiečiai neleis, jog Lietuva ir Baltijys būtų užimti.

Užėję sovietai užėmė miestelį išvarydami žmones. Šalia miestelio, prie Sprakšių kaimo išlyginę lauką padarė aerodromą, kur leisdavosi lengvieji lėktuvai AN-2, kuriuos mes vadindavom *kukurūzninkais*. Kitą aerodromą, kur leisdavosi naikintuvai ir bombonešiai, įrengė prie Vilkabrukių. Aplinkui zujo NKVD-NKGB ir pasieniečiai. Ant kalnelių buvo išstatytos priešlėktuvinės patrankos, iškasti ir užmaskuoti apkasai. Tiesa, vieną naktį užskrido daug vokiečių lėktuvų, jie skraidė taip žemai, kad dangaus fone buvo matyti jų siluetai. Sovietinės kariuomenės apsauga iškentėjo neiššovusi nė šūvio ir vokiečiai nuskrido. Rytojaus dieną vėl pasipylė į laukus – zujo po krūmus, paupiais, virš upės skraidė *kukurūzninkai*, ieškodami pasislėpusių žvalgų.

Į miestelį žmones leido tik su specialiais leidimais. Išsikėlus štabui, parėję namo žmonės rado ne tik betvarkę, bet ir pridergtą. Kai karinė valdžia vaikščiojo po namus klausinėdama, ar viskas tvarkoje ir liepdama pasirašyti, žmonės rodė pridergtus kampus, aukšti karininkai labai pyko ir liepė kareiviams iškuopti.

PARTIZANŲ KARAS

Vos pasirodžius sovietams atsirado ir valdžios atstovai. Tai tie žmonės, iš kurių niekas nelaukė, kad jie gali būti komunistai. Šeimose, kur visi – katalikai, vienas švogeris buvo partizanas, kitas stribas.

Prasidėjo 1941 m. sukilėlių persekiojimas. Kadangi partizanų būriai dar tik kūrėsi, tai vos susikūrę stribų arba skrebų būriai siautė (o skrebais juos vadino todėl, kad vos įėję kratos daryti tuoj puldavo tikrinti stalčių ir dėžučių turinio).

Mamos du broliai slapstėsi, o jos sesers vyras – milicijos viršininkas. Kadangi jis norėjo padaryti milicijoje karjerą, žmonos brolių slapstymasis jam labai trukdė. Atėjęs su skrebais daryti kratos ne tik mušdavo uošvį, bet ir raudavo jam ūsus. Mama nešė jam nuo partizanų įspėjamuosius laiškus, kuriuos jos sesuo perduodavo – išėjęs laukan jis rasdavo laišką ant gonkų suolo. Tai jį tramdė nuo didelių išsišokimų.

Mano tėvas buvo Petro Šileikio būrio rėmėjas, ryšininkas, kasė bunkerius, perduodavo žinias. Petro Šileikio būrio, daugiausiai iš vyžuoniškių, nepilnas sąrašas: būrio vadas Petras Šileikis, Kostas Jurelevičius, Jonas Zabulis-Diemedis, Stasys Garunkštis, Bronius Puodžius iš Vyžuonų, Jonas Kvyklys (Teodoro Kvyklio-Klajūno brolis), Stasys Zabulis iš Vyžuonų, Stasys Inčyrauskas, Kostas Rėza, – jo tėvą enkavedistai nukankino vos užėję antrą kartą, vėliau ištremtas į Sibirą.

Man taip pat teko nešti partizanams šovinius, perduoti žinias. Manau, kad per didelį saugumo jausmą iš

Vytauto apygardos partizanai žygyje. 1950-09-16. VŽM

pradžią žūdavo nemažai partizanų. Tėvo brolis Kostas, 1941 m. sukilėlis, gyveno atskirai. Tėvas jam sakė – slėpkis, jis – aš niekam blogo nepadariau, už ką mane gali persekioti? Jam, aišku, buvo gaila palikti jauną žmoną ir vos metukų sūnų. O KGB surinko trylika 1941 m. sukilėlių, tarp kurių pateko ir Kostas, ir kartu teisė už grupinį nusikaltimą. Iš lagerio grįžo vos vienas kitas,

Kostas žuvo dirbdamas anglies kasimo šachtoje Vorkutoje 1945 m. Jo jauna graži žmona ištekėjo už sovietinio karininko ir palikusi vyro naujai pastatytus namus išvažiavo, kartu pasiimdama ir mažąjį sūnelį.

Mes gyvenome, kaip sakydavom, ant šunų tako, šalia vieškelio, vedančio iš Vyžuonų į Kunigiškius, Vilkabrukius, Liepagirius ir toliau, kur kas ėjo – vis pas mus pirmus. Iš dešinės buvo miškas, iš kairės – Vyžuonos upė ir lieptas per ją šalia mūsų klojimo. Kartais per naktį ateidavo ir vieni, ir kiti po tris, keturis kartus, stebėjomės, kaip jie nesusitinka. Katrie atėjo, jautėme tik iš šuns lojimo ir beldimo. Skrebai garsiai belsdavosi į duris ir šalia esantį langą, o partizanai į lango apatinį kamputį ten, kur miegojom, tyliai, sakydami „Kaziuk“ klausdavo, ar skrebai nebuvo gavę informacijos, kad jų būta, kuria kryptimi nueita ir patys nueidavo ten, kur sužinodavo jų nesutiksiantys.

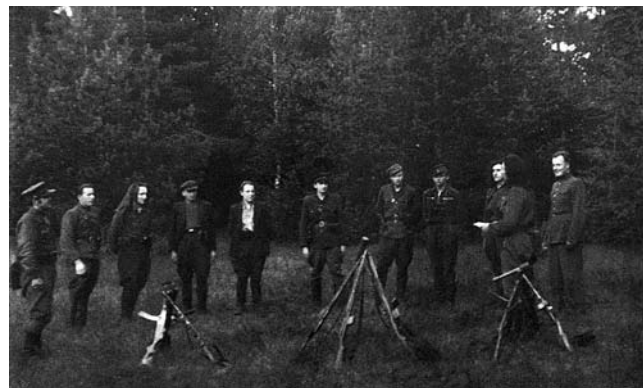
Mūsų rūsyje buvo slėptuvė, kurioje galėjo pasislėpti du trys vyrai. Ant rūsio dangčio visada būdavo užties-tas audeklas, ant jo stovėjo kibiras paplavoms ir basonas jaunesnei sesutei. Kai naktį ateidavo sribai, aš su broliu stodavom apie kibirą, o sesuo sėsdavo ant basono. Langai būdavo aklinai uždengti.

Partizanams tik kartą teko pasinaudoti mūsų slėptuve. Buvo žvarbus 1944–1945 m. žiemos pavakarys, atėjo du šlapi, sušalę, permirkę partizanai. Buvo šlapi ne tik drabužiai, bet ir avalynė. Kadangi duonkepys pečius visada būdavo šiltas, jie atsigulė ant pečiaus, truputį nusirengė, mama pakūrė pečių, o tėvas išėjo į kiemą budėti, kad pasirodžius sribams galėtų perspėti partizanus. Sutemus pavakarieniavę nuėjome miegoti. Staiga pradėjo loti šuo. Buvo aišku, kad ateina sribai. Partizanai čiupo rengtis pradžiuvusius drabužius, ruoštis. Viskas vyko visiškoje tamsoje. Staiga garsus beldimas į duris ir šauksmas *otkryvaj bystrej*. Partizanai susiėmė savo drabužius ir ginklus nubėgo į rūsį, tėvas uždegęs angą, sutvarkęs užtiesalą, pastatęs kibirą ir puodą nuėjo prie lauko durų sakydamas, kad greit atidarys. Tėvas uždegė lempą ir baigęs rengtis atidarė lauko duris. Sribai nustūmę tėvai iš kelio greit nubėgo į virtuvę, kur rado mus apstojusius kibirą ir basoną, atliekančius maskuotės pareigas. Aplandžioję, gal kiek apšilę išėjo. Tėvas, juos palydėjęs, palaukė kol viskas aprimo, įsitikinęs kur nuėjo sribai, grįžo į trobą. Partizanai jau buvo pasiruošę išeiti. Mama pavalgydino, įteikė jiems duonos, lašinių, kad galėtų pavalgyti, jei reikės dar slapstyti. Užgesinęs šviesą tėvas išėjo į lauką apsižvalgyti, davus signalą partizanai išėjo savais keliais.

Buvo slaptavietės, kur tėvas partizanams dėdavo laiškus, jei grėsdavo pavojus. Partizanai kišenėse nešiojo ir vis trindavo naminio tabako lapus, idant prirėikus galėtų pabarstyti ant tako, kad nesuoostų šunys. Žmonės, taip pat ir mano tėvai, ant duonkepio pečiaus laikė maišą kiaulės taukais prisotintų duonos džiuvėsių, kad

sotesni ir skanesni būtų. Jie nepelijo, negedo, reikalui esant galėjai pasiimti jei trėmimas, areštas, partizanams pagraužt.

1944 m. rudenį tėvas su Petru Šileikiu ir kitais partizanais išėjo kasti bunkerio. Rastai bunkeriu buvo paruošti tėvo iš anksto ir suvežti prie Masionio, kurio sū-

Vytauto apygardos Liūto rinktinės partizanai. 1949. UKM

nus buvo poetas, ribos. Bunkerį kasė Masionio žemėje, netoli upės, kalnelyje prie lapės olos. Iškastą žemę nešė ir pylė į upę. Per naktį iškasė, užmaskavę išsiskirstė, o kitą naktį užbaigė darbus. Bunkerio vietą žinojo tik tėvas ir tie, kas ten gyvens. Tai Petras Šileikis, Kostas Jurelevičius, Jonas Zabulis ir Jonas Kvyklys. Deja, jiems tuo bunkeriu teko pasinaudoti vos kelis kartus, per didžiuosius siautimus.

1944 m. rudenį Vyžuonų sribų vadas, partorgas, komsorgas, ir dar vienas sribas iš Černaučiznos kaimo, išsivare pastotė (šeimininką su vežiman pakinkytu arkliu), išvažiavo į Černaučizną konfiskuot maisto sau žiemai. Būdavo, ateina keli ginkluoti sribai pas žmogų, ką nori pasiima ir vadina tai išbuožinimu. Taip buvo ir šiuokart. Nuvažiavę į Černius, užėję pas ūkininką pasakė, kad konfiskuoja vieną kiaulę. Išsivare iš tvarto nušovė ir išdoroję liepė šeimininkui ruoštis pakinkyti arklių ir vežti juos į Vyžuonas, patys atsipjovę gabalą skerstuvių liepė šeimininkei paruošti užkandą. Ūkininkas nuėjęs į klojimą kinkyti arklio, atidaręs duris ištraukė vežimą ir laukė, kol valdžios vyrai baigs užkandžiauti. Sribams išėjus į lauką ir paliepus greičiau kinkyti arklių, šeimininkas iš už durų staktos išsitraukė šautuvą ir tris nušovė, ketvirtas, palikęs ginklą, pabėgo. Buvo pats vidurdienis. Atbėgęs į miestelį pranešė apie įvykį. Susirinkę bendražygiai išskubėjo į Černaučizną. Neprivažiavę jos, paleido juos vežusius ūkininkus, patys nuėjo to ūkininko sodybos link. Keliukas ėjo tarpukalne, per vidurį buvo pelkė. Vos truputį paėjus partizanai pradėjo šaudyti. Kadangi abu kalnų šlaitai buvo be jokio krūmelio, sribai sulindo į pelkę ir slėpėsi už krūmokšnių ir kemsų. Kai kurie bandė atsišaudyti, tada prabilo minosvaidis ir, vos tik pajudėjęs, tuojau arti sprogdavo

mina ir purvu užnešdavo akis. Taip sribams teko prātūnoti purve iki sutemos. Rytojaus dieną atvykusi kariuomenė nieko nerado.

DIENŲ NUTIKIMAI

1945 m. anksti pavasarį parėjęs iš mokyklos pamačiau prie svirno stovintį ir su tėvu kalbantį vaikina. Nekreipdamas dėmesio norėjau praeiti pro šalį, bet tėvas pašaukė, kad priečiau. Priėjus man paaiškino, kad rytojaus ryte prie manęs mokykloj prieis mokinukas ir aš turėsiu paimti iš jo šovinius. Ryte, vos nuėjus, prie manęs priėjo vaikelis, turbūt pirmokas, ir pavedėjęs ežero link parodė šovinius. Jų buvo tiek, kad vos tilpo į knygų dėžutę. Man buvo aišku, kad tiek šovinių negalėjo atnešti šis bachūriukas, bet kodėl nenešė patys, gal dėl baimės įkliūti?

Man tokie žygiai nebuvo naujiena. Nusinešęs į klasę padėjau į suolo lentyną, kur drauge su suolo draugu, partizano Kosto Jurelevičiaus žmonos broliu Gedimynu Zabuliu saugojom, kad kas nepamatytų. Jei vienas išeinam, antras pasiliekam. Po pamokų, kiek palaukę, kol dauguma mokinių išeis namo, išėjome ir mes. Nėjome per miestelio centrą, judėjome taip, kad nesutiktume sribų. Ėjome per malūno užtvankos tiltą, kur buvo paklota vos po vieną lentą, o apačioje šniokštė vanduo. Man buvo labai nejauku. Priėję mišką traukėme pamiške iki kapų. Ten aš, atleidęs savo palydovą Gediminą, toliauėjau vienas. Truputį paėjus iš už pušies išlindo tas vaikinai, kuriam nešiau lauktuves. Paėmęs padėjo ir dingo tarp medžių.

Taip ir ėjo dienos su visokiais nutikimais.

Dar 1944 m. prie mokyklos buvusiuose valsčiaus namuose apsistojo, kaip dabar rašo, batalionas NKVD kareivių, kurie, per šnipus gavę informacijos, krėsėdavo apylinkes. Viduržiemį ryte nuėję į mokyklą radome nuogus trijų susisprogdinusių partizanų kūnus. Veidai granatų išplėšyti, klaikus vaizdas. Sekančią naktį negalėjau miegoti, vos užmigęs šokdavau iš miego. Partizanų enkavedistai užpuolė kažkur už Luknių ežero, nepavykus tyliai užklupti partizanų bunkerį. Šie trys, pridengę draugų atsitraukimą, pakloję nemažai enkavedistų, patys susisprogdino. Po šio įvykio KGB areštavo mūsų mokyklos mokytoją Teodorą Patumstę. Taip ji ir dingo.

1945 m. balandžio pabaigoj į pavakarį, šviečiant saulei, staiga Balčio ežero pusėje pasigirdo šaudymas. Tėvas pasakė, kad užpulti Petro Šileikio partizanai. Susišaudymas buvo labai trumpas. Rytojaus dieną prie sribyno gulėjo išdarkyti, išrengti Petro Šileikio, Kosto Jurelevičiaus ir Jono Kvyklio kūnai. Pavakary pas tėvą atėjo Teodoras Kvyklys-Klajūnas, Bronius Morkūnas-Šiaurys ir dar du, kurių aš nepažinojau, pasakė tėvui: Kaziuk, imk kastuvą ir einam laidoti tų, kurių skrebai

nerado. O nerado Stasio Garunkščio ir Broniaus Puodžiaus palaikų. Partizanai žuvo per savo neatidumą, gal paveikė pavasario saulė, kvapai, per didelis saugumo jausmas? Jie buvo apsistoję miške, netoli Vyžuonų miestelio, prie Balčio ežero. Tuo metu vyžioniškis sribas, užlipęs į bažnyčios varpinę, pamatė prie Balčio rūkstantį dūmelį. Sukvietęs saviškius nubėgo ir dar šviesoj užpuolė partizanus.

Po kelių dienų Bronius ir Stasys Morkūnai bei Teodoras Kvyklys kartu su tėvu nuėję paėmė iš bunkerio dokumentus ir ginklus. Mat sribai, kur yra bunkeris ir kaip į jį patekti, nežinojo. Po kelių dienų mano suolo draugas Gediminas Zabulis, vėliau gyvenęs Anykščiuose, atėjęs į mokyklą parodė, kaip jam sribai einant iš mokyklos nugara sučižė. Sutikę jį prie klojimo, pradėjo tardyti kur bunkeris, jis jiems sakė nežinąs. Tada jie jį pradėjo mušti šautuvų šampalais, nes visa nugara atrodė kaip rėtis, buvo paėjusi kraujosruvom nuo šampalų, o kur buvo šampalų galai, matėsi dar didesni sužeidimai. Kur yra bunkeris, jis nepasakė. Tada jie jį nuvedė į namus ir parodė, kur jau buvo radę bunkerį. Jis jų klausęs – jei radot, tai kam mane mušėt?

Broliai Bronius, Vincas, Stasys ir Jonas Morkūnai iš Kunigiškų kaimo

klausęs – jei radot, tai kam mane mušėt?

Sribai Petro Šileikio būrio sunaikinimą pritempė gegužės pirmosios šventėms. Ant Vyžuonų kapų, kur palaidoti Stasys Garunkštis ir Bronius Puodžius, šalia plechavičiukų, eilėje į upės pusę stovi vienas kareivio kryžius ir du antkapiai. Kuris iš jų kurioje duobėje palaidotas, tėvas negalėjo pasakyti.

Vilkabrukių mūšis įvyko gegužės pradžioje. Žuvo devyni partizanai. O buvo taip: ryte pro Vilkabrukius į Vyžionas važiuosią moterį sustabdė partizanai, liepdami važiuoti į skrebyną ir pranešti, kad Vilkabrukiuose esama partizanų. Jai pranešus, sribai nepuolė partizanų gaudyti patys, bet nusiuntė moterį pas kareivius. Mums buvo pertrauka: žiūrime, kareiviai ginkluoti bėga į gatvę ir rikiuojasi. Pasirodė moteris, prie jos pribėgo keletas karininkų ir pradėjo kažką aiškintis. Tada grupė kareivių pasisuko į dešinę ir nubėgo ristele. Į lauką ėjo vis daugiau kareivių. Prasidėjus didžiam pertraukai, išėjome į lauką, nuo kapų pusės girdėjosi šūviai, reiškia, partizanai jau kovoja su NKVD. Kareiviai pasiruošę laukė komandos. Staiga iš pakalnės atbėgo arklys, ant jo – raitas, basas, be ginklo ir diržo

kareivis, jam į koją įsikibęs antras toks pat basas kareivis – be ginklo, be diržo, be kepurės. Gavę komandą, visi pasisuko ir nubėgo. Mums vėl prasidėjo pamoka. Koks ten mokslas, kai tavo namų pusėje verda kautynės!

Pasibaigus pamokai visus paleido namo. Vos išėjus iš mokyklos pradėjo važiuoti *studebakeriai*, kareiviai stovėjo ant bortų iš lauko pusės pasiruošę nušokti pavojaus atveju. Jų nuvažiavo kokių dvylika penkiolika. Tik parėjus namo prie Vilkabrukių prasidėjo smarkus mūšis. Vėliau pasakojo, kad kareiviai, perėję tiltą per Šventosios upę, išsirikiavę vilnimis ėjo į kalną ir pradėjo supti Vilkabrukius. Tada partizanai iš abiejų flankų kirto kryžmine ugnimi ir nukovė nemažai kareivių. NKVD laukė pastiprinimo iš Rokiškio. Jam atvykus, partizanai traukėsi, nes jiems buvo palanku, prietema. Tada ir žuvo tie devyni, kuriuos radę enkavedistai numetė Vyžuonose ant grindinio šalia buvusios sinagogos. Vėliau sribai juos užkasė miške, tanko apkase.

Po mūšio, jau gerokai sutemus, nuo Vilkabrukių pradėjo važiuoti *studebakeriai* su nugalėtojų lavonais. Kodėl taip sakau – šviečiant mėnuliui buvo matyti, kad sunkvežimiuose stovi vos po kelis kareivius, nors jie taip sunkiai riaumojo prie mūsų kildami į kalniuką. Trečią dieną po mūšio pamatėme nuo Kunigiškių atžygiuojančius sovietinius kareivius. Jie ėjo taip sunkiai, buvo justai, kad gaudynės juos smarkiai nualino. Vos jiems praėjus, paskutiniams kareiviams dar nepasiekus miško, per vieškelį atėjo keturi partizanai, uniformos ir batai švietė lyg parade – kelnės išlygintos, batai blizga. Nuo kiemo iki miško buvo apie pusantro šimto metrų. Tėvas ėmė bartis, esą tai baisiai nesaugu. Partizanai atsakė, kad anie taip pavargo juos gaudydami, jog jiems sunku ir atsigręžti. Geležinė logika. Kitą dieną kareiviai, susirinkę mantą, iš Vyžuonų išvažiavo.

Po kratų Jurelevičių, Šileikių namuose atėjo eilė ir Jono Zabulio namams. Vakaraus, prieblandoje kareiviai ir sribai tris naktis vis darė kratas. Ypač žiauri buvo trečioji naktis. Jie rovė tėvui ūsus, sudegino klotimą, pagriebę naujagimį norėjo įmesti į gaisrą. O apie tai, ar mušė, ir klausti nereikia. Po šios nakties marti, pasiėmusi sūnų, išėjo pas savo tėvus į miestelį. Klaiku buvo klausytis.

Po kelių dienų, iš Vyžuonų išsikrausčius NKVD batalionui, buvo perlaidoti devynių partizanų kūnai. Į vakarę nuo Kunigiškių pradėjo eiti po kelis, keliolika partizanų. Sribai jau buvo užėmę kariuomenės naudotą pastatą, kuriame buvo įrengtas apkasas su aplinkine gynyba. Partizanai, pasirinkę du taškus, iš kurių geriausiai matėsi gynybinis apkasas, apšaudė pastatą sunkiaisiais kulkosvaidžiais, tuo priversdami sribus per naktį mirkti šlapime, dar ledo kaustomame apkase. Tuos devynis partizanus iš tankų apkaso palaidojo kapinėse iššaudami garbės salves. Grįžtančių partizanų nebematėme. Eidami į mokyklą matėme krūvas

iššautų kulkosvaidžių tūtelių. Po šios demonstracijos niekas jokių partizanų paieškų nedarė.

NAMŲ PRARADIMAS

Po Zabulių eilė atėjo mums. Naktimis pradėjo daryti kratas vis ieškodami banditų, buvo aišku, kad ieško priekabių. Nuėjus pas švogerį milicijos viršininką, kitą naktį tėvas buvo areštuotas. Po kelių dienų milicijos viršininkas buvo perkeltas į Uteną, tarsi paaukštintas pareigose, o po susišaudymo prie mūsų namų – areštuotas.

Kitą dieną po tėvo arešto mama vežė tėvui maisto. Vyžuonose maisto nepriėmė sakdami kad tėvas Utenoje, o ten sakė – kad Vyžuonose. Išties tėvas buvo Vyžuonose. Dar mamai neišvažiavus, atvažiavo senelis, mamos tėvas, pradėjome pjauti rugius, buvo pati rugiapjūtė. Apie vidurdienį atėjo ginkluoti keturi sribai ir paauglys, dviejų brolis. Kiti buvo šių trijų švogeriai. Žodžiu, suėjo visa giminė. Užėję man liepė kinkyti arklį ir juos vežti, pasisiūlius tai padaryti seneliui – nesutiko. Gal jie galvojo, kad jei aš vešiu, bus saugiau? Privažiavus Kunigiškių tiltą jie mane paleido, o patys nuėjo pėsti. Man grįžus senelis toliau pjovė rugius, o aš suiminėjau rugių pėdus, statėme gubas. Pavakary parvažiavo mama – akys užverktos, pilnos sielvarto. Pavalgius senelis išvažiavo namo į Starkus, anksčiau vadintus Dabravalnia, kad pagelbėtų bobutei apsiruošti, nes sūnus Pranas vis dar slapstėsi ir padėti negalėjo. Vėliau jis registravosi ir, kaip netinkamas karo tarnybai, buvo paleistas. Apie mus nemažai partizanų laikėsi arčiau namų, kad padėtų žmonoms auginti vaikus. Jie daugiau slėpėsi vengdami kariuomenės.

Seneliui išvažiavus, atėjo tėvo dėdės Antano piemuo pakalbėti. Sėdim, žiūrim – važiuoja tie patys sribai paėmę pastotę. Vienas iš jų, pamatęs mus žiūrinčius pro langą, pakėlęs šautuvą ėmė taikytis į mus. Mes pasitraukėme į šoną. Jie nuvažiavo miško link. Iki miško likus kokių penkiasdešimt metrų, iš abiejų kelio pusių pasipylė šūvių papliūpos. Susišaudymas truko apie penkias, gal – dešimt minučių. Nuo pirmų šūvių išdužo skliauto langelis, mes nušliaužėm į virtuvę ir pro rūšio aną kitoje namo pusėje išlindome laukan. Kažkas šaukė „Granatą!“, po to pasigirdo sprogimas. Girdėjome, kad kieme kažkas bėgioja, kažkas joja raitas. Viskam nurimus, reikėjo eiti parginti gyvulius iš ganyklos. Eidami per kelią pamatėme klaiką vaizdą – pūpsėjo nušautas arklis, o griovyje mėtosi sribų lavonai. Vėliau paaiškėjo, kad vaikinukas, buvęs su jais, atsigavęs beveik kilometrą nušliaužė iki kapų, kur jį rado ir suteikė pagalbą. Kalbėjo, kad granatos skeveldra jam įėjusi pro pakaušį išėjo pro kaklą.

Pargynėme gyvulius namo, pargynė ir tėvo dėdės piemuo. Pamelžusi karvę mama pastatė kibirą virtuvėje ant grindų, paėmėme ką geresnio apsirengti ir išbėgo-

me. Nubėgome pas kaimynę Marganavičienę, kur mūsų jau laukė. Nepamenu, kaip praėjo naktis, tik ryte pamatėm aplink mūsų namus vaikščiojančius kareivius ir sribus. Apie pietus parėjau namo, išvydau liūdną vaizdą – visur išversta ieškant bunkerio ir ko geresnio

Vytauto apygardos Liūto rinktinės partizanai pietauja. 1949-09-28. GAM

pavogti, išlaužta grindų lenta. Kadangi namuose bunkerio nebuvo, tai jo ir nerado. Nerado jie ir rūsio angos, pridengtos skuduru. Net dienos metu jie nesiryžo pereiti tilteliu per upelį, tekantį iš balos. Keista, kad dar kelias dienas jie nedrįsdavo toliau eiti.

Jaunesnę sesutę paėmė seneliai, brolių – tėvo sesuo Ona Kažukauskienė iš Šventupio. Mama dingo jau kitą dieną, pasakiusi „Lauk žinių“. Aš dieną būdavau vienoj vietoj, naktį – kitoj, tai pas Barauskienę iš Vėželių, tai pas Gaidamavičių Praną iš Vėželių, tai pas Marganavičienę iš Plikiabalos. Bijojome sribų keršto. Nesvarbu, kad tu nekaltas, bet kad susišaudymas įvyko prie tavo namų, galėjai būti sušaudytas, pasodintas į kalėjimą ar ištremtas. Negailejome nei turto, nei namų. Anksčiau buvome prisiklausę ne tik visokių kalbų, bet ir jų elgesio prisižiūrėję, pavyzdžiui, su kaimynais Zabuliais. Aš su tais sribais buvau gerai pažįstamas, o jie elgėsi kaip užkariautojai.

Likom kaip stovim. Išgyvenome todėl, kad tada Lietuvoje žmonės vienas kitą užjautė ir palaikė. Nesvarbu, pažįstamas ar ne. Sribai nekentė mūsų už tai, kad mes rėmėme partizanus, o mes jų – kad buvo okupantų tarnai. Apie mus vos ne kiekvienoje šeimoje buvo arba nuo kariuomenės besislapstančių vyrų, arba partizanų.

Po poros savaitių Vyžuonose buvo Marijos Magdaleonos atleidimai. Tai – pats didžiausias kermošius. Susirinko daug žmonių, buvau ir aš. Po pamaldų senu papratimu visi išėjo į miestelį – kas į parduotuvę druskos, kas pažįstamų lankyti, kas namo. Ašėjau apsuptas draugų – Gedimino Zabulio, Skirmanto Garunkščio, Stasio Juškos, Alfonso Daugilio, Vytauto Puodžiaus, kurio brolis žuvo prie Balčio, o jis pats vėliau buvo ištremtas į Sibirą. Su kuriais susitikome bažnyčioje, jautėme, kad galbūt tai paskutinis mūsų pasibuvimas. Einant per

miestelį sribų vaikai šaukė, kad, va, Rašymiokas eina.

Dar po savaitės senelis Antanas Levickas iš Starkų kaimo pasakė, kad važiuosim į Uteną. Utenoje, sutar-toje vietoje prie mūsų priėjo žmogus ir prisistatė esąs tu, su kuriuo aš turįs važiuoti. Atsisveikinęs su seneliu išvažiavau Kuktiškių pusėn. Vareikiuose pas mamos brolio Juozo žmonos gimines sutikau mamą. Vėliau su ja nuėjome į Ažūvaraičių kaimą, kur pas Šimelius ar Šimelionis mane priėmė piemeniu. Jau kitą dieną turėjau ginti karves į ažuolynę. Jų sūnus buvo areštuotas ir įkalintas Sibiro lageryje. Netoli jų matėsi Mindaugo Baryso namai – graži apleista sodyba su išsprogdintu bunkeriu.

Ten pabuvęs daugiau kaip mėnesį išėjau į Strazdakalnį, pas tėvo pamotės brolių Kostą Kvyklį. Tai buvo įdomi asmenybė. Puikus kalvis, aptraukdavęs lankais ratus, stebules, kuriuos virindavo kalvės žaizdre. Turėjo savos gamybos medžio tekinimo stakles, kur tekindavo ratų stebules, varstotą, kur droždavo ratams stipinus, lenkdavo išorinius ratų lankus. Jis turėjo dvi žmonas ir abi gyveno kartu puikiai sutardamos. Viena buvo Kvyklienė, kita – Pinkevičiūtė. Su tikraja žmona turėjo tik dukrą, o su antrąja – keturis sūnus. Vyresnysis Antanas tuo metu jau buvo lageryje, o Stasys, Bronius ir Albinas vis dar namuose. Stasys ir Bronius padėdavo tėvui gaminti ratus. Grįžęs iš lagerio, Antanas vedė Antano Kraujelio-Siaubūno žmonos seserį, todėl kai statėsi Papiškių kaime namus, iš karto po pečių Kraujeliui iškasė bunkerį. Bandau išsivaizduoti jų savi-jautą, kai aplink šliaužioja įvairūs šnipai, prisimetę kokiais nors surašinėtojų ar mokesčių tikrintojais.

Susekė Kraujelio buvimo vietą, 1965 m. kovo mėn. 17 d. KGB tardytojo V. Vitės nurodymu KGB Anykščių rajono operatyvinis įgaliotinis Marijonas Misiukonis surinko kagėbistų ir milicininkų būrį Kraujeliui suimti. Nuvykus į Papiškių kaimą, darant krata įvyko susišaudymas, kurio metu buvo sužeistas Antanas Pinkevičius ir nusišovė Antanas Kraujelis. Misiukoniui buvo pavesta atpažinti Kraujelio lavoną.

Antanas Pinkevičius buvo išvežtas į Uteną tardymui. Nors ir buvo sužeistas nesunkiai, bet, laiku nesuteikus pagalbos, nuo išsivysčiusios gangrenos po dešimties dienų milicijoje mirė. Kaip vėliau pasakojo vienas milicijos darbuotojų, tardymų metu Pinkevičiui į žaizdą buvo kišamas durtuvas ir taip ji vis atnaujinama, didinamas skausmas.

Paskelbus nepriklausomybę, Misiukonis vadovavo milicininkų-policininkų būriui, gynusiam Seimą, trumpai net buvo vidaus reikalų ministru. Vėliau šių pareigų neteko, tačiau LDDP valdymo laikotarpiu buvo apdovano-tas Lietuvos Respublikos ordinais ir medaliais.

1945–1946 m. peržiemojau pas Adamkus ir Pinkevičius Strazdakalnyje. Iš kariuomenės grįžo Pinkevičių žentas Zigmas Snukiškis, pradėjome su juo įrenginėti Papiškių kaimo garo malūną. Važinėjome į Švenčionė-

lius, kur tekino reikiamas detales, liejo gernas. Rude-
niop malūnas jau dirbo. Aš buvau garo katilo kūrikas,
mašinistas, mokėjau paleisti lokomobilį, kad suktųsi
girnos, lentpjūvė ir milų vėlykla. Žodžiu, buvau ir kū-
rikas, ir vandens pylėjas, ir apsisukimų reguliuotojas.
Vakare namo grįždavau pavargęs.

1946 m. rudens pavakary pradėjo smarkiai snigti.
Auštant Strazdakalnio kaime apsistojo didelis būrys
partizanų. Žmonės juos vadino skrajojančiu būriu. Ka-
dangi smarkiai snigo, jie nenorėjo palikti pėdsakų ir
liko kaime. Su Juozu Pinkevičium išėjome į malūną
dirbti ir kartu stebėti aplinką, ar kur nepasirodys en-
kavėdistai. Pravažiavo traukinys Panevėžys–Švenčionėliai, buvo ramu ir sutartų signalų nereikėjo duoti. Per
visą dieną žmonių į malūną neatėjo. Išbuvę iki prietemo
parėjom namo.

Namuose prie pečiaus išvydau jauną pabėgėlį karine
miline, kuris traukiniu Panevėžys–Švenčionėliai atva-
žiavo iki Degulių stoties, tada vieškeliu Deguliai–Vel-
biškės–Pakalniai praėjo Papiškių kaimą ir vos matomu
šunkeliu atėjo tiesiai į namus Strazdakalnyje, kur
buvo partizanai. Šie jį iškratė ir apklausę pasodino prie
pečiaus, kad būtų stebimas. Vakare vėl pradėjo snigti,
partizanai susiruošė ir išėjo kartu išsivesdami ir ateivį.
Po kiek laiko vienas jų sugrįžo ir paprašė senojo Pinke-
vičiaus užkasti lavoną.

NAUJAJAI TVARKAI ĮSIGALINT

1947 m. pavasarį paskelbus amnestiją nusikaltimų
nepadariusiems liaudies priešams, kaip partizanė re-
gistravosi ir mama. Registravosi ir abu mamos broliai.
Aš grįžau į Šventupį, kur dirbau ūkio darbus pas mo-
teris. Vidury vasaros sunkiai susirgus teko išeiti. Prieš
mokslo metų pradžią Juozelskis iš Šventupio kaimo,
kuris mokėsi žemės ūkio technikume Vilniuje, Žvėryne,
atvežė mane į Vilnių pas profesorių Edmundą Laucevi-
čių, tuomet gyvenusį Šeškinės g. 17. Profesorius man
parūpino dokumentus ir maisto kortelių, man gi teko
ganyti profesoriaus ožką laukuose, kur vėliau buvo pa-
statytas pieno kombinatas.

Toliau būti piemeniu man nepatiko, jau buvau su-
pratęs, kad galiu dirbti ir sudėtingesnę darbą. Išėjęs į
miestą sutikau klasės draugą, kuris jau buvo įstojęs mo-
kytis į Vilniaus amatų mokyklą Nr. 2 Aukštaičių g. 5.
Susigundęs ir nutaręs daugiau nebebūti niekam našta,
nuėjau pas mokyklos direktorių pasiprašyti, kad būčiau
priimtas į mokyklą. Nors jau buvo prasidėję mokslo me-
tai, priėmė į vienuoliktą grupę, šaltkalvio įrankininko
specialybę. Gavau juodą geležinkelininko aprangą ir
vietą bendrabutyje. Mokykla buvo buvusiose kažkokio
fabriko, o gal ir mokyklos patalpose – puikūs kabinetai,
mokymo cechai, dėstytojai ir meistrai. Fiziką dėstė toks
Žemaitis, baigęs Paryžiaus universitetą, per jo pamokas

net patys didžiausi padaužos sėdėdavo susikaupę ir
klausydami. Jo žmona dėstė lietuvių kalbą ir istoriją,
taip pat buvo labai įdomi ir gerbiama. Grupės ir specia-
lybės meistras Povilas, deja, pavardės nebepamenu, bu-
vo tikras savo srities žinovas.

Baigiau mokyklą 1949 mokslo metais su pagyrimu,
suteikiant šaltkalvio įrankininko penktą kategoriją. Tai
buvo gana aukštas įvertinimas, mat iš grupės tik tri-
se baigėme su pagyrimu. Įdarbino mus 555 gamykloje
Taraso Ševčenkos gatvėje, įrankių ceche. Vos pradėjus
dirbti gavome už 1949 m. atostogas.

Tėvas, nesudarius bylos, buvo iš lagerio paleistas
1948 m. vasarą. Nors mūsų namai tebestovėjo, juose
tėvams įsikurti neleido motyvuodami tuo, kad mums
nereikia banditų lizdo. Apsigyveno tėvai Marjanavos
dvare. Dvaro pastatai buvo apgriauti, stovėjo didelis klo-
jimas be sienų, apgriautas tvartas, gyvenamųjų pastatų
buvo likęs vos vienas namas su dviem butais. Tėvui čia
apsigyvenus tuoj pasirodė ir buvę globotiniai – Bronius-
Šiaurys ir Stasys Morkūnai bei kiti partizanai, kurie
buvo persikėlę arčiau Aknystų dvaro, nes čia juos ma-
žai kas pažinojo, be to, netoli gyveno Morkūnų seserys.

Tėvas kaip patyręs pogrindininkas greitai pastebėjo,
kad naktimis yra sekami mūsų namai ir apylinkė ir tuč-
tuoju sutartais ženklais išpėjo partizanus. Baigiantis
atostogoms nutariau aplankyti tėvo seserį, gyvenančią
Šventupio kaime. Buvo sekmadienio popietė. Eidamas
regiu, kaip prie kito namo galo durų sverdi stribas – šlapiu
klynu, visiškai girtas. Atėjus pas gimines man paaiškino,
kad stribai saugo kaimą ir, bijodami partizanų, dėl dra-
sos kiekvieną vakarą pasigeria, kad net šlapimo nelaiko.

Vakare truputį pasivaišinę nuėjome miegoti. Staiga
naktį – šnaresys, teta žadina, kažkas kaime dega. Apsi-

Vyžuonų jaunimas. Apie 1938

renę nubėgom pas kaimynus, kur didesnė kompanija
ramiau. Stribų nė kvapo. Laukėm kareivių pasirody-
mo. Gal po poros valandų atėjo kareiviai, patikrinę do-
kumentus nuvarė mus prie gaisravietės. Namas baigė
degti, o netoliese, šalia gėlyno suguldyti tarsi parodai te-
nai gyvenusių moterų ir vaikų lavonai. Kūnai tvarkin-

gai aprenkti, ne išdaryti, matėsi tik per žolę nukrėstos rasos brydė. Aš lig šiol nerandu atsakymo, kas sušaudė tą rusų sentikių šeimą, spėju, kad tai būta enkavėdistų darbo, kurie kaltę vertė partizanams. Tiesa, prie gaisravietės suvaryti žmonės kalbėjo, kad stribai vis ragino šitą šeimą keltis į Vyžuonų miestelį, bet jie nesikėlė.

Ankstyvą rytą atvažiavo sunkvežimis, visus susodino ir nuvežė į Vyžuonas. Vietinius suvarė į rūšį, kodėl manęs nevarė, nežinau. Mane nuvedė į kambarį uždare, bet durų neužrakino, o ir langas buvo atdaras. Po kiek laiko iš siautimo grįžo kareiviai, kurie suėję į kambarį, kuriame buvau, sustatę ginklus į kampa sugulė ant grindų. Aš, kad jiems daugiau liktų vietos, atsisėdau ant atdaro lango palangės. Taip praėjo diena su įvairiom smulkmenom.

Po pietų, atvažiavus NKGB pulkininkui tardytojui, prasidėjo tardymas. Kvietė moteris ir vyrus, kurių buvo nedaug. Tardyme dalyvavo ir vietinis stribų vadas egzекatoriaus pareigomis. Girdėjau, kaip verkė mušamos moterys. Prieš mane tardė mano pusseserę Genę Kažukauskaitę, kurios tėvas Juozas su jos mamos ir mano tėvo broliu Kostu Rašymu žuvo Vorkutoje. Apdaužę paleido. Atėjo mano eilė. Prasidėjus tardymui, aš pulkininką pavadinau draugu, šalia stovėjęs stribų vadas išsėdėjęs pradėjo šaukti ir užsimojo man smogti kumščiu, kad koks aš jam draugas. Tada aš pasakiau, kad vertėjo man nereikia, o jei jis ir toliau mojuosis kumščiais ir rėks, aš visai atsisakysiu duoti parodymus ir turiu tam teisę. Tardytojas jį išvarė. Mano tardymas buvo daugiau panašus į katės žaidimą su pele. Aš sėdėjau priešais tardytoją ir gerai mačiau, ką jis rašo. Gerą tardytojo raštą aš perskaityti mokėjau, o kadangi aš sakydavau viena, o jis rašydavo kita, aš jam liepdavau ištaisyti jo parašytas klaidas. Tai jam nelabai patiko.

Pradėjus dirbti gamykloje kadru skyrius buvo surinkęs mūsų pasus, o vietoj jų – išdavęs pažymas apie paso buvimo vietą. Man paliekant tardymo vietą to karininko, kuris mano pažymą buvo paėmęs, skyriuje nebuvo, jos atsiimti liepė ateiti rytoj. Pažymos man nelabai reikėjo, tai ir nėjau. Gamykloje pasakiau, kad pamečiau.

PABAIGA

Parvažiavęs pas tėvus retkarčiais susitikdavau su partizanais. 1952 m. pavasariop gavau šaukimą į kariuomenę, parvažiavęs paklausiau, ką daryti – anksčiau jie buvo sakę prieš ko nors imantis pranešti jiems. Tačiau jie paaiškino, kad anksčiau jie šauktinius primdavę į partizanų gretas, bet dabar net jiems patiems, turintiems didelę patirtį, sunku pasislėpti nuo persekiotojų ir išdavikų. Liepė eiti į kariuomenę, o kai grįšiu, jei reikės – pasikvies. Tarnavau Tolimuosiuose Rytuose, prie Vladivostoko, ir Nachodkos, Ramiojo vandenyno karinio jūrų laivyno radiolokaciniame dalinyje. Grįžęs

neberadau nei Broniaus Morkūno-Šiaurio, nei jo būrio.

Teodorą Kvyklį-Klajūną išdavė jo bendražygio sesuo iš Būtėnų prie Svėdasų, kaimo mokyklos mokytoja. Tai buvo apie 1953 m. Kvyklys kartu su savo bendražygiu užėjo pas seserį, kuri jau buvo KGB užverbuota. Paruošusi jiems valgyti ir arbatos, ji pridėjo migdomųjų, o šiems užmigus – išėjusi iš namų pranešė KGB. Suimtus partizanus nuvežė į Anykščius, Kvyklį nuteisė mirties bausme, o jo bendražygį, atrodo, dešimt metų lagerio. Sušaudė Kvyklį Vilniuje, o mokytoja pabėgo į Kaliningrado sritį.

Grįžau iš kariuomenės 1956 m. sausio pradžioje. Kadangi norėjau dirbti Vilniuje, reikėjo rasti butą kur prisiglausti. Dirbti pradėjau ten pat, iš kur buvau išėjęs, tik kitame ceche. Į bendrabutį nepriėmė aiškindami, kad nėra vietų.

Ieškant buto teko susipažinti su dviem KGB kapitonais, dirbusiais Lenino pr. 40 tardytojais. Kartais pagėrę jie pradėdavo kalbėti apie tai, kaip tardė vieną ar kitą partizaną, kurių slapyvardžių neprisimenu. Bet, atrodo, vienas buvo Vanagas. Jie pasakojo, kad prieš

Vytauto apygardos Liūto rinktinės Aro būrio partizanų vadas Teodoras Kvyklys-Klajūnas. 1949-02-12. GAM

tardymą atplėsdavo *Kazbek* arba *Belomor kanal* pakelį ir dėdavo į kampa, o pabaigę skaičiuodavo, kiek jų surūkė. Sakė, kad vienas tardydamas Vanagą ar Velnią surūkė trisdešimt devynis, kitas – keturiasdešimt pakelių papirosų. Tai buvusios velniškai sunkios bylos. Vėliau jie buvo atleisti ir labai graužėsi netekę darbo. Vardai jų buvo Balys Vasil ir Kazys Kuk. ❧

„... BOLŠEVIZMAS TURI BŪTI SUNAIKINTAS“

Centrinės Žvalgybos Valdybos pranešimai (1952) apie padėtį pokario Lietuvoje

LIETUVOS PASIPRIEŠINIMO SAJŪDIS

Centrinė Žvalgybos Valdyba
Klasifikacija: slapta / tik tarnybiniam naudojimui
(Jungtinių Amerikos Valstijų pareigūnams)
Informacinis pranešimas Nr. [-]
Šalis: SSRS (Lietuvos SSR)
Parengimo data: 1952 m. sausio 9 d.
Tema: Lietuvos pasipriešinimo sąjūdis
Priedas prie ataskaitos Nr. [-]
Neįvertinta informacija
Neskleisti
Šaltinis: [-]

Pasipriešinimo sąjūdžio istorija

1. 1945–1948 m. Lietuvoje vyko labai aktyvus pasipriešinimas bolševizmui. Mobilizacijos ir areštai, deportacijos ir artėjančio karo viltys paskatino atvirą pasipriešinimą sovietų okupacijai, miškai prisipildė partizanų. 1944 m. ne mažiau 30 000 lietuvių mobilizuota į Rau-

skelbiami dokumentai – du iš daugelio pranešimų, kuriuos JAV Centrinės Žvalgybos Valdyba (CŽV) yra parengusi ar parūpinusi apie padėtį Lietuvoje pokario metais (dar žr. priedą prie Kęstučio Kilinsko straipsnio p. 189–193, t. p. *NŽ-A*, 2011, Nr. 2, p. 109–117). Pirmas publikuojamas pranešimas trumpai, profesionaliai iš šalies apžvelgia pasipriešinimo sąjūdžio istoriją ir dabartinę ginkluoto ir taikaus pasipriešinimo (1952) būklę. Antras pranešimas, labai primenantis lietuviško šaltinio „išvidinį“ liudijimą, aištingai ir kiek suveltai nusako sovietizacijos procesą Lietuvoje ir jo rezultatus bei niūriai prognozuoja ateitį.

Skelbiami pranešimai kartu su kitais šios grupės dokumentais saugomi JAV nacionaliniame archyve Vašingtone, atskiroje duomenų bazėje pagal sutarimą su CŽV. Dokumentų pirminiai šaltiniai valstybės saugumo sumetimais įslaptinti (originaliame dokumente kupiūros žymimos, šioje publikacijoje [-]), originale lietuviškai pateikiami terminai čia žymimi kursyvu. Tekstą *NŽ-A* parūpino *Jonas Ohmanas*, archyvinis tyrimus parėmus Tautos fondui ir Lietuvių fondui, iš anglų kalbos vertė *Mingailė Jurkutė*.

donąją armiją. Provincijoje mobilizaciją vykdė specialūs kariuomenės daliniai, besipriešinančius negailestingai nušaukiantys vietoje. Dėl tos priežasties daugelis vyrų pasitraukė į mišką.

2. Mobilizuoti lietuviai iš pradžių nuvežti į Charkovą, o po mėnesio ar panašiai gražinti į Lietuvą, į buvusias kareivines Ukmergėje (55°04' š. pl., 24°20' r. ilg.) ir į poligoną Jonavoje. Žmonės ėmė bėgti pas partizanus, ne po vieną ar kelis, bet dešimtimis per naktį.

3. Partizanų sąjūdis vystėsi spontaniškai. Gyventojai jiems padėjo kaip galėdami: ūkiai teikdavo maistą, kunigai pagelbėdavo pagal išgales, daktarai ir medicinos seserys aprūpindavo medikamentais, pavogtais iš ligoninių. Partizanų buvo visur. Dzūkijoje (Pietų Lietuvoje) veikė tikros karinės formuotės, ne penkių dešimties žmonių būriai, kaip yra dabar, tačiau būriais po šimtą ir daugiau kovotojų. Kai kurios gyvenvietės, pavyzdžiui, Seredžius (55°04' š. pl., 23°25' r. ilg.) buvo puolami keletą kartų, nužudę komunistus partizanai pasitraukdavo. Vyko tikri mūšiai su MGB ir Raudonosios armijos daliniais, buvo skleidžiami gandai, kad amerikiečiai ir britai numetė desantą vienur ar kitur Žemaitijoje (žemutinė Lietuva) ir Suvalkijoje (regionas palei buvusią Rytprūsių ir Lenkijos sieną), kurie padeda partizanams. Lietuvos *Laisvės kovotojai* buvo uniformuoti. Visa tai palaikė tikrai aukštą tautos moralinį nusiteikimą ir teikė žmonėms viltį, kad išsivadavimas arti. Iki pat 1948–1949 m. žmonės kalbėjo tik apie artėjančią karą, kurio buvo tikimasi kiekvieną pavasarį.

4. Sovietiniai okupantai visomis išgalėmis stengėsi sunaikinti partizanų sąjūdį. Kai kur, pavyzdžiui, Aukštaitijoje (aukštutinė Lietuva) jie dislokavo stambius karinius dalinius. 1946–1947 m. jie ištisus mėnesius laikydavo apsupę visą teritoriją, šukuodami mišką krūmas po krūmo. Nužudytų partizanų kūnus krūvomis numesdavo miestelių aikštėse ir palikdavo gulėti savaitėmis, kol pakeisdavo naujais kūnais. Tie, kurie parodydavo jausmus, pamatę gulinčius sūnus ar brolius,

būdavo areštuojami ir ištremiami. Žmonių kančioms nebuvo ribų, dabar Lietuvoje vargiai atsirastų šeima, kurioje nebūtų rusų nužudytų, suimtų, ištremtų arba keršijančių partizanų nužudytų narių.

5. Aktyvus pasipriešinimas gal būtų ir nekilęs, jei žmonės būtų žinoję, kad artimiausioje ateityje nebus karo, ir, žinoma, daug netekčių būtų buvę galima išvengti, jei patys partizanai būtų turėję stiprią vadovybę, organizavęsi grynai kariniu principu, laikęsi griežtos disciplinos. Antra vertus, reikia pripažinti, kad partizanų sąjūdis buvo neišvengiamas. Rusai buvo ir yra nekenčiami tokiu laipsniu, kad daugybei žmonių neliko kito pasirinkimo, kaip tik prisijungti prie partizanų.

Šiandienė partizanų veikla

6. Šiuo metu Lietuvoje vis dar esama partizanų. Labai sunku pasakyti, kiek tiksliai, galbūt visoje šalyje apie 2000 ar daugiau. Tačiau dabar sovietų valdžiai tai kelia gerokai mažesnę rūpestį, MGB teigia, kad po kelių metų partizanų nebeliks. Tačiau specialūs MGB būriai, vadinamieji *Skrebai*, kurių gretose yra ir lietuvių, vis dar kovoja su jais gaudami 400–500 rublių atlyginimą. MGB taip pat talkina milicija.

7. Partizanai jau nebėra gerai organizuoti. Jie veikia mažomis 7, 12, 14 žmonių grupelėmis, kurios tarpusavy menkai kontaktuoja. Sovietai juos baigia likviduoti, ir jie neturi kito pasirinkimo, kaip tik gintis iki paskutiniosios. Jie patys taip pat tapo labai žiaurūs ir savo ruožtu žudo visus, kuriuos įtaria esant komunistais arba bolševikų pagalbininkais. Dėl to, šaltinio teigimu, žuvo daugybė nekaltų asmenų.

8. Ūkininkų padėtis ypač sunki. Dabar jie net sau turi labai mažai maisto, tačiau partizanai neklausia, jie ateina ir paprasčiausiai pasiima viską, ką randa. Taip per dažnai nutinka, kad ūkininkas, pas kurį lankėsi partizanai, sulaukia nuolat tikrinančių rusų apsilankymo ir negali paneigti, kad partizanai pas jį lankėsi. Tik išėjus rusams grįžta partizanai. Taip ūkininkas yra puolamas iš abiejų pusių, kurių kiekviena kaltina kitos pusės dangstymu. Šitaip, pasak šaltinio, taip pat daug nekaltų valstiečių neteko gyvybių.

Pasyvi rezistencija

9. Šiuo metu nėra jokių aiškių ir pastebimų įrodymų apie pasyvias pasipriešinimo organizacijas, taip pat eiliniai piliečiai nėra matę jokių nelegalių laikraščių ar atsišaukimų. 1948 m. pagrindžio atsišaukimai kartais būdavo platinami Kauno gatvėse, kartkartėmis studentai išspausdindavo tokių atsišaukimų. Grupė tokių studentų areštuoti 1948–1949 m., jie nebuvo pakankamai atsargūs atvirai platindami atsišaukimus bažnyčiose etc. Esama ženklų, iš kurių galima tarti, kad yra stengiamasi vienyti nelegalias tautines veiklas.

10. Nors kiekvienas lietuvis yra įsitikinęs, kad bolševizmas turi būti sunaikintas, pastarųjų metų sunkios pamokos – gyvenimo ir laisvės didžiulė kaina – išmokė veidmainiauti ir šokti pagal rusų dūdelę. Tai nereiškia, kad ir dabar žmonės neišitrauktų į pagrindžio sąjūdį. Tiesą sakant, dauguma išitrauktų ir būtų pasirengę aukotis, aiškiai žinodami, dėl ko kovoja. Jie jaučia, kad jiems reikalinga organizacija, nurodymai ir vadovybė, vien patriotizmo nepakanka. ❏

SEPTYNERIŲ BOLŠEVIKINĖS OKUPACIJOS METŲ POVEIKIS LIETUVAI

Centrinė Žvalgybos Valdyba
Klasifikacija: slapta / tik tarnybiniam naudojimui
(Jungtinių Valstijų pareigūnams)
Informacinis pranešimas Nr. [-]
Šalis: SSRS (Lietuvos SSR)
Parengimo data: 1952 m. gruodžio 15 d.
Priedas prie ataskaitos Nr. [-]
Tema: Septynerių bolševikinės okupacijos metų poveikis Lietuvai
Neskleisti
Šaltinis: [-]

Ižanga

Šis rašinys pateikia Lietuvos bolševizacijos proceso vertinimą, apimdamas sovietinės okupacijos laikotarpį nuo 1945 m. Šį vertinimą pateikia sovietų režimo sąlygomis gyvenantys Lietuvos patriotai, kasdien stebėdami vis didesnę jo poveikį ir visomis išgalėmis mėginami kuo toliau nustumti nepermaldaujamą valstybės ir tautos pavergimo procesą. Patriotų pastangos sulaikyti ar uždelsti sovietizacijos procesą gali neatrodyti įspūdingai, tačiau jie daro ką gali, kad išsaugotų tėvynainių nacionalinį sąmoningumą, idant atėjus metui galėtų pademonstruoti visą savo jėgą. Jie tiki, kad diena, kai Lietuva atgaus laisvę, ne taip toli, ir tik šis įsitikinimas padeda jiems išlaikyti gretas, atrodytų, beviltiškoje kovoje.

1. Nuo rusų reokupacijos praėjo septyneri metai, tai pakankamas laiko tarpas padaryti tam tikras išvadas apie bolševikų valdymą šalyje.

2. Šio rašinio tikslas – nusakyti bolševikų diktatūros esmę nurodant jos tikslus ir metodus, nukreiptus prieš lietuvių tautos nacionalinį sąmoningumą ir prieš žmonių troškimą būti iš tiesų nepriklausomiems. Kitaip tariant, nukreiptus prieš tuos idealus, už kuriuos kovojo ir žuvo geriausi tautos sūnūs ir dukros.

3. Kitas tikslas – nusakyti pavojų, kylantį lietuvių tautai dėl užsitęsios bolševikų okupacijos.

Suplanuotas ir suderintas propagandos ir jėgos panaudojimas

4. Bolševikų diktatūros esmė Lietuvoje pasireiškia planingu komunistinės propagandos ir jėgos derinimu. Šitai paliečia plačius gyventojų sluoksnius, ypač varginguosius, ūkių darbininkus ir miestų proletariatą, įtraukia juos į komunistų partiją ir administracinius organus ir valstybės aparatą. Panaudodami jėgą (areš-

tus ir deportacijas) bolševikai izoluoja aktyviausius lietuvių tautos elementus, pavyzdžiui, tautinėms tradicijoms ištikimus intelektualus ir turtingesnius ūkininkus. Propagandinėmis priemonėmis ir teikiamomis lengvatomis (piniginėmis premijomis, įvairiomis privilegijomis) jie tarp valstiečių ir darbininkų verbuoja sau ištikimus tarnus.

5. Būdami pakankamai praktiški bei nuoseklūs ir mokėdami aiškiai įvertinti masių psichologiją, pastaruoju metu bolševikai vis mažiau naudoja jėgą ir pirmiausia susitelkia į vadinamąsias „ekonominės organizacijos ir kultūrinio švietimo darbo“ sritis. Tai iš esmės reiškia intensyvią plačių gyventojų masių indoktrinaciją, diegiant komunistinio idėjas ir filosofiją. Metaforiškai kalbant tai ne kas kita kaip moralinis tautos nuodijimas.

Dirbtiniai „suskirstymai“ ir „moralinis žlugdymas“

6. Dabartiniu laiku tokia taktika sukūrė dirbtinius „suskirstymus“ (*differentiations*) lietuvių tautoje. Iki dabar kiekvienas tikras lietuvis žino, kad jo tėvynainiai yra nariai tautos, kurios pagrindinis tikslas – valstybė ir nacionalinė nepriklausomybė. Tačiau dabar viena tautos dalis yra dirbtinai priešinama su kita. Gerai žinoma bolševikinė „klasinio antagonizmo“ formulė yra tobulinama, taip trypiant senuosius krikščioniškos moralės principus. Malonėmis skatindami žemiausių visuomenės sluoksnių žemiausius instinktus, bolševikai iš pradžių juos suklaidina, o tada kuria nacionalinio susiskaldymo efektą, kuris savo ruožtu gali vesti tik į lietuvių tautos sunaikinimą. Nepaisant mūsų tautos sveikos nuovokos, kuri atkakliai priešinasi tokios „komunistinės moralės“ brovimuisi, vis dažniau matyti, kaip šis „moralinis užkratas“ metodiškai braunasi į neišsilavinusių valstiečių, o ypač miestų darbininkų protus.

7. Bolševikai negaili nei jėgų, nei pinigų surasti kuo efektyvesnes priemones šiai „suskirstymo“ politikai. Radijas, literatūra, mokyklos, laikraščiai, paskaitos etc. – viskas tarnauja šiam tikslui.

8. Kalbant apie nacionalinį „suskirstymą“, lietuvių tautos padėtis yra tokia: aktyviausioji ir ryžtingiausia ji mūsų tautos dalis (šiuo metu tesudaranti mažumą) yra represuota arba dirbtinai izoliuota, pašalinus iš vadovaujančių pareigų tikrus patriotus. Didžioji dalis gyventojų yra arba įbauginti bolševikų represinių metodų, arba lieka inertiški, arba bando prisitaikyti prie situacijos. Galiausiai, tegul ir vėl tik mažuma, dalis gyventojų yra patikimi bolševikų tarnai, kilę iš vargin-

gesnių gyventojų sluoksnių, kurie vis labiau pasiduoda bolševikų poveikiui.

9. Panašus politinis rezultatas arba pasekmė matyti kitame lietuvių „suskirstyme“, būtent šeimos rate. Jaunesnioji karta, suviliota komunistų jauku (sportu, švietimu, ekskursijomis į Maskvą ir Leningradą, laisve pasirinkti įvairias profesijas, kurios anksčiau būdavusios sunkiau prieinamos), pamato, kad jų interesai kertasi su interesais vyresniosios kartos, kuri saugo tikrąsias lietuvių tautines ir religines tradicijas. Jaunimas, kurį bolševikai vilioja įvairiomis priemonėmis, neretai neatsilaiško, įsijungia į komunistinį jaunimą, nutraukia ryšį su senosiomis religinėmis tradicijomis ir taip su laiku tampa jei ne potencialiais komunistais, tai bent režimo šalininkais. Akivaizdu, kad dauguma tokių jaunuolių kilę iš vargingesnių sluoksnių, kuriems bolševikai sukuria sąlygas įgyti išsilavinimą, galimybes sėkmingai įžengti į socialinį ir politinį gyvenimą. Šeimos, anksčiau buvusios turtingos, žinoma, neturi teisės mėgautis šiomis privilegijomis.

Buržuazinio kapitalizmo idėjų liekanų likvidavimas

10. Marionetinės Lietuvos vyriausybės premjeras Mečys Gedvilas Lietuvos komunistų partijos XI plenumo reziumavo šią politiką tokiais žodžiais: „Greitas buržuazinio kapitalizmo tvarkos atgyvenų likvidavimas žmonių protuose užtruko“.

11. Bolševikų diktatūra dabartiniu metu daugiausia reikšmės teikia nebe jėgos metodams, tačiau gerai organizuoti ir nebloginai suderinti bolševikinei propagandai. Lygiagrečiai jie negailestingai naikina senąsias religines ir nacionalines lietuvių tradicijas.

12. Šiam tikslui pasitelkiamos visos priemonės nuo tiesmukos propagandos, apimančios visas gyvenimo sferas, iki ekonominės spaudos ir žemės ūkio reformų šalyje.

13. Būdami ištikimi savo pačių diktatūrinio režimo principui „kas ne su mumis, tas prieš mus“ ir su giliu nepasitikėjimu žvelgdami į visus politiškai indiferentiškus asmenis, bolševikai verčia visus šokti pagal savo dūdelę ir taip stengiasi psichologiškai palaužti mases, siekdami savų tikslų. Iki šiol jiems nepavyko to padaryti dideliu mastu, tačiau gana akivaizdu, kad laikui bėgant jie gali sėkmingai pasiekti sau palankių rezultatų. Vargingesni sluoksniai (o šiuo metu Lietuvoje jie sudaro daugumą) lengvai pasiduoda bolševikų viliojimui, kuris

pasireiškia ne tik propaganda ir tuščiais žodžiais, tačiau gana dažnai – konkrečia materialine nauda.

14. Jei kiauliaganys, melžėja ar arklininkas gali gauti aukščiausią valstybinį apdovanojimą, „Lenino ordina“ ar auksinę „Darbo didvyrio“ žvaigždę, kuriuos lydi finansinės premijos ir kitokia nauda (nemokamos kelionės traukiniais ir autobusais, vietos teatruose ir kino salėse, pirmenybė priimant į aukštojo mokslo įstaigas ar valstybės tarnybą, mokesčių lengvatos etc.), tai akivaizdžiai turi turėti didelį poveikį paprasto žmogaus nuostatoms. Kai kiauliaganys statomas į vieną gretą su generolu (visi socialistinio darbo didvyriai ir Sovietų Sąjungos didvyriai oficialių priėmimų ir švenčių metu yra prilyginami aukštiesiems karininkams), jis tampa pataikūnišku ir naudingu bolševikų įrankiu. Lietuvoje jau yra keli tuzinai tokių „karvių ir kiaulių generolų“, neskaičiuojant Sovietų Sąjungos didvyrių. Greta to Stalino premijos laureatai (tai sukti ideologiniai spąstai intelektualams ir kvalifikuotiems pramonės specialistams), įvairios ekskursijos į Maskvą, Leningradą ir „kolūkius turtuolius“ ir kiti propagandiniai triukai rodo, kaip sumaniai elgiasi bolševikai, kaip nepastebimai jie kloja kelią į paprastų, neišsilavinusių žmonių širdis, priversdami juos dirbti savo naudai.

15. Šie ir kiti pavyzdžiai veikia kitus asmenis, kurie brandina mintį, kad net jei jie ir netaps „kiaulių generolais“, tai bent jau pinigine premija – ne taip sunkiai pasiekiami. Iš tiesų skaudu, pikta ir kartu juokinga matyti, kaip šia akivaizdžia demagogija bolševikai įtvirtina savo diktatūrą.

O ateitis?

16. Prieš šią mašiną, sergiamą milžiniškos visagalės ČK, lietuvių tauta gali imtis tik pasyvios rezistencijos, pagrindinės veiklos ir partizaninio sąjūdžio, kuris vis labiau gniaužiamas geležinių MGB gniaužtų. Jei šios sąlygos tęsis ilgą laikotarpį, ateityje pasaulyje kilsiančio ginkluoto konflikto metu lietuvių tauta gali būti jau taip „susiskaldžiusi“, kad prasidėtų pilietinis karas ir brolžudystė. Lietuvių tauta, palikta likimo valiai, be jokios paramos iš išorinio pasaulio, negali tikėtis išvengti pavojingo, nuosekliai ir kryptingai diegiamo komunizmo užkrato. Lietuvių tauta, padariusi viską, kas įmanoma savo kovoje prieš okupantus, gali pasisakyti Horacijaus žodžiais: *Feci quod potui, faciant meliora potentes.* ☒

Socialdemokratai vis dar senoviški

GUODA AZGURIDIENĖ

Kai į valdžią atėjo socialdemokratai, buvo smalsu pamatyti, kokį ekonomikos supratimą jie atsineš. Apie darbiečius ir tvarkiečius, kaip koalicijos partnerius, čia nekalbėsiu, nes ne jie lemia. Ankstesnės Algirdo Brazausko socialdemokratų vyriausybės pasižymėjo nenoru imtis rinkos reformų, bet reikia pripažinti, kad pats Brazauskas ekonomiką suprato. Negali sakyti, kad giliai, bet tikrai daugiau nei galima tikėtis iš tokios biografijos politiko. Vėlesnioji Gedimino Kir kilo vyriausybė, kaip netrukome pamatyti, ekonomikoje nesuprato nieko, todėl gal ir dėl to nedarė jokių veiksmų krizei lipant ant nosies.

Butkevičius tebeprisistato kaip pragmatiškas, taigi ekonomiką išmanantis (ir tokio išsilavinimo), ideologiškai neužsispyręs, bet racionalus žmogus. Tikrai toks, kokio nori visuomenė, ir reitingai tai patvirtina. Taigi viešųjų ryšių prasme Butkevičiaus įvaizdis yra šūvis į dešimtuką. Kaip ir apsisprendimas kalbėti viešai, net ir nusišnekant. Taip žmonėms jis atrodo artimesnis, galintis juos suprasti, įsiklausantis. Tai veikia teigiamai, ypač turint omenyje kontrastą su Andriumi Kubiliumi, kuris niekada nenusišnekėdavo, bet kalbėjo rečiau ir dažnam žmogui nesuprantamai, išlaikydamas solidžią distanciją. Apskritai viešieji ryšiai labai koreliuoja su tiesos sakymu, arba tiksliau – norinčiam sakyti tiesą reikalingi išskirtinai profesionalūs viešieji ryšiai, abejoju, ar Lietuvoje kas nors tokius gali parūpinti.

Bet grįžkime prie ekonomikos, kuri būtina turi turėti ryšį su tiesa. Jei neturi, tai greitai pasimato suprastėjuose rodikliuose: bendro ekonomikos augimo, nedarbo, atlyginimų, infiaci-

jos. Tad vertinant vyriausybės ir jos vadovo potencialą, tenka aiškintis, ar jo ekonomikos supratimas atitinka tikrovę, ar yra tik ideologijos (beideologškumo), viešųjų ryšių, noro valdyti ar kitų tikslų priedas. Tenka pripažinti, kad nors ir turėjau itin prastos patirties su Butkevičiumi kaip ekonomistu, kai jis dar buvo susisiekimo ministras, kurį laiką buvo atsiradusi viltis, kad štai pagaliau turėsime premjerą – modernų socialdemokratą. Bet viltis veikia išblėso.

Čia pabrėžiu žodį „modernų“, ne „socialdemokratą“. Stebint Lietuvos ekonominės politikos istoriją, peršasi išvada, kad nomenklatūros ir modernumo takoskyra tampa svarbesnė, nei kairės ir dešinės. Pastarąją ekonomikoje apibrėžia požiūris į nuosavybę ir verslo laisvę, tad šia prasme Lietuvoje dešiniųjų neturime. Ir socialdemokratai, ir konservatoriai, ir liberalai mėgsta remti ir saugoti valstybines bendroves, nenori jų privatizuoti, visi draugiškai balsuoja už žemės paėmimą iš privačių subjektų „visuomenės reikmėms“, saugo municipalines įmones nuo privačių konkurentų ir pan. Tiesa, paskutinė vyriausybė nuveikė nemažai darbų verslo laisvių labui, tačiau tai buvo atskirų ministrų iniciatyvos, o vyriausybės prioritetas buvo energetika. Suprantama, dideli užmojai politikams patinka...

Socialdemokratai savo ekonominius sprendimus taip pat nebuvo vien kairieji. Juk ir jų valdymo metais Lietuva perėjo į rinkos ekonomiką, taigi vyko ir privatizacija, ir konkurencinės aplinkos

kūrimas. Ekonominės politikos kairės–dešinės skalėje visos pagrindinės Lietuvos partijos spiečiasi apie centrą, išsiskirdamos tik retorika ir nuomonėmis atskirais klausimais, bet ne sistemiais sprendimais.

Šitai dar sustiprina nomenklatūros–modernumo skalės reikšmę. Socialdemokratai ir premjeras Butkevičius mėgsta remtis Skandinavijos šalių pavyzdžiu, kai kalbama apie modernesnius, valstybinės nuosavybės apimtis, perskirstymo dydį. Esama daug argumentų už ir prieš skandinavišką modelį, taip pat minėtinos specifinės aplinkybės, leidžiančios šiems šalims sukurti gerovę. Viena iš jų – valstybės valdymo modernumas. To iš jų tikrai verta mokytis. Ką, beje, ir darė Kubiliaus vyriausybė kontrolės institucijų ir valstybinių įmonių valdymo srityje. Ir ko, kaip jau matyti, nesupranta dabartinė vyriausybė. Toliau remsiuosi premjero požiūriu, nes tik jį iš visų ministrų įmanoma apibrėžti, ir jis aiškiai lemiamas. Apsiribosiu dviem kertiniais modernaus valdymo aspektais – požiūriu į valstybinius socialinius fondus ir į socialinių paslaugų teikimą.

Modernioji Europos ekonominė mintis ir praktika, nors ir akivaizdžiai kai ruoliška savo turiniu, labai nuosekliai laikosi požiūrio, kad socialiniai fondai atlieka privačių fondų funkciją,

tik daro tai saugiau ir pigiau, nes „nesivaiko pelno“. Čia iš esmės kalbama apie valstybinį socialinį pensijų draudimą ir sveikatos draudimą. Visose ES šalyse veikia valstybinis socialinis ir sveikatos draudimas, kuris daugiau ar mažiau yra

privalomas. Paskirose šalyse modeliai įvairuoja, pasirinkimas tarp privačių ir valstybinių sveikatos draudikų organizuotas skirtingai, tačiau pats pasirinkimas egzistuoja. Dar svarbiau, jog laikomasi principo, kad besidraudžiantysis (kad ir privaloma tvarka) yra klientas, t. y. draudimo pinigai yra jo. Tiesa, jų vartojimas smarkiai apribotas – gali tekti laukti eilėse, atlikti vienus ar kitus veiksmus, primokėti už paslaugas ir pan., tačiau pinigai yra žmonių. O žmonės turi teisę rinktis. Todėl valstybės stengiasi sudaryti prielaidas, kad rinktis jie turėtų iš ko. Idant būtų paslaugų įvairovė, kuri galima tik esant palankioms sąlygoms steigtis ir konkuruoti įvairios nuosavybės sveikatos paslaugų teikėjams. Tą nuostatą dar sustiprina gana nauja galimybė ES gydytis ne savo šalyje – draudimo pinigai tiesiog nukeliamas ten, kur žmogus pasirenka gydytis. Europoje politikai nebesprendžia už žmogų, kur turi būti sunaudoti jo pinigai – ten, kur jis gyvena, ar kur dirba ir moka mokesčius? Taip pat jie nemano, kad tai yra jų (t. y. biudžeto) pinigai.

Manau, kad jei suformuluosime klausimus taip, kaip aš čia pateikiau, ponas Butkevičius su manimi sutiks – bent jau viešai. Tačiau, kai pats kalba apie sveikatos ir Sodros biudžetus, nuolatos išsiduoda: privačios gydymo įstaigos gauna „mūsų“ pinigus, „mūsų“ privalomojo socialinio draudimo fondas patiria išlaidas ir pan. Analogiškas požiūris yra į Sodrą. Suprantama, vyriausybė disponuoja šiais fondais – ji gali didinti arba mažinti pensijas, įtraukti kompensuojamus vaistus į sąrašą ar išmesti, gali keisti ligoninių įkainius už paslaugas. Kyla klausimas, koku pagrindu, jei tai yra žmonių pinigai? Jei įkainis yra 1 litas, koku pagrindu jis tampa 0,85 lito? Iki šiol Lietuvoje tik privačios gydymo įstaigos turi paslaugų kainas. Viešajame sektoriuje viskas vyksta iš kitos pusės. Pinigų paskirstoma, kiek jų yra, o po to ligoninių vadovai sukasi kaip gali, bandydami suvesti galą su galu. Nežinau, koku naivuoliu reikia būti

šiam kontekste imantis aiškinti apie kokias nors reformas, kurios pagerintų ligonių ir dirbančių medikų padėtį. Apie kokią vadybą čia apskritai galima kalbėti, kai paslauga neturi kainos ir ji net neparduodama vartotojui, o paskirstoma. Kaip vadovas gali pasamdyti gerus specialistus, jiems pažadėti ilgalaikę perspektyvą, jei kitais metais, pavyzdžiui, VLK įkainis sumažės iki 0,80, o biudžeto finansavimo ar Europos programų nepavyks gauti?

Pensijų srityje situacija ne ką skiriasi. Dabartinė „reforma“ taip net nevadintina, ji teapima apie 2–3% pensijos įmokos. O kur dar 23%? Ir kas vyksta su Sodra. Ogi nieko. Jei atlyginimai auga ir demografija neprastėja staiga, deficitas būna mažesnis. Jei atlyginimai neauga, bedarbių mažėja, senų žmonių daugėja – deficitas didėja. Bet deficitas yra nuolat, ir tai, kaip sako šios sferos vadovai, yra visiškai normalu... Taip esą yra visoje Europoje. Taigi, kad ne visoje, bet Graikijoje ir Italijoje – tai tikrai.

Kitos šalys daro išvadas. Kad ir ta pati Švedija, kuri nors ir nepadarė esminės reformos, pavesdama žmonėms daugiau rūpintis senatve patiems, bet įdiegė modelį, kuris neleidžia valstybei nuolat mokėti pensijas į skolą. Pagal jų sistemą pensijų dydis koreguojasi automatiškai pagal surenkamas įmokas ir deficitas nėra normalu. Atėjus sunkmečiui, politikams nebereikia tapti savižudžiais mažinant pensijų išmokas, o ekonomikai ir demografijai pagerėjus jie nebėra tie, kurie jas padidina. Juolab kad geraisiais laikais sistemoje kaupiamas rezervas. Tokia Sodros reforma labai pritiktų moderniems socialdemokratams, kurie yra racionalūs, atsižvelgia į ekspertų siūlymus, viską suskaičiuoja. Iš tiesų ji yra skaičiavimų tobulybė – nuasmeninta ir subalansuota biudžeto prasme. Beje, ją nuosekliai ir jau senokai siūlo Raimondas Kuodis. Bet socialdemokratams nesiūlo. Tik pasamprotauja apie Sodros bendrąjį gerį. Nenuostabu, nes jie nėra modernūs socialdemokratams, tik tokiais save vaizduoja.

Valstybinių įmonių valdymas – bene

labiausiai dabartinės vyriausybės nomenklatūrišką mąstymą atskleidęs veiksmas. Buvusioji vyriausybė tikrai sunkiai, esant didžiuliam pasipriešinimui, diegė valstybės institucijose normalaus verslo vadybos principus. Visų pirma pareikalavo iš jų finansinės atskaitomybės. Kurios, kad ir kaip būtų skandalinga, iki tol apskritai nebuvo. Bepigu dabar samprotauti apie skaičių palyginimus, juos visų pirma reikėjo iš tų įmonių gauti. Po to atsirado reikalavimas dividendų savininkui – šiuo atveju valstybei. Tai, ideologiškai svarstant, yra diskutuotinas gėris, bet vadybos prasme yra tiesiog būtinas. Galų gale buvo prikaltinti vadybos patirtį turintys žmonės iš verslo įeiti į valstybinių įmonių valdybas. Įmonių rezultatai apčiuopiamai pagerėjo. Tačiau naujieji valdantieji tame jokio gėrio neįžvelgė. Jiems labai pagailo valstybinių įmonių, kad turi taip sunkiai dirbti, idant uždirbtų pelną biudžetui... O kaip dėl visų kitų verslų, kurie nieko kito ir nedaro, tik uždirbinėja mokesčius biudžetui ir gražą savininkams? Tarsi verslas būtų tiesiog laiko praleidimas, o ne vertės kūrimas. Taip pat valdantiesiems labai pagailo „Lietuvos geležinkelių“, kurie galėtų investuoti į plėtrą, jei neturėtų sumokėti dividendų į biudžetą. Ar politikai tikrai mano, kad kitos įmonės neturi poreikio investuoti į plėtrą ar modernizaciją, bent jau kad išsilaikytų konkurencinėje kovoje? Ar vis dėlto čia vaidmenį atliko itin glaudūs ir ilgamečiai LG ir socialdemokratų ryšiai?

Galima rasti daugiau pavyzdžių, kaip dabartiniai socialdemokratams viešajame administravime daro priešingai, nei jų mėgstamos cituoti Skandinavijos šalys. Ir, matyt, daro nuoširdžiai. Ta prasme, kad jie tikrai mano, jog į biudžetą patekę žmonių pinigai yra patikėti jiems ne efektyviai administruoti, bet disponuoti. Taip pat jie, matyt, nuoširdžiai netiki, kad valstybinės įmonės valdybos narys gali būti tiesiog valdymo specialistas, o ne partijos staltiesis. Manau, kad tai pakankamai rimta žinia žmonėms, nepriklausomai nuo jų ideologinių pažiūrų. ☒

Sukurti ir patenkinti troškimai

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ

Sužaliavusio pavasario pavakarę susispietus su namišiais prie kepsninės miela neskubriai vartyti... ne, ne vien kepsnius, bet ir po dienos skubos rimstančias mintis. Anašyk pro daugelį kitų minčių prasmuko ši: kuo skiriasi parduotuvė ir televizorius?

Tokia mintis pasirodė šventvagiška, jei imtume domėtis, kad kai kurie žurnalistai Lietuvoje, siekdami mokesčių lengvatų savo išskirtinei veiklai, mėgsta pabrėžti, kad jie „ne bandeles pardavinėja“. Bet televizija yra tokia plati sritis, kad joje greta žurnalistikos laisvai išsitenka ir prekyba bandelėmis, ir dar daug kas kita, ir jai jokia „viena tiesa“ negalioja. Antai XX a. devintą dešimtmetį JAV Federalinės ryšių komisijos pirmininkas Markas Fawlesas aktyviai priešinosi „visuotinei nuostatai kaip nors reguliuoti šią dėžę“ ir galop išgarsėjo tokiu posakiu: „Televizija – tai tik dar vienas prietaisas. Tai yra skrudintuvas su paveikslėliais“.

Taigi televizijos būtis marga, ekranas – dar margesnis, dėl to lyginti parduotuvę ir televizorių – joks griekas, veikia proga pakurstyti kritiškai pamąstyti. Nors daiktai skirtingi, reiškiniai panašūs. Kuo, kaip, kodėl? Natūralu, jog aną vakarą prie kepsninės pirmiausia galvon lindo mintys apie parduotuvę.

Žinia, tik bočiai kepsnių prisigaudydavo pamiškėje, – nūnai medžioklės bei rankiojimo instinktus tenkiname parduotuvėje, turguje, internete. Anašyk prieš vakaronę apsipirkau prekybos centre ir senu įpročiu peržvelgiau mokėjimo kvitą su prekių, kainų bei nuolaidų sąrašu (malonėkite neprikišti, esą kompiuteriai neklysta). Ir tą akimirka sąmonėje it žaibas plykste-

lėjo: *šit kaip tai veikia*. Perku ne tai, ko man šiandien reikia; perku tai, ką man šiandien siūlo!

Nesyk kitų žodžiais apsakytą, girdėtą, skaitytą ir, maniau, asmeniškai jau pakankamai įsisąmoninta vartotojiškumo a-bė-cė staiga tarsi išmušė kamščius. Trykšte ištryško beribė nuostaba Manipuliavimo Genijumi, daugiausiai ligi šiol reikšta „TV narvelio“ rėmuose.

Visi žinome: kitaip nei bočių laikais, nūnai nepakanka padėti prekyvietės lentynon ir nurodyti kainą (su antkainiu), nes niekas jos nepirks, arba pirks ne taip, kaip reikia. O reikia sparčios apyvartos, nes prekybos centruose lentynų – baisi galybė, gi prekių rinkoje – dar daugiau. Todėl siekiant greitų pardavimų manipuluojama pirkėjais: beveik nepastebimai, subtiliai (pavyzdžiui, įtaigiai išdėstant prekes) ar prikišamai, rėksmingai (pavyzdžiui, be skrupulų brukant nuolaidas). Paprastai tai daroma atvirai, teisėtai ir labai efektyviai: pirkėjai, it apžavėti kerais, manipuliacijoms paklūsta!

Nieko nauja, bet vis dėlto nuostabiai genialu: kaip šios sukybės paveikia net tuos vartotojus, kurie laiko save sąmoningais, pranašesniais už lengvatikius, trumparegius, silpnavalius švaistūnus? Beje, paskiri žmonės sąmoningumu vadina skirtingus dalykus. Bet imkime kuri nors vieną, visai paprastą dalyką: pavyzdžiui, lietuviškos algos vidutiniokui nesvetimą taupumą. Kaip taupus žmogus perka maisto produktus? Sutarkime, kad mūsų Taupusis nėra godišius ir šlamšto neryja, tiesiog yra linkęs atidžiau rinktis ir

valingai spręsti. Ir štai kaip jis užkimba ant kabliuko.

Visų pirma, nuolatinė skuba atbukina ir galop išgina jo įprotį neštis parduotuvėn (arba pasidėti prie kompiuterio, apsiperkant internete) būtinų produktų sąrašėli: kadangi Taupusis neturi laiko, tai neturi ir sąrašėlio. Bala nematė! Jis pasikliauna tuo, kad žino reikiamas prekes ar jų grupes (pieno produktai, duonos gaminiai ir pan.); tik kadangi Taupusis neturi laiko, tai po specializuotas mažas krautuvėles ir nelaksto. Taigi antra, jis išsiugdo tvirtą įprotį vaikščioti į didelę parduotuvę, o čia jo dėmesį pasiglemžia ir išblaško prekių bei akcijų pasiūla. Baigiasi tuo, kad atėjęs pieno ir duonos, kurių jam *dabar reikia*, Taupusis išeina nešinas didoku maišeliu produktų, kurie *galbūt pravers*.

Įsigijęs „akcinių“ prekių, Taupusis truputį nervinasi dėl neplanuotų išlaidų. Tačiau mokėjimo kvite greta sumokėtos sumos jis mato ir sutaupyta sumą, todėl jaučiasi savo principui nenusižengęs: šiaip ar taip, jis ne toks jau kvailas – nė 99,99% pigiau neperka jokio nereikalingo daikto ir nesuigundo tariamomis „dovanomis“, kurios, suprantama, vis dėlto kažkiek kainuoja. Namie kraustydamas pigiau įsigytus produktus Taupusis jaučiasi patenkintas ir veikiausiai jausis netgi laimingas, kai kitąsyk pristigęs *reikiamų* produktų galės vėl pasižvalgyti *pravarčių* akcijų.

Berods, visiems gerai: ir prekeivis sotus, ir pirkėjas sveikas. Bet už paviršinio pozityvo slypi ir kikena įdomus fenomenas: rezultatas užgožia procesą, kuris nėra

nei visai geras, nei paprastas. Proceso visiškai nekontroliuoja nei prekeivis, nei pirkėjas, jie sąveikauja, o jų sąveiką nulemia rinkos svertai, it valdanti „nematoma ranka“, kaip prieš porą šimtmečių stebėjosi Adamas Smithas. Še tau. Negi valios ir proto pastangos nėra lemiamos? Negi ne jos lemia pasirinkimus, sprendimus ir veiksmus, bent jau jų pirmumą? Panašu, kad valia ir protas didžia persvara pralaimi. Tai kasdien įrodo šimtai tūkstančių Taupųjų apmokėtų kvitų – ištisi kilometrai prekių, kainų, nuolaidų sąrašų.

Suprantama, ten, kur demokratija ir laisvoji rinka, didžiausioji vertybė, laisvė nesuvokiama be pasirinkimų įvairovės, be prieinamų, toleruojamų, plačių apsisprendimų galimybių. Kasdien vartojimo rutina tarsi tai ir duoda. Tik ar ji stiprina, skatina ar kompromituoja aukščiausius siekius? Manipuliacijos pirkėjo pasirinkimu ir apsisprendimu įgalina suvaldyti milžiniškas apyvartas, sunkiai protu suvokiamus prekių srautus. Už leidimą paveikti pasirinkimo bei apsisprendimo laisvę vartotojas yra truputį pamalotinamas ir mielai aukoja arba išmaino savo šiandienos reikmes: perka tiek ir taip, kad kartu su kitais išliktų sistemoje, o ne kad tiesiog gyventų savo gyvenimą, būtų lamingesnis ir geresnis. Kaip savo knygoje atskleidė Robertas H. Frankas ir Phillipas J. Cookas, „laisvosios rinkos šalininkai turėtų ne labai džiūgauti, jeigu tegali pasakyti, kad rinka yra efektyvi tenkindama troškimus, kuriuos ji pati ir sukuria“.

O dabar eikime prie televizoriaus. Ar tik ten ne tas pats? Galimas daktas. Antraip žiūrovo neapniktų nevilintis, kad televizorius „nieko nerodo“, – apie tai jau rašėme.

Be abejonės, televizija pati kuria, pati ir tenkina žiūrovų „troškimus“: poreikius ir polinkius, interesus ir įgeidžius. Dauguma žiūrovų tai žino ar bent nutuokia, bet išlieka pasyvūs, nes, be kita ko, jais geniališkai manipuluojama, panašiai kaip parduotuvėje. Galingasis piktografinis medijumas sukelia įtikinamą atpalaiduojantį, raminantį bendrumo pojūtį. TV žiūrovas

nejučia pirmiausia tenkina ne savo paties buvimo, o „buvimo kartu“ poreikį. Jis, kaip ir pirkėjas parduotuvėje, yra truputį pamalotinamas, truputį išblaškomas ir truputį apgaunamas. Atvirai, teisėtai ir efektyviai.

Politologas, komunikacijos teoretikas Cassas R. Sunsteinas knygoje *republic.com* analizuoja žmogaus galią filtruoti, rinktis tai, ko jam *šiandien reikia* – ką jis nori skaityti, matyti bei girdėti. Sunsteinas rašo apie įdomų dalyką – pasirinkimo pirmenybę. Esą ją nulemiantis ne tik pasirinkimų kiekis (pasirinkimo laisvė), bet ir kitos rinkos ypatybės, ankstesni pasirinkimai. Anot autoriaus, šie veiksniai sukelia atsiribojimo efektą ir iššaukia vartotojišką elgseną, kai žmogus iš daugelio informacijos šaltinių pirmiausia kuria sau patogią, bet galimai nenaudingą, neugdantią, neperspektyvią komunikacijos salelę. Anot Sunsteino, žmonės tokią pasirinkimo pirmenybę suvokia ir be sakymo, tik vieni dėl savo vartotojiškos elgsenos apgailestauja, kiti – ne. Tie, kurie apgailestauja, pasistengia sąmoningai ugdyti, kurti savo pasirinkimo laisvę: pavyzdžiui, pasirenka laidą ar žiniatinklį, kurio turinys praplečia interesus, žinias, poreikius. Sekant Sunsteinu, sąmoningas – ne tik pinigus ir laiką taupantis, bet savo būtį branginantis TV žiūrovas – turi daug galimybių savarankiškai puoselėti, konstruoti savo pasirinkimo laisvę ir apsisprendimus.

Tačiau kiek parduotuvėse matote pirkėjų su produktų sąrašu rankose arba su telefonu prie ausies, besiaiškinančių, ko *šiandien reikia* nupirkti? O kiek matote televizijos žiūrovų, ėmusių į televizijos programą ir iš anksto atsirenkančių, ką reikia pažiūrėti? Šie įpročiai nyksta maždaug vienodai. Buvo kone egzotiška išgirsti laidoje besiskundžiant senolį, esą jis senu paprastimu perka vienintelį žurnalą, kuriame dar spausdinama radijo programa, tik, deja, šriftas mažne mikroskopinis, tad nei jis pats, nei artimieji „be padidinamojo stiklo įskaityti negali“.

Parduotuvė ir televizorius vartotojui teikia panašių potyrių bei įspūdžių.

Atėjus apsipirkti, bergždžiai pasikliaujant savo valia vis dėlto linkstama paklusti manipuliacijoms. Sėdant žiūrėti televizoriaus, naiviai pasitikint savo budrumu atsiduodama atsitiktinei jų samplaikai. Bemaigant pultelį stabtelima ties transliacija, kuri tą akimirką, atrodo, labiausiai atitinka būseną: reikia kažką sužinoti, norisi prasiblaškyti, papramogauti. Tačiau televizijai žiūrovo būseną – mintys, jausmai, poreikiai – yra nežinoma, tad ir tegali būti atliepiama labai ribotai, akimirką ar valandėlę, o likusiu žiūrovo ir televizijos sąveikos metu labiau atliepiami pastarosios interesai. Ilgiau pasmaksojus į ekraną gali apimti nuovargis, nuobodis, – tarsi užsibuvus keistoje draugijoje, kuri it diriguojama „nematomos rankos“. Artumo ir kitokios reikmės patenkinimo iliuzija taikliai išjuokė „Dviračio šou“ atlapširdės blondinės, viena per kitą taukšdamos „gal truputį ne į temą“.

Galop sąmoningu save laikantis žiūrovas nuo televizoriaus nueina su panašiu laimikiu, kaip minėtas Taupusis iš parduotuvės: gavęs nuotrupą to, ko jam *šiandien reikia*, ir nemenkai išleidęs tam, kas *galbūt pravars*. Ne nuostabu, kad pačios televizijos sukurta troškima (sužinoti svarbiausias dienos naujienas, pamatyti sukrečiantį aktualijos tyrimą, pasmalsauti apie žvaigždes, pasimėgauti pribloškiančiu šou) patenkinus televizijos transliacija, paties žiūrovo troškimai lieka kaip buvę, ir po trumpos užmaršties, išjungus „skrudintuvą su paveikslėliais“, apninka tuštumos pojūtis.

Vis dėlto parduotuvė ir televizorius iš esmės skiriasi tuo, kad pastarojo atveju mokama išskirtine valiuta – savo dėmesiu, ir jokio sutaupyto dėmesio sąskaitose už TV transliacijas nesuskaiciuota. Dėmesiui nebūna nuolaidų ir akcijų. Nesibrangindami mokame visą kainą. Et, kad jį taip dosniai dalytume saviškiams, kurie kviečia pabūti kartu, kad ir prie kepsninės... Prabočius Saliamonas ne veltui įspėjo, kad atidėta viltis susargdina širdį, o įgyvendintas troškimas yra gyvybės medis. ☞

Tarnavimo charizma

Pokalbis redakcijoje: JEm Vilniaus arkivyskupo

Audrio Juozo Bačkio epochą apmąstant

Nerijus Šepetys. Šventasis Tėvas Benediktas XVI neseniai parodė gerą pavyzdį, kaip padaryti kalbėjimą apie neseniai pasibaigusią praeitį prasmingą: ne kai žmogus numiršta pradėti byloti apie jo nuveiktus darbus, bet kai išeina į pensiją. Tada žmogus yra lygiai lengvai matytinas ir kaip dabar veikiantis, ir kaip jau veiklą baigęs, o kalbėjimas šia proga leidžia pamatyti ne tik pačią asmenybę, bet ir su juo išryškėjančią „epochą“. Epochą, kuri praėjusi tiek, kad apie ją jau būtų galima kalbėti tarsi iš šalies, bet ne tiek, kad nebebūtų įmanoma prisiminti jos patyrimo iš vidaus. Bemėgindamas ką nors prisiminti apie JEm Vilniaus arkivyskupo Audrio Juozo Bačkio ganytojiškos veiklos epochą pastebėjau, kad paskutinis dešimtmetis turbūt bus lengvai prisimenamas ir lengvai įvardijamas, o tie dalykai, kurie buvo XX a. pabaigoje, yra jau tarsi žila senovė, ir koks XIX a. – ką ir kaip žmonės mąstė ir kalbėjo, kokios buvo Bažnyčios ar Vilniaus arkivyskupijos ar Bažnyčios Lietuvoje problemos ir rūpesčiai. Kai kas anuomet atrodė taip rimta, dingo, pasiliko kažkur praeityje, o kai kas, kad ir seniai tvyroję, tik neseniai tapo įvardyta kaip skauduliai. Tai aš norėčiau, kad abu garbūs pašnekovai, nuo pirmų dienų buvę su *NŽ-A* ir skirtingai, bet iš esmės susiję su įvairiais Bažnyčios gyvenimo sluoksniais, – Vytautas Ališauskas ir Paulius Subačius – pamėgintumėte atlikti atminties pratybas, kaip tada viskas

buvo ir atrodė 1991 m. pabaigoje, kai, regėjosi, pavyko po n-tojo bandymo ilgam laikui paskirti Vilniaus vyskupą, kuris galėtų pagaliau normaliai ganyti šito keisto krašto avis.

Vytautas Ališauskas. Tai kad klausimas yra ir atsakymas. Pirmas dalykas – Vilniaus arkivyskupija buvo tradiciškai (jau galima sakyti) be vyskupo. Sovietų laiku Vilniaus arkivyskupiją faktiškai valdė valdytojai. Vyskupas Julijonas iš tikrųjų valdė labai trumpai ir didesnės tvarkos ar reformos padaryti negalėjo. Kardinalas, tuo metu arkivyskupas Bačkis atvyko į vyskupiją, kurioje klebonai buvo įpratę gyventi visiškai savo asmenine atsakomybe. Neseniai vienas Vilniaus kunigas prisiminė, kad tuomet atvažiavęs kardinalas, po susipažinimo su situacija, viešai pasakė: „Ča, klebonai čia gyvena kaip karaliukai“. Tai buvo gal ir kritika, bet ir realaus fakto konstatavimas. Jeigu prisiminsime Vilniaus arkivyskupijos gyvenimą, abu arkivyskupijos valdytojai sovietmečiu, – tai, aišku, skausmingas dalykas, – buvo žmonės, visiškai priklausomi nuo tuometinės valdžios, jie buvo paskirti visiškos krizės sąlygomis, neturėjo didesnio autoriteto dvasininkijoje. Jie buvo veikiau tarpininkai tarp religijos reikalų įgaliojimo ir kunigijos. Šitokioje situacijoje atsidadė naujai paskirtas ordinaras, kuris turėjo prisiimti atsakomybę už vyskupijos gyvavimą.

Paulius Subačius. Situacija, į kurią pateko arkivyskupu paskirtas Bačkis, norėčiau apibūdinti kiek iš kito šono. Ką apie jį žinojo ir kaip suvokė tie, kuriems teko jį pasitikti kaip vyresnįjį ir kaip Ganytoją? Gal ne visai tobulai, bet apytiksliai vietinių įsivaizdavimą, kas toks yra arkiv. Bačkis, liudija tie šimtai viešų pokalbių su juo, kurių turinys ir „dvasia“ mažai pasikeitė per du dešimtmečius. Įvairiom progom teirautasi apie jo veiklą Vatikano Valstybės sekretoriato, nunciatūroje Olandijoje, bet iš esmės domėtasi tik kontaktais su iš Lietuvos atvykusiais dvasininkais, rūpesčiais dėl Bažnyčios Lietuvoje laisvės bylos, vietinių vyskupų skyriniais ir panašiais dalykais, gal šiek tiek klausinėta apie Lenkiją, Joną Paulių II... Tai, jog jo akiratis ir atsakomybė kur kas platesnė, gal pradėta šiek tiek susivokti tik per pastarąją konklavą, bet to dar tikrai nebuvo net pakėlimo kardinolu metu, kai „Lietuvos Kardinalo“ epitetą kolektyvinėje sąmonėje aiškiai stelbė tikrąjį „Šventosios Romos Bažnyčios Kardinalo“ titulą.

Taigi per 1992-ųjų Šv. Kazimierą į Vilniaus sostą žengiantį arkivyskupą pasitiko kaip vietinių problemų sprendėją, nors jis ne ką mažiau jautėsi atsakingas už Visuotinės Bažnyčios reikalus ir žvelgė iš šios perspektyvos. Lietuvos dvasininkai nepraleisdavo progos pabrėžti, kad mūsų katalikai visuomet buvo ištikimi Romai ir Popiežiui, tačiau iš tiesų šis pasigyrimas tebuvo provincialumo kamufliažas, o Bažnyčios tautiškumo sindromas, kurį diagnozavo dar pal. Jurgis Matulaitis, reiškesi visais būdais, išskyrus formalųjį institucinį atsiskyrimą. Todėl arkiv. Bačkio žvilgsnis gerokai prasilenkė su vietiniais lūkesčiais ir stiprino svetimumo išpūdį. Nemaža dalis pasitinkančiųjų jau iš anksto buvo nusiteikusi gerokai priešiška, jog skiriamas ne vietinis dvasininkas. Mums gal kartais atrodo, kad išėivius

per pirmą Atgimimo penkmetį pasitiko su entuziazmu. Nebuvo taip. Paliaup-sindavo viešumoje, televizijoje, bet tik tol, kol išeiviai iš tolo komentuodavo vietinius reikalus į juos nesikišdami. Vienas kitas interviu ar paskaita, lab-daros padalijimas, bet paskui – dinkite iš čia. O dėl arkiv. Bačkio buvo aišku, kad atvažiuoja ne mėnesiui, ne atos-togoms, bus visateisiu ordinaru, su kuriuo teks gyventi ilgus metus. Todėl ir nepasitenkinimas buvo sunkiai nuslepiamas, prasiveržęs skundais-protestais Kongregacijai vos paskelbus paskyrimą. Tarp dvasininkų hiperbolizuoti gandai apie griežtumą, principumą, skleisti pulkelio okupacijos metų įtakingųjų, su valdžios leidimais vykusių į Romą ir galėjusių papasa-koti asmeninius išpūdžius. „Surauktų antakių“ įvaizdis, lydėjęs arkivyskupą visus tuos metus konfratrų ir platesnio rato pokalbiuose, tebuvo apriorinį jo vertinimą atitikusi paranki etiketė.

Kitas dalykas, kad arkiv. Bačkis naujoje tarnystės vietoje rado ne vieną, bet dvi diecezijas. Nors Jono Pauliaus II prieš 1991 m. Kalėdas įsteigtos Vilniaus ir Kauno metropolijos buvo sutapdintos su valstybės sienomis, *de*

facto Vilniuje beveik visiškai paraleliai veikė lenkiška ir lietuviška vyskupijos. Arkiv. Steponavičius šiuo atžvilgiu nieko nenuveikė dėl kelių priežasčių. Ir dėl to, kad realiai valdė labai trumpai, ir dėl to, kad būdamas kilęs iš lietuviškų salų Gudijoje, turėjo nusiteikimą, neleidusių užmegzti pozityvaus kontakto su lenkiška puse. Kartais lietuviška ir lenkiška vyskupijos sueidavo į konfliktą, pavyzdžiui, prisiminkime bemaž anekdotinę istoriją, kai kun. Vaclovui Aliuliui įžengus į „svetimą teritoriją“ maldininkės sudraskė kamžą. Bet rimtesnė už konfliktavimą buvo visiško atsiribojimo problema.

Negali pasakyti, kad arkiv. Bačkis su šia problema kariavo, jis veikiau nuo pirmos dienos tiesiog pasidalijimo nepaisė, ėmėsi administruoti, valdyti vyskupiją kaip vientisą bažnytinį darinį. Atsteigė kunigų seminariją – greitai ji realiai tapo metropolitine, klierikams iškeltas tikslas gerai išmokti ir lietuvių, ir lenkų kalbas – jokių diplomatiinių išlygų šiuo klausimu. Nuo pat legalaus tikybos mokymo pradžios 1989 m. formavosi atskiras lenkų katechetinis centras – užtruko kurį laiką, bet jo neliko. Kiti vyskupijos lygmens

centrai įsteigti jau arkiv. Bačkio be jokio susiskirstymo ir atsidalijimo. Jis buvo tarsi aukščiau tų tautinių kovų ir erzelių, gal todėl nuoširdžiai bičiulia-vosi su panašia laikysena pasižymėju-siu buvusiu Krokuvos arkiv. kardinolu Franciszeku Macharskiu.

Tomas Vaiseta. Jūs iš tikrųjų užkabinote du labai aiškius momentus – parapijinis kunigų šeiminkavimas ir parapijinis požiūris apskritai į Visuotinę Bažnyčią ir tautinis momentas. Bet turbūt yra ir trečiasis dalykas, atskira vyskupijos erdvė – pokomunistinis, sekuliarus ir inteligentiškas Vilnius. Kiek apskritai tas Vilnius buvo krikščioniškas, o kiek pasaulietiškas prancūziška prasme? Ar čia nebuvo kokios prarajos, duobės, kurią reikėjo įveikti, peržengti? Kaimiškos parapijos yra vienas dalykas, o kaip yra su Vilniumi ir tikinčia apsišvietusiaja liaudimi?

P. S. Sakyčiau, kad Eminencija tai blaiviai ir gerai suprato dėl savo patirties nuo vaikystės Prancūzijoje ir patirties labai sekuliarizuotoje ir pasižyminčioje labai didelėmis įtampomis dėl religijos viešojo vaidmens Olandijoje, kur ėjo Šventojo Tėvo atstovo pareigas. Tad ko jis pats nesiėmė, o kai kuriais atvejais trukdė daryti kitiems ar bent persergėdavo – tai bandymų atkurti Bažnyčios gyvenimą ir katalikišką veikimą tokį, koks buvo prieškariniu. Kai arkiv. Bačkis atvažiavo į Lietuvą, dar buvo masiškai gavinama viskas, kas sunaikinta 1940 m. – organizacijos, struktūros, giedojimo, atlaidų tradicijos – traukiami iš vyriausios kartos atminties ar išeivijoje užsikonservavę tradicijos likučiai ir diegiami kaip geriausios veiklos formos.

Vilniuje tokia reanimacija buvo neįmanoma dėl pačių įvairiausių priežasčių. Esminis buvo gyvenimo būdo, stiliaus, tempo, visuomenės struktūros pokytis, bet net tokie niuansai, kaip sostinės naujakurstės efektas, vertė labai kritiškai vertinti atkūrinėjimus. Pavyzdžiui, jeigu žmonės ir prisiminė iš vaikystės, kas vyko jų kaimo bažnytelėj, bet vyras – iš Žemaitijos,

Vilniaus oro uoste nominuotąjį arkivyskupą pasitinka (iš kairės) vyskupas Juozas Tunaitis, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos protokolo skyriaus vedėjas Jonas Paslauskas, kun. Medardas Čėponis, kun. Aušvydas Belickas. 1992-03-01

žmona – iš Aukštaitijos, tai daugelis dalykų skyrėsi. Ir didelė miesto bažnyčioj nei jų atgaivinsi, nei kaip nors suderinsi, tik įsivelsi į sociokultūrinius konfliktus dėl etnografijos ir vietinių papročių. Todėl ordinaras subtiliai ragino net nebandyti to daryti. Jo paties vadovaujama liturgija, sakomi pamokslai, jo inicijuotos ar paremtos jaunimo dienos, piligrimystės, šventės, iškilmės, minėjimai buvo minimaliai įkultūrinti, tarsi priderinti iš skirtingų tradicijų ar be jokios religinės tradicijos į bendruomenę atėjusiems žmonėms, idant dėmesys būtų sutelktas į tikėjimo esmę, o ne „kvarbatkas“. Mano galva, tai buvo apgalvoti žingsniai į nuosaikią įvairovę, į tai, kokia katalikybė gali būti tokiam kosmopolitiniame, laicizuotame mieste kaip Vilnius.

V. A. Šalia to, kas pasakyta, man atrodo svarbu prisiminti tai, kad Vilnius yra politinis centras, sostinės arkivyskupas nori nenori matomas kaip Bažnyčios lyderis. Priminsiu, kad iš tikrųjų kokios nors krikdemiškos valdžios Lietuvoje niekada nebuvo, buvo arba socialdemokratų, arba tokių pakankamai laicistiškų konservatorių. Štai surasti bendravimo būdą, pradėdant reprezentaciją ir baigiant konkrečių klausimų sprendimu, čia buvo ypatingas iššūkis. Apskritai reikia priminti, kad Bažnyčia atsidūrė situacijoje, kai ji tapo lygiaverčiu ir teisėtu bendravimo partneriu su pilietine politine valdžia. Čia, manau, kardinolas labai aiškiai išvengė tiek klerikalizmo ar įsivaizdavimo, kad Bažnyčia turi diktuoti viešojo gyvenimo taisykles, tiek kapituliantiško požiūrio – būkime tylūs, gal už tai valdžia ką gero duos. Tai labai esminis, jo visą laiką akcentuotas momentas, kuris labai ryškiai atsispindėjo sutartyse su Šventuoju Sostu: Bažnyčia ir Valstybė (didžiosiomis rašant abi) turi vieną tikslą, t. y. žmogų, žmogaus asmenį. Kadangi tikslas iš esmės yra bendras – žmogaus gerovė, jo orus ir taurus gyvenimas, tai negali būti tikro konflikto, net ne konflikto, bet ir atsiribojimo. Bendradarbiavimas būtent šioje vietoje susisieja.

Bendradarbiavimas, partnerystė yra pagrindinė kardinolo tezė. Ši moderni vizija skiriasi nuo ankstesnės, kai Bažnyčia ir Valstybė buvo suprantamos kaip dvi atskiros vadinamosios tobulos bendruomenės, visiškai autarkiškos,

derama proga ir turėtų didesnį svorį. Dėdamas daug pastangų ugdyti kunigus intelektualiai, siūsdamas visus pajėgesnius klierikus studijoms į užsienį, ordinaras neskaitino dvasininkų veiklos intelektualizavimo, varžymosi

Tezė susitikimas „Pasitikėjimo piligrimystė Vilniuje“. Bernardinų bažnyčia. 2009-05-02. Gedimino Numgaudžio OFM nuotr.

sau pakankamos. Tokia vizija jam leido nustatyti optimalias bendradarbiavimo gaires, kur abi pusės, viena vertus, yra savarankiškos savo srityje, o ten, kur sritys susiduria, veikia ne pavaldumo, ne kokio nors pataikavimo, o bendradarbiavimo lygmeniu.

P. S. Dar klausei apie inteligentus ir Bažnyčios santykį su intelektualiniu pasauliu. Viena, tuo laikotarpiu (o jis dar nesibaigė), kai posovietiniai inteligentai gailavo, jog jie nebeatlieka to išskirtinio vaidmens kaip okupacijos metais, kad jų nebekviečia į televiziją mokyti tautos gyventi, arkiv. Bačkis kryptingai siekė, kad kunigai pelnytų autoritetą savo ganomųjų bendruomenėje sielovadine veikla, o ne kuo viešesniais dvasingais pašnekėjimais. Gal net šiek tiek „nusodindavo“ tuos dvasininkus, kurie labai veržėsi būti TV ir žurnalų viršelių elitu. Ir pats visai kratėsi „žvaigždės“ statuso, tarsi brangindamasis, tačiau tuo tikslu, kad reti pasirodymai ir pareiškimai būtų

su pasauliečiais profesionaliais akademineje ar meno srityje, o tokio potraukio pirmuoju Nepriklausomybės dešimtmečiu būta. „Dabar ne Maironio laikai“, – yra kažkada išsitaręs.

Antra, jis laikėsi aiškios pozicijos, kad krikščionys ir instituciškai Bažnyčia turi tam tikru mastu veikti akademineje terpeje, pirmiausia, užsiimti akademinė sielovada. Tuo metu, kai Kaune drauge su atsikūrusiu VDU atnaujino pasauliečiams prieinamą veiklą Teologijos fakultetas, buvo minčių ir apie Teologijos fakulteto atgaivinimą Vilniaus universitete. Arkiv. Bačkis tokias iniciatyvas vertino labai atsargiai tiek dėl deramai pasirengusių dėstytojų stokos, tiek dėl absolventų perspektyvų – nenorėjo, kad būtų sukurta fasadinė ar žemo lygio įstaiga, tenkinamos simbolinės ambicijos, o ne realūs poreikiai. Todėl dėmesys kryo ne į specializuotas studijas, o į paskaitas ir kitus užsiėmimus, per kuriuos kuo didesnis studentų skaičius galėtų susipažinti su Bažnyčios mokymu, Šv.

Raštu, krikščioniška antropologija, bažnyčios istorija. Tokiu būdu atsirado Religijų studijų ir tyrimų centras Vilniaus universitete, sielovados stotelės studentų bendrabučių masyvuose.

Eminencija yra ne kartą pasvarsčius, kad stinga, reikėtų vienų ar kitų

tikintis, kad padėtis yra nepalyginti geresnė negu čia kai kam atrodo, ir kad čia visi išliko komunistų metais dori katalikai, tik duok galimybę, ir visi viską padarys. Kalbėjote apie tai, koks buvo pagrindinis ganytojiškos veiklos akcentas. Bendradarbiavimas

galima žiūrėti, ką su tuo daryti. Pavyzdinė šiuo aspektu yra pagarsėjusi vadinamojo „Arkikatedros lobyno“ ir kitų Dailės muziejuje per okupaciją atsidūrusių bažnytinių vertybių istorija. Visą laiką buvo sutarimas su valdžios atstovais, kad tos vertybės turi išlikti kuo labiau prieinamos žmonėms, jei reikia – vežamos eksponuoti į užsienį, rodomos nuolatinėse valstybinių muziejų ekspozicijose. Tačiau arkivyskupas kėlė sąlygą – pirmiausia turi būti atkurtas teisingumas, t. y. įregistruota Bažnyčios nuosavybė, o vertybėms, kurios yra pamaldumo objektai, antai relikvijoriams, užtikrinta derama pagarba. Visą laiką stebino, kad dalis muziejininkų ir paminklosaugos specialistų visokeriopai priešinosi normaliai europietiška praktikai, jog eksponatų lentelėje būtų užrašas: „Vilniaus arkivyskupijos nuosavybė“.

Kas kita – Bažnyčiai iki karo priklausiusios žemės ūkio paskirties žemės reikalai. Grįžkime į 1992-uosius – viena pagrindinių to laiko diskusijų, ar teisingai elgiamasi ardant kolchozus, gražinant žemę ir ypač duodant po tris hektarus visiems norintiems kaimo gyventojams. Nesiimant šiandien vertinti, ar toks sprendimas buvo klaida, reikia turėti galvoje, kad pačioje Bažnyčioje būta didelių nuomonių skirtumų. Tarp kunigų buvo labai aiškaus nusiteikimo ir jie spyrė vyskupus, kad žemę susigražintų. Atrodė, kad tie trys, septyni ar penkiolika hektarų yra toks turtas, kuris leistų parapijai kaimo vietovėje gyventi daug geriau. Kaip buvo įsivaizduojama tokių sklypų nauda? Na, duosime zakristijonui panaudai, jis ten kažką pasisodins, tai nereikės jam atlygio mokėti. Duosim pročkelei, vargonininkei daržą, vėl nereikės jai grynais mokėti. Buvo paplitęs supratimas, kad parapijiečiai pasodins bulvių, parduos ir iš to parapija išsilaikys. Skeptiška tokių vilčių atžvilgiu arkiv. Bačkio pozicija buvo grindžiama europietiška patirtimi – matydamas, kas vyksta kitose šalyse, ir suvokdamas, į kokią visuomenę, ekonomiką žengia Lietuva, jis nematė jokios smulkių klebonijų ūkelių perspektyvos. Juk ne

Vyskupo Gintaro Grušo konsekracija, kairėje vysk. Eugenijus Bartulis. Vilniaus Arkikatedra. 2010-09-04. Dainiaus Tunkūno nuotr.

dalykų: veiklų, institucijų, iniciatyvų. Tačiau jis niekada nesiryžo eiti *va banque* – įkursime ir pažiūrėsime, kaip (ar) veikia. Atidžiai svėrė jėgas, pirmiausia, ar yra žmonių, kurie būtų pasiryžę, kurie imtųsi. Kai kurios jo idėjos kartais net dešimtmetį likdavo vizijų lygmenyje, pavyzdžiui, dabar jau antrus metus veikianti Mažoji akademija, kol neatsirasdavo tinkamų žmonių joms įgyvendinti. Kita vertus, kartais iš šalies atrodydavo, kad kažkam pasisiūlius vienus ar kitus dalykus daryti, arkivyskupas išsyk apsisprendavo, bet tai todėl, kad jam pačiam tai būdavo sena mintis, iki tol neįgyvendinta tik dėl tam tinkamų žmonių stokos.

N. Š. Tai turbūt visa Lietuvos Bažnyčia pasižymėjo tokiu didesniu realizmo jausmu ir neskubėjimu daryti visokių naujų dalykų, ko kai kuriuose kaimyniniuose kraštuose nepavyko išvengti, su dideliu entuziazmu

ir viduje, ir viešojoje erdvėje, – tai iš tikrųjų kliuvo daug kam, kas galėjo tapatinti patriotizmą, Lietuvos valstybę ir katalikiškumą. Bet buvo ir kitas dalykas, kuris reikalavo turbūt visai kitokio elgimosi. Tai turto atgavimas ar, plačiau tariant, atstatymas teisingumo, kuris ir Vilniaus krašte, ir Vilniaus vyskupijoje buvo daug sudėtingesnis, jau vien dėl krašto ir miesto istorijos, kuri tikrai ne perdėm lietuviška. Ką čia reikėjo pirmiausia daryti ir kokios čia galėjo būti strategijos? Ir kiek iki šiol tai yra įveikta ir išspręsta problema – Bažnyčios nuosavybė ar teisių atkūrimas Vilniaus arkivyskupijoje?

P. S. Pasakyčiau labai paprastai: kiek man teko matyti, arkiv. Bačkis labai aiškiai vengė bet kokių satisfakcinių nuotaukų ir dėl turto, ir dėl kitų dalykų – tarkim, dvasininkų statuso. Eminencija nuolat kartojo: turi būti atkurtas teisingumas, o po to jau

vynuogės Lietuvoje auginamos, kai du trys hektarai gali turėti didelę vertę...

Bene dar svarbiau, kad jis griežtai laikėsi nuostatos, jog kunigai turi užsiimti sielovada, o ne remontu, verslais ir juo labiau – ne žemės ūkiu. Bet arkivyskupas turėjo tikrai ilgai daugeliui įrodinėti, kad reikia pasisakyti už žemių restituciją kompensacijomis, o ne natūra. O ir pastatų, kuriuos susigražinti buvo būtina Bažnyčios veiklai – sielovados, socialiniams, kultūriniais projektams – administravimą, restauravimo, statybos reikalus ir kita arkiv. Bačkis siekė perduoti į pasauliečių profesionalų rankas, tik su bendraja dvasininkų priežiūra. Labai pamažu nyko didžiulė takoskyra, kaip buvo įsivaizduojama Lietuva, jos ateitis ir bažnytinių bei katalikiškų organizacijų orientacija, išsilaikymas.

T. V. Jūs vis pabrėžiate kardinolo atsineštą europinę patirtį ir kaip ji buvo pritaikyta čia. Bet turbūt nėra nepagrįstas klausimas apie šios patirties pritaikymo sėkmę, juk minėjote nepasitenkinimą, kad atvyko žmogus iš kitur. Tad ar tikrai toji europinė patirtis visada suveikdavo vietos sąlygomis ir nebuvo konfliktų? Taip pat galima būtų klausti, ar netrukdo vietinių sąlygų supratimo ir ar iš to nekilo tam tikrų klaidų?

P. S. Be abejo, buvo užprogramuotas konfliktas, ir galbūt nuskambės patetiškai, bet daugelį dalykų, kuriuos arkiv. Bačkis darė, skirti labiau rytdienai nei šiandienai. Vyresnės kartos tikintys žmonės, vyresnės kartos kunigai, na, jie gyveno kaip gyveno ir nieko iš esmės čia gal ir nereikėjo keisti. Ten, kur autentiško religinio veikimo provincijos paraprijose būta, jis išlaisvėjo, ir tie žmonės galėjo išreikšti savo tradicinį pamaldumą. Ganytojas ten nedažnai lankėsi. Tačiau mieste ir tokiose sferose, kaip sielovada ligoninėse, kalėjimuose, gimnazijose, universitetuose, visiškai nieko nebuvo. Būtent šiose tuščiose vietose ir naujai kuriamose miesto paraprijose (Pal. Jurgio Matulaičio – ryškus pavyzdys) arki-

vyskupas bandė įvesti evangelizacijos, katechezės praktikas atsižvelgdamas į tai, kaip įsivaizdavo sielovados sėkmės galimybes vidutinio dydžio šiuolaikiniame mieste. Sakyčiau, kad jis daug kur elgėsi kaip eksperimentiniame placdarme – teikė prioritetą ne plėtros

viskas anonimiška: benamiai, vienišos moterys, girtuoklių vyrų išvytos iš namų, stoties rajono prostitutės ir t. t. Tokiame kontekste nieko nepadarysi vien asmeninių kontaktų pagrindu, daugeliu atvejų – su narkomanais, valkataujančiais vaikais, buvusiais

Kardinolas. Vilniaus Arkikatedra. 2010. Dainiaus Tunkūno nuotr.

vadybai, bet pastangoms suformuoti pirminį sėkmingą pavyzdį, veikiantį modelį. O sklaidą palikdavo kitų žmonių iniciatyvai ir natūraliam augimui, nes sėkmė užkrečia. Taip atsirado neįgaluosius integruojanti katalikiška „Vermės“ gimnazija, ilgainiui pavesta seserims asumpcionistėms, „Šviesos kelio“ procesija Dievo Gailestingumo sekmadienio išvakarėse, Tezė jaunimo susitikimas „Pasitikėjimo piligrimystė Vilniuje“, Bažnytinio paveldo muziejus ir daugelis kitų, atrodytų, vienetinių, bet nešančių žinia dalykų.

V. A. Tai dar, Pauliau, pasakyk apie karitatyvines struktūras, kurios taip pat visiškai kitaip buvo konstruojamos nuo nulio.

P. S. Mažoje kaimo ar miestelio parapijoje žmonės vieni kitus pažįsta, žino, kam gimė vaikas ir reikia drabužėlių, kad gali juos ar kitą paramą net tiesiai paduoti, pasidalyti kokiame kambaryje prie bažnyčios. Mieste kitaip – čia

kaliniais, nepilnametėmis motinomis, pabėgėlimis iš Čėčenijos – reikėjo profesionalios prieigos, specialistų ir gausių savanorių, nuolatinio darbo, o ne sezoninio dėmesio ar paramos padalijimo. Būtent tokį darbą ir tęstinumą arkiv. Bačkis bandė paversti Vilniuje *Caritas* veiklos norma. O greta *Caritas* struktūrų – nuo pat 1992 m. veikianti valgykla „Betanija“, Amatų centras, dešimtims paauglių gražinės pasitikėjimą savimi ir pamokęs profesijos. Dėmesys toliausiai gyvenimo paraštei, užuot atsidėjus skurdžiau gyvenančių pensininkų globai, žinoma, kėlė nepasitenkinimą ir pasipriešinimą. Kai kurie vyresni kunigai ir tradiciniai tikintieji iš viso nesuprato, kas čia yra daroma.

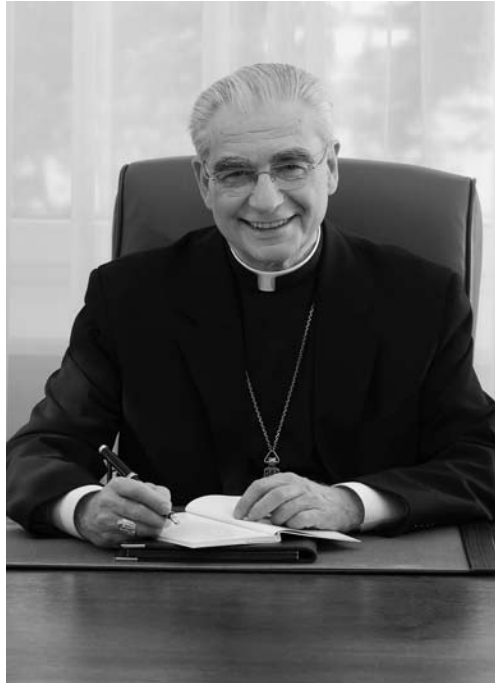
V. A. Man atrodo, čia svarbu pridurti, kad visi vyskupai laikėsi panašios strategijos, bet arkivyskupo Bačchio labai aiški pozicija, ką minėjau, dėl dviejų dalykų. Tai religija buvo atribota nuo tokio naiviojo nacionaliz-

mo. Tai labai aiškiai. Tai, kad lietuvis nebūtinai katalikas, o katalikas – nebūtinai lietuvis. Čia labai aiškus dalykas. Kitas dalykas – buvo labai aiškiai nustatyta religijos, politikos ir Bažnyčios santykis. Visiškai atviras pasipriešinimas kunigų politikavimui, tiesioginiam kišimuisi į politiką. Vilniaus arkivyskupijoje tai turbūt buvo stipriausia. Ir čia ne vienas toks radikalus, vadinkime, patriotas metė kaip tik šitą kaltinimą arkivyskupui, kad jis žlugdo tautą, neleidamas kunigams eiti į Seimą, būti savivaldybių tarybų nariais ir t. t. Šis arkivyskupo požiūris išgelbėjo Bažnyčią nuo daugelio krizės momentų. Bet, antra vertus, jis labai aiškiai juto šiuolaikinę Bažnyčios dalyvavimą politikoje, kai Bažnyčia išsako savo poziciją aktualiais tiek socialiniais, tiek moraliniais klausimais, neprimesdama labai konkrečių įstatyminių sprendimų, aišku, išskyrus ten, kur įstatymas ir moralė sueina į tiesioginę koliziją. Čia, manau, Bačkio vaidmuo buvo itin svarbus, leido Bažnyčiai rasti savo vietą šiuolaikinėje pliuralistinėje visuomenėje. Kitaip Bažnyčia galbūt pirmaisiais keleriais metais būtų aktyviai įsikišusi į politiką, bet netrukus būtų atsidūrusi apskritai už visuomenės gyvenimo ribos.

N. Š. Bet kadangi mūsų pokalbis ne tik memorialinis, mes vis tiek galime Tomo klausimą apie klaidas pakartoti. Galbūt pavyko ką nors pastebėti tik vėliau, kas savo laiku buvo pražiūrėta arba neišdegė, gal kas buvo padaryta ir paaiškėjo, kad gal reikėjo daryti kitaip?.. Kartu gal galima būtų pamėginti apibendrinti, kur matytinas didžiausias laimėjimas, matomas kaip tik dabar?

P. S. Ordinarai, tarp jų ir arkiv. Bačkis, pernelyg optimistiškai prognozavo kunigyستės pašaukimų perspektyvą – atkurdami dar tris seminarijas greta Kaune veikusios tarpdiecizinės,

jie orientavosi į stojančiųjų plūpsnį Atgimimo metais. Šiandien ugdytinių per visą Lietuvą surenkama vos vienai įstaigai, bet sprendimai lieka jau kitos vyskupų kartos reikalui. Ugdytas aps-

Mažiausiai matoma tarnystės dalis – prie rašomojo stalo, kur gimsta pamokslai, rekolekcijų užrašai, atsakoma į šimtus laiškų iš viso pasaulio

kritai pasirodė kiečiausias riešutėlis – nors tikybos mokytojų ir katechetų rengimą arkiv. Bačkis Vilniuje bandė organizuoti kiek kitaip, nei Kaune, Klaipėdoje, Marijampolėje, vairą patikėjo profesionalams pasauliečiams, tačiau praėjus pirmiesiems entuziazmo metams, rezultatai nėra geri. Miesto mokyklose, ypač vyresnėse klasėse, tikybą renkasi mažesnė mokinėjų dalis – pirmiausia dėl daugelio mokytojų bejėgystės. Komandinės pedagogikos, aukštųjų mokyklų inercijos, mokytojų negebėjimo adaptuotis suvokimas atėjo tikrai per vėlai kaip skaudus prablaivėjimas nuo, pasirodė, naivios vilties, jog visuomenė greičiau desovietizuosis. Kad ir kaip ordinaras ragino, toli gražu ne visose parapijose, net didžiosiose, rengimas sakramentams vyksta klebono ir katechetų bendradarbiavimo dvasia. Dažniau laikomasi mažiausių žmogiškųjų ir materialiujų

sąnaudų modelio, dėl kurio paauglių įbažnytinimas labai menkas.

Dar vienas grįžtelėjimas – į 1992 m. santykį su kitomis religijomis bei konfesijomis. Iš pradžių daugeliui katalikų, taip pat ir dvasininkų, didžiausias baubas atrodė tokie naujųjų protestantų susivienijimai kaip Tikejimo žodis. Mažai kas beprisimena, kokios aistros buvo kilę dėl vadinamojo „menonitų koledžo“ steigimo Panevėžyje. Iš nekrikščioniškų religijų nuolat linksniuoti labai negausūs, bet į akis krintantys krišnaitai. Savo ruožtu, radosi katalikiško jaunimo grupelių „progresyvių“ kunigų, gal labiausiai iš pranciškonų, kurie veržėsi praktikuoti ekumenizmą „be krantų“, egalitarinį tarpreliginį bendravimą nepaisant nei grupių svorio, nei tęstinumo. Arkiv. Bačkis nuosekliai vengė abiejų kraštutinių – viena vertus, jis skatino rūpintis savo bendruomene ir gana demonstratyviai nekreipė dėmesio į „karus“ su pastoriumi Giedriumi Saulyčiu & Co. Kita vertus, ir diskutuojant dėl Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo, ir iškilus nuomonių skirtumams dėl tarpreliginio dialogo renginių Eminencija aiškiai parodydavo, kad visų orumas bei įsitikinimai turi būti gerbiami, tačiau religinės bendruomenės nėra lygios nei dydžiu, nei įtaka, nei tradicija, todėl politikorektiška pseudolygiava nėra priimtinas kelias. Joks paradoksas, kad tokia arkiv. Bačkio laikysena gerokai prisidėjo prie išties šiltų hierarchų santykių ir labai artimo Katalikų Bažnyčios bendradarbiavimo su Lietuvos liuteronais ir stačiatikiais. Tokio gilaus krikščionių tarpusavio supratimo ir meilės – o ne pakantos – kaip dabar, niekuomet Lietuvoje nėra buvę. Ir tikrai didele dalimi tai yra Eminencijos nuopelnas. Iš laiko perspektyvos matyti, kad jo bendra malda Aušros Vartuose 1997 m. su Maskvos patriarchu Aleksijumi II buvo išties istorinė gairė Vakarų ir Rytų krikščionių suartėjimo kelyje.

Jei mėgini mintyse rikiuoti išsiskiriančius autentiškos evangelinės gyvybės židinius, beveik visuomet randi Eminenciją prikišus pirštą. Galima sakyti, visos veiklios naujai Lietuvoje įsikūrusios, dvasingumų ir apaštalavimo įvairovę skleidžiančios pašvęstojo gyvenimo bendruomenės buvo būtent jo pakviestos ar įkalbintos atvykti, paremtos ar globojamos – joanitai ir joanitės, benediktinai, oratorionai, Gailestingjo Jėzaus broliai ir seserys, asumpcionistės, Motinos Teresės seserys. O kur dar *Opus Dei* prelatūra, tarptautinių katalikiškų sąjūdžių filialai... Gal niekas nesusilaukė tokio ypatingo arkiv. Bačchio dėmesio, kaip proto negalią turintys vaikais ir suaugę bei jų šeimos – „Tikėjimo ir šviesos“ bendruomenė, Arkos („Betzatos“) bendruomenė ir ne viena mažesnė iniciatyva pamažu keičia visuomenės ir pačių šeimų požiūrį į savo padėtį, yra nereklamuojamas Bažnyčios jautrumo silpniausiems liudijimas. Pagaliau, nutardamas perkelti į tam tyčia įrengtą šventovę Gailestingjo Jėzaus paveikslą ir skirdamas be galo daug jėgų šiam žingsniui pagrįsti, paaiškinti, įtvirtinti, Eminencija pradėjo visų arkivyskupijos bei Lietuvos katalikų bendrą, pirmą išties miestietišką ir naujakuriams kultūrinę istorinę Vilniaus įvairovę autentiškai atveriančią pamaldumo tradiciją.

Bent artimiausią pusamžį katalikybė Vilniuje nebus praktiškai vyraujan-

ti pasaulėžiūra, nors per surašymus dauguma ir toliau skelbsis tikinčiais. Tačiau arkiv. Bačkis tikrai labai daug prisidėjo, kad sąmoningų katalikų mažuma didėtų apimdama ne vien pensininkus, o krikščioniškos veiklos įvairovę daug kur net nematamai išsiaknytų kosmopolitiško miesto gyvenimo pavidaluose. Iš dvidešimties metų perspektyvos žiūrint, svarbu tai, kad Lietuva nenuėjo trečiuoju keliu, kaip kalbama apie Rusiją, Kiniją, esą ten kuria kažkokį kitokį kapitalizmą ar pan. Ir pas mus kai kurie tautiniai politikos teoretikai svaičiojo apie alternatyvaus nedvasingiems Vakarams ir grobuoniškai laisvajai rinkai kelio galimybę, bet pamažu tampame normalia – ir geraja, ir blogaja prasme – Vakarų valstybe. Religiniu požiūriu mes sekame iš paskos labai sekuliariai su ypatingo tautinio religingumo recidyvais Čekijai. Todėl skeptiška, atsargi, orientuota į veikimą laicistinėje aplinkoje, gyvam pavyzdžiui, o ne papročių užkonservavimui pirmenybę teikianti arkiv. Bačchio sielovados programa, strateginė linija buvo vienintelė perspektyvi, bet XX a. pabaigoje ji kėlė daug vidinio nepasitenkinimo, konfliktų ir įtampų.

V. A. Kardinolas Bačkis į Vilniaus arkivyskupiją atėjo lūžio momentu, kai Bažnyčia, tapusi tikrai laisva, turėjo atkurti visas savo funkcijas – ne tik liturginę, kuri, nors ribojama,

buvo įmanoma ir sovietmečiu, bet ir karitatyvinę, šviečiamąją, vertybių sklaidos visuomenėje. Vis dėlto nemažiau išpūdinga ir svarbu, kad jis ne tik atkūrė šias funkcijas, bet ir nuosekliai jas plėtojo ir brandino. Vilniaus arkivyskupija tikrai davė postūmių visai atsikuriančiai ir bręstančiai Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje. Kardinolas kėlė tvirtus reikalavimus ne tik sau, bet ir kitiems: būtent tai iš dalies sudarė rūstoko, kartais į kompromisus nesileidžiančio žmogaus išpūdį. Iš tiesų tai buvo, sakyčiau, pareigos žmogaus paliekamas išpūdis, kurį taip lengva supainioti su nemeilumu ar nekompromisiškumu. Lūžiniu laikotarpiu iškilusių „charizminių“ kunigų figūrų kerimi vilniečiai nelengvai priprato prie arkivyskupo skleidžiamos neefektingos tarnavimo charizmos. Vis dėlto reikia pasakyti, kad kardinolo rangas šią charizmą ne tik sustiprino, bet ir padėjo daugeliui tikinčiųjų psichologiškai ją įvertinti. Apskritai tai, kad Bažnyčia Lietuvoje turėjo (ir tebeturi) kardinolą, pačiai gana sekuliariai Lietuvos visuomenei, net jos demokratinei tvarkai tarsi savaimė suteikia gylio matmenį: ne viską lemia daugumos simpatijos, skonis, populiarumo mados, esama ir dalykų, kurie išlaiko tradiciją, steigia ir įtvirtina autoritetą. Pati Bažnyčia, nebūdamą tokia pat, kaip kitos šiuolaikinės institucijos, Lietuvoje dėl to tampa ir labiau, ir kitaip matoma. ❧

Kam reikalinga kančios atmintis?

MONIKA ŠIPELYTĖ

Rašant bet kurios bendruomenės istoriją, yra įprasta įtraukti ir skaudžius siužetus, bendruomenės patirtą kančią ir negandas, tačiau šiuolaikinėse visuomenėse kančių istorinė reprezentacija turi dar vieną aiškia funkciją – trauminės patirties gydymo, visuomenės arba atskirų jos grupių reabilitacijos. Rytų Europoje, kuriai teko patirti abu XX a. totalitarinius režimus su visomis jų represijomis, trauminė kolektyvinė patirtis sudaro reikšmingą bendros atminties dalį. Kiekvienoje regiono šalyje rasime muziejų, kuriuose, pasitelkiant audiovizualines priemones, kitus nuotakų kūrimo įrankius (nuo autentiškų erdvių išsaugojimo ir panaudojimo iki atkuriamų jausminių eksponatų, karo garsų, šviesotamsos efektų ir t. t.) stengiamasi ne tik *per-teikti* istorines žinias, tačiau ir leisti *patirti* eksponuojamą reiškinį.

Kančios įstorinimas, muziejinė ekspozicija sukuria distanciją su kančia, vertindami istorinius įvykius nustojame būti jų dalyviais. Nors iki galo objektyvus santykis su atsimenamu objektu atminties kultūroje nėra įmanomas, muziejaus fenomenas sukuria erdvę, kurioje visuomenei priimtiniomis

formomis tai įvaizdinama ir pasitelkiama visuomenės ugdymui. Lietuvoje tuo rūpinasi Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC), kuriam priklauso du muziejiniai padaliniai – Genocido aukų muziejus, įsteigtas 1992 m. buvusiuose KGB rūmuose, bei 2011 m. atidarytas Tuskulėnų rimities parko memorialinis kompleksas, turintis nuolatines ekspozicijas.

Tuskulėnų rimities parkas – unikali vieta, jungianti kelias visiškai skirtingas epochas. XIX a. pirmoje pusėje statyti dvaro rūmai jungia carinės Rusijos aukštuomenės gyvenamąją aplinką su Sovietų Sąjungos XX a. viduryje vykdytų nusikaltimų pėdsakais. Prieš pusantrų metų įrengta ekspozicija *Tuskulėnų dvaro paslaptys* siūlo keliauti per dvaro patirčių istoriją pasitelkiant kuriančių-griaunančių rankų įvaizdį. Ši metafora, vos įžengus į Baltąją dvarelį (Fracišeko Valickio vilą), pasitinka lankytoją ir lydi jį visose muziejaus salėse. Įvaizdis taiklus ir paprastas, leidžiantis jaunesniems eksponatų žiūrėtojams savais pirštais pabraižyti interaktyvioje smėlio dėžutėje, o vyresniesiems – susimąstyti apie istorijos įvykių simboliškumą.

Ne tokia įkvepianti kita Tuskulėnų memorialo vizualizacija – archeologinių tyrinėjimų metu atidengtose masinėse kapavietėse rastų NKGB (MGB) vidaus kalėjime Vilniuje nužudytų žmonių palaikų nuotraukos. Šios didžiulės spalvotos ir juodai baltos reprodukcijos taip pat lydi (tiksliau – persekioja) lankytoją, įkyriau nei pirštų antspaudų motyvas siūlo regimų eksponatų identifikavimą su tragiška, smurtine *mirtimi*. Bet ar tikrai siekta atspindėti *tai*? Ar mirties, žmogaus sunaikinimo motyvas turi išlikti stipriausias kalbant apie patirtą kančią? Mat čia ne kraupūs eksponatai kalba patys už save, o jiems primygtinai siūloma byloti vien pesimistine gaida. „Siaubo filmo“ aplinkos kontrastas su pirmąja ekspozicijos sale *Tuskulėnai XVI–XXI a.* pasirinktas neatsitiktinai, gerai reprezentuoja pasaulio raidos galimybių lūžį užslinkus totalitariniam režimui, tačiau pernelyg ambicingai supaprastina SSRS okupacijos žala. Mirtis tampa fonu, pagrindine dekoracija, muziejaus ekspozicijai suteikiančia skandalingumo, bet niveliuojančia skirtumus tarp budelio propaguojamo mirties kulto ir aukos patiriamo sunaikinimo. O gal čia tik postmodernistinis mirties fetišas, kuris, tiesa, nejaudina akademiškumo sužaloto proto?

Įžengus į salę *Tuskulėnų masinė kapavietė užgniaužia kvapą* „batų kolekcija“ – skaidriose vitrinose bei grindyse po stiklu eksponuojami masinių žudynių aukų batai. Šis motyvas, kai iš žmogaus gyvenimo telieka jo daiktai, dažnai taikomas Vakarų Europoje reprezentuojant Holokausto atmintį, veikiausiai nusižiūrėjus iš Jeruzalės memorialinio komplekso Yad Vashem.

Tuskulėnų rimities parko memorialinis kompleksas. Nuotraukos iš Genocido aukų muziejaus archyvo

Panaši scena pasirodo ir filme *Vilniaus getas*: čia vietoj žydų vaikų choro scenoje išnyra ant pakabų sukabinti jų rūbeliai ir batukai. Tiesa, ši butaforija po kiek laiko praskleidžiama ir, ašarojančių tėvų džiaugsmui, pasirodo tikrieji atlikėjai. Šio „veikėjų“ sugražinimo muziejuje trūksta, čia daiktų ir žmonių ryšiai sutrūkinėję: nors interaktyviuose ekranuose skelbiamos identifikuotų nužudytųjų pavardės, yra kelios jų nuotraukos, tačiau pačioje ekspozicijoje – nė vieno veido; regime tik prieškarinius dokumentus, sagas ir kitus archeologų surinktus radinius, bylas, palaiškų nuotraukas. Iš 724 žmonių nesurenkame pilno Žmogaus, todėl šiek tiek liūdina vieningos ekspozicinės koncepcijos stoka, negimstantis ryšys tarp eksponatų su tekstiniais paaiškinimais ir savo daiktiskumu apie nykimą bylojančios batų instaliacijos.

Kiti du ekspoziciniai kambariai – *Vyskupas Vincentas Borisevičius ir Mirties nuosprendžių vykdymas 1944–1947 m.* – žvelgia vienas į kitą visomis prasmėmis: didžiulis vyskupo portretas eksponuojamas tiesiai prieš aktyviausio žudynių vykdytojo nuotrauką, aukų gynėjas oponuoja budelio žiaurumui. Būtent šiam žiaurumui skirta paskutinė ekspozicijos patalpa: ekrane kartojamos Andrzejaus Wajdos filmo *Katynė* karininkų šaudymo scenos, šalia budelių portretų pateikta išsami aukų kaukolių traumų charakteristika. Pastarasis stendas suteikia vertingos informacijos besidominčiam teismo medicina, tačiau ką sutraiškytos kaukolės gali sakyti pradinių klasių moksleiviui? O jų būrys kaip tik blaškosi po muziejų, mokytojoms rékaujant, kad nesiartintų prie ekranų, rodančių kruvinas žudynių scenas. Norėtųsi klausti, ką ten veikia tie vaikai? Gal iš tiesų edukuojasi, o gal domisi žiaurumu taip, kaip jis domina kompiuteriniuose žaidimuose? Bėlieka tikėtis, kad gido pasakojimas įtikins juos, kad viskas, ką mato, buvo ir vis dar tebėra tikra. O štai vyskupo Borisevičiaus asmenybę prisiminti kviečianti ekspozicijos dalis tikrai

Muziejinė ekspozicija *Tuskulėnai XVI–XXI a.*

solidi: nuosekli, paprasta, iškalbinga, fone skambančios maldos aukų tematikai suteikia sakralumo. Deja, vaikų dėmesio šis kambarys sulaukia mažiausiai. Tenka apibendrinti, kad muziejaus ekspozicija stokoja vientisumo: rengėjai šiek tiek paklydę tarp aukų registravimo ir buvusio jų gyvenimo atkūrimo perspektyvų. Didelis įdirbis, įdėtas į modernių technologijų vizualinį pritaikymą, iki galo nekompen-

suoja vieningos idėjos nebuvimo: lieka neaišku, kokią santykį su nužudytųjų kančia turėtų susikurti stebėtojas, jų sužlugdytus gyvenimus užgožia mirties vaizdai. Tad gal tikrai – tauta lieka mirusi, o žiaurumas toliau plinta?

Genocido aukų muziejų su Tuskulėnų rimties parku sieja ne tik dabartinis institucinis ryšys, bet ir atminties vietų kontekstas: NKGB (MGB) vidaus kalėjime 1944–1947 m. vykdytų

Muziejinės ekspozicijos *Vyskupas Vincentas Borisevičius ir Mirties nuosprendžių vykdymas 1944–1947 m.*

mirties bausmių masinės kapavietės buvo įrengtos Tuskulėnų dvaro teritorijoje. Dabar egzistuojantis muziejus (savo laiku vadintas KGB muziejumi) ir pasakojimo kūrimo maniera, ir įvykių interpretacijos turiniu nuosekliai pratęsia *Tuskulėnų dvaro paslaptis*. Ryškiausias šio muziejaus bruožas, vis labiau išsismelkiantis į lankytojo sąmonę praleidžiant ten ilgiau nei akademinę valandą (kiek muziejuje derėtų) – tai pastato ir jo erdvių unikalumas. Tokiai atmosferai, kuri tvyro buvusio kalėjimo pastate, sukurti nereikia nei skambių užrašų, nei detalių paaiškinimų. Teroro jėga justa sienose, rūsiuose, grotuotuose languose. Todėl einant iš vieno ekspozicijos kambario į kitą norisi neprarasti to realybės virpulio, pasinerti į autentiškumą.

Tačiau jau pirmajame ekspozicijų aukšte lankytoją užbombarduoja neįtikėtinas informacijos kiekis: nuotraukos, aprašymai, instaliacijos, autentiško interjero liekanos. Ši muziejaus ypatybė pastovi: taip kalbama ir apie partizaninį karą, ir apie tremtį, ir apie KGB, todėl po truputį ima varginti perkrovimas eksponatais. Taip unikali erdvė praranda dalį žavesio: buvusiam MGB vidaus kalėjimo viršininko pavaduotojo kabinete

stengiantis sutalpinti XX a. ketvirto šešto dešimtmečio Lietuvos istoriją, pasakojimas tampa fragmentiškas ir be aiškios paskirties, o autentiška erdvė nustumiama į antrą planą, kuri tokia estetiškai sodriame muziejuje pastebi tik akyliausi. Tiesa, galime prisiminti, kad muziejų lanko minios turistų, mažai žinančių ir daug trokštančių, tačiau kažin ar jie skaito tokius gausius tekstinius šaltinius ir pastebi kartais itin mažas vaizdinių šaltinių reprodukcijas. Informacijos gausa čia nustelbia jos reikšmingumą, sunku susekti esminius akcentus, okupacijų skirtis, įvykių priežastis.

Priežastingumo paaiškinimo ypatingai trūksta 1944–1953 m. Lietuvos partizanų karo ekspozicijoms: stenduose miglotai aiškinamos tokio karo kilmės teorijos ir kovos pobūdis, antinacinis pasipriešinimas suplakamas su antisovietiniu, neadekvačiai vartojamos sąvokos anglų kalba. Matome, kad istorinio tyrimo srityje įdėta daugybė pastangų surinkti ir susisteminti didžiulį kiekį informacijos, tačiau nederėtų pamiršti, kad šiuolaikinis muziejus privalo žengti dar keletą žingsnių pirmyn ir pasiūlyti įvykių interpretacijas, kartu palikdamas erdvės lankytojo asmeninio suvokimo

laisvei, aktualizuoti ir susieti aptariamą temą su istorinės bendruomenės atminties klausimais. Šiame muziejuje matome ir neišnaudotą vaizdų raišką: partizanų istorijos atvejis išsiskiria nuotraukų gausa, išpūdingumu, dauguma jų siužetų išvaduojama nuo teksto ar skaičių būtinybės, sąmoninga atranka žiūrovui palengvintų įsijautimo galimybę, tačiau sužaidžiama jų kiekybe, o ne kokybišku pateikimu. Pavyzdžiui, puikus Laisvės kovotojų darytų nuotraukų panaudojimas vienoje LGGRTC parengtų kilnojimų parodų *Ir jie mokėjo džiaugtis...* neprofesionalui suteikia daug daugiau žinių, nei begalė tekstinės informacijos.

Stiprioji ekspozicijos pusė – netikėtumo išlaikymas: beveik kiekvienoje patalpoje atidesnio lankytojo laukia staigmena: ar už pertvaros įrengta bunkerio imitacija (tiesa, gal kiek primenanti sovietinę pirtį), ar savo atvaizdo pamatymas kalėjimo kameros veidrodyje, ar prieš akis išnyranti ranka su į tave nutaikytu ginklu. Nors šios instaliacijos yra efektingos ir prabyla be papildomos informacijos, ne visos jos randa deramą vietą ekspozicijos erdvėje: pavyzdžiui, keista matyti tikrą geležinkelio bėgių fragmentą ir girdėti išvažiuojančių traukinių garsus, kai kalbama apie tremtinių grįžimą namo... Kai kurie eksponuojamų daiktų tiesiog pasimetę vaizdų gausybėje, negali prabilti, tačiau juos atradusį maloniai nustebina įtaigumu. Įmantrus pastabumo žaidimas galimas, tik juo nereikėtų piktnaudžiauti.

Nepaisant kiekybiškai ir kokybiškai turtingų ekspozicijų, turinio pateikimas turi ir keletą trūkumų. Greta smulkmenų, antai iš salės į salę lankytoją persekiojančio vienodo akinančio apšvietimo (kai tuo tarpu palubėje kybo sovietiniai šviestuvai, kurių panaudojimas atskiroms erdvėms priduočiau epochos kvapo), pirmiausia čia, kaip ir Tuskulėnuose, minėtinas vieningos koncepcijos stygius. Ką ir kodėl norima pasakyti lankytojui žiaurumo bei kančios vaizdais? Ką lemia trauminės patirties išsąmoninimas? Dėl šitokių muziejaus spragų istorija domėtis

Muziejinė ekspozicija *Tuskulėnų masinė kapavietė*

linkęs lankytojas imasi šniukštinti, kaip sukritikuoti pateikiamas interpretacijas, spontaniškai siūlo alternatyvias. Viena tokių menkai įtikinančių schemų – sovietmečio po Stalino teroro periodizacija: tautinis pasipriešinimas, kova dėl tikinčiųjų teisių, disidentų sąjūdis, Atgimimo sąjūdis. Kas ir kodėl vadinama „tautiniu pasipriešinimu“, kaip iš jo išaugo disidentų judėjimas, kur glūdi Sąjūdžio šaknys, spontaniškumo stebuklo galia, lieka visiškai neaišku, kaip ir mįslingas ekspozicijos kambario pavadinimas „Piliietinis antisovietinis pasipriešinimas“, į anglų kalbą išverstas, ko gero, *google* roboto – „The Popular Anti-Soviet Resistance“, galutinai paklaidina ir taip painių disidentijos skirstymą. Nejučia įsimeta įtarimas – ar tik tai nėra aptakios, miglotos, tuščios deklaracijos „ir tada dirbome Lietuvai“ (kai jau tada žinojome, kaip viskas galiausiai baigsis), poveikis?

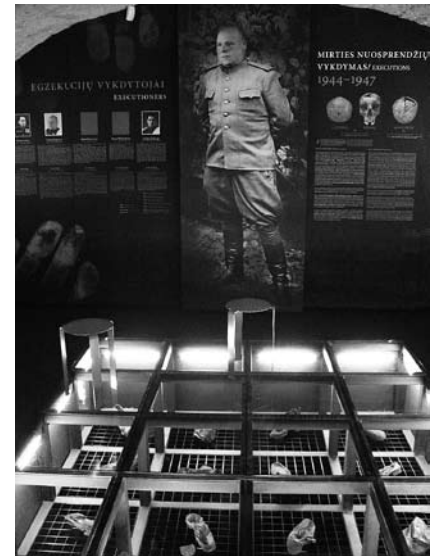
Paminėjus emocijas, sunku neįvardyti pagrindinės, tvyrančios beveik visose šio muziejaus ekspozicijose, – skausmo ir kančios. Čia ne tik reprezentuojama skaudi patirtis, bet ir dirbtinai kuriama kančios apologetika, pasireiškianti daugtaškiais ekspozicijų tekstuose, dramatiškomis antraštemis virš nuotraukų, sentimentaliais lyriniais nukrypimais. Kam to reikia, kai prieš akis stūkso šūsnyš faktų, pavardžių, veidų, autentiškų buities liekanų? Ar verta kartoti sužeistajam, kad jam turėtų skaudėti? Ne. Tautai jos kančios atmintis turėtų būti tai, kas pakyla virš teroro ir baimės, virš okupantų ir budelių, o svarbiausia – įprasmina vilties motyvą. Tokio motyvo labiausiai trūksta.

Su perdėta kančios eskalacija tautos genocidui ir rezistencijai skirtose salėse stebinamai disonuoja „kitos pusės“ ekspozicija. Buvusio KGB muziejaus paskirtis nėra iki galo aiški, o eksponatų rinkiniai, švelniai tariant, chaotiški – į eilę surikiuoti atsitiktiniai sovietinės pramonės gaminiai (nuo telefono aparatų iki knygų), užpildantys autentišką sovietinio saugumo įstai-

gos erdvę, vargiai atskleidžia epochos dvasią. Peršasi mintis, kad ši sekcija kenčia nuo tos pačios ligos, kaip ir dauguma pastangų suprasti ir įvertinti brandžiojo socializmo laikotarpį – pernelyg arti nuo dabarties, perdėm asmenišką laiką, kuriame išaugo ir subrendo dabartinė aktyviausia visuomenės dalis. Nors ir labai reikalinga, tačiau šiuo metu sunkiai įgyvendinama ekspozicija.

Iš pirmo aukšto pakilę į antrąjį, paibaigai privalome nusileisti į rūsį, tikrasis buvusio KGB kalėjimo patalpas. Ir čia net labiausiai besireiškęs ekskursijos dalyvis nutyla, netenka žado, išpučia akis. Taip toli nuo kasdienės mūsų realybės nutolusią vietą seniai buvau mačiusi, tikiuosi nepakliūti į panašią sunkinančiomis aplinkybėmis. Lankytoją čia pasitinka trumpi patalpų aprašymai ir jos, pilnos savo autentiškumo. Nugara bėgioja šiurpas, patalpų kvapas primena tikrą praeities dvelksmą, net išėjus uždarą kalėjimo kiemą neapleidžia nuolatinis nerimas. Lankytojas, likęs vienas be gidų, baugščiai slenka nuo durų prie durų, stebėdamas ir ieškodamas atsakymų į galvoje kylančius klausimus, yra kviečiamas susieti savo mąstymą ir pasaulio matymą su šia akimirka išgyvenama patirtimi. Ir štai artėjant link turėjusios aukščiausiai įtaigumo lygį pasiekti egzekucijų vykdymo patalpos, vėl patenki į stiklo grindų ir stendų pasaulį. Finalinis akcentas iki galo neišsiskverbia į sąmonę, bet visas kalėjimo rūsysis įpučia kraupios gyvybės pasakojimui apie kančią. Tik norėtusi iš jo išėiti – supratęs, pabuvęs, pasimokius, išėiti pakylėtam tikėjimo šviesos, kad žmogaus pajėgus įveikti smurto sistemą. Tą šiek tiek griauna paskutinis tolimiausios kameros pašonėje esantis stendas – išniekintų Lietuvos partizanų kūnų nuotraukų koliažas. Kam jis ten? Kodėl siūlo lankytojui baigti kelionę su sutriptomis, pažemintos tautos vaizdiniais? Kodėl reikia laužyti ir taip jau sulaužytą Lietuvos istoriją ir kokią visuomenę tai kuria?

Paskutinis netikėtumas – vienoje kamerų įrengta Holokausto aukų ekspozicija: ką čia veikia šis pasakojimas apie žydų tragediją? Kodėl jis ne greta kitų? Jeigu abi okupacijos telpa

Muziejinė ekspozicija *Mirties nuosprendžių vykdymas 1944–1947*

po vienu bendru totalitarizmo vardikliu, kodėl tada jų aukos atskirtos tiek fiziniomis, tiek moralinėmis pertvaromis? Jei, kaip skelbia muziejaus informacija, ši paroda – viso muziejaus atnaujinimo ir papildymo ekspozicija, tai ji menkai papildo bendrą epochos supratimą, juk iki tol žydiškasis Holokausto naratyvas niekaip nebuvo reprezentuotas, kaip ir iki 1944 m. veikęs gestapo kalėjimas. Nesuauga Holokaustas su Stalino represijomis į vieną totalitarinių nusikaltimų reiškinį, lieka papildomu, savyje uždaru pasakojimu komunizmo nusikaltimų mozaikoje, kaip ir komunizmo nusikaltimai dažniausiai tebūna fonas pasakojant Holokausto istoriją. O galima, juk turėdami dviejų totalitarinių sistemų okupacijos patirtį turėtume būti tie, kurie argumentuotai kalba Europai apie jų paliktas traumas ir siūlo būdus, kaip su tomis patirtimis susigyventi. Vienas geriausių Lietuvos muziejų tikrai dar nėra išsėmęs visų savo temos reprezentacijos būdų ir galimybių. ❧

Britanijos ateitis Europos Sąjungoje – konservatorių rankose?

KORNELIJUS ILGAVA

„Baigę derybas dėl naujo susitarimo, mes surengsime britams referendumą, kuriame jie galės labai paprastai pasirinkti – naujojo susitarimo rėmuose pasilikti arba išeiti iš Europos Sąjungos“, – ši sausį viešai paskelbė Davidas Cameronas. Po tokios žinios aplinkiniai liko sutrikę. Tie saloje, paprastai remiantys leiboristus arba libdemus, nesuprato, kokių tikslų jie apskritai turėtų svarstyti klausimą, kuris yra geriausiu atveju antrinis, ypač palyginus su vis neatsigaunančia Jungtinės Karalystės ekonomika. O tie žemyne įsiuto. Portalų ir laikraščių antraštėse Cameronas buvo kaltinamas „šantažu“, „avantiūrizmu“, „įsipareigojimų nesilaikymu“, „lošimu iš Europos ateities“ ir pan. Prancūzų politikai savo žiniasklaidoje be atvangos kartojo, kad nesą ko nerimauti, Europa apsieisianti ir be „pastovių nuolaidų britams“. Tuo tarpu lenkai, Romano Sikorskio lūpomis, išdrįso pasakyti pačiai Jungtinei Karalystei, kas jai nutiksia palikus ES: „daugybė Europos šalių jus pagiežą šaliai, kuri, jų požiūriu, savanaudiškai paliko ES. [...] Britanija tikrai praras savo įtaką daugybėje tarptautinių forumų. [...] Vieni jūs nebebūsate tokie įdomūs“. Vokietija išliko santūri. Ji žino, kad nuo jos priklauso galutiniai sprendimai, liečiantys ES kryptis. Sprendžiant iš Angelos Merkel reakcijos, ji tikėjosi panašaus žingsnio. Juolab kad Camerono kalba sausį tebuvo viršūnė viso to, kas susikaupė konservatorių gretose per jo vadovavimo partijai laikotarpį.

Tiek Margaret Thatcher, tiek Johno Majoro laikais konservatoriai imdavo šnupuoti Europos linkme, jei tik partijai pradėdavo nesisiekti vidaus politika, ypač ekonomiais klausimais. Paskutinį kartą tai nutiko 1993 m. Tuomet būta mažyčio sukilimo, kai per keturiasdešimt konservatorių Bendruomenių rėmuose nepakluso partijos linijai ir nebalsavo dėl Mastroichto sutarties. Visai kas kita pradėjo rasti Cameronui tapus partijos vadovu. Prasidėjo kone reguliarūs pavienių ar grupėmis susibūrusių parlamento narių atsisaukimai, skelbiami konservatyvioje žiniasklaidoje, daugiausia *The Daily Telegraph*, dėl „biurokratiizuotos“, „nedemokratiškos“, „socialistinės“, „nevaldomos“ Europos Sąjungos. Partijoje imta grupotis ne pagal požiūrį į socialinius ar ekonominius klausimus, bet pagal euroskeptiškumo laipsnį. Net Europos parlamente konservatoriai paliko savo vertybinius brolius prancūzų dešiniuosius ir vokiečių krikdemus bei įkūrė euroskeptikų bloką. Galiausiai 2011 m. beveik trečdalis konservatorių atstovų pateikė Bendruomenių rėmuose pasiūlymą skelbti referendumą dėl narystės ES. Leiboristų, libdemų ir dalies konservatorių dėka siūlymas buvo atmestas. Tačiau už šį sukilimą patiems toriams nieko nenutiko. Kelias buvo išmėgintas ir jis pasirodė saugus.

Problema ta, kad kažin ar Cameronas galėjo ką nors atlikti pozityvaus šiuo klausimu. Viena vertus, pastaruosius kelerius metus Britanijos viešoji

nuomonė darėsi vis labiau negatyvesnė ES klausimu. Šiandien ji pasiekė kritinę ribą, kai pusė britų remtų išėjimą iš Europos Sąjungos. Dėl to augo vien tik radikalaus euroskepticizmo pagrindu suformuotos Jungtinės Karalystės Nepriklausomybės partijos populiarumas (šiandien ES parlamente jie turi 11 atstovų, o namie, Lordų rūmuose – 3 narius, kas 1993 m. įkurtai partijai yra stebėtinai pasiekimas). Tai kartu vertė konservatorius apsispręsti dėl savo pozicijos. Juk šiaip ar taip jie ne pirmi Europoje jaučia grėsmę prarasti savo elektoratą dešiniuosius radikalus. Tačiau esama kur kas svarbesnės priežasties dėl konservatorių euroskepticizmo augimo. Tai sietina su Camerono iškilimu partijoje.

Tuo metu, kai Tony Blair'o leiboristai ryžosi tariamam *Trečiojo kelio* progresui, konservatorių gretose vyravo rezignacija ir pasimetimas. Jie vis dar gyveno Thatcher laimėjimų šešėlyje, tačiau patys neturėjo nei įtikinamų ateities projektų Britanijai, nei lyderių, galinčių juos įgyvendinti. Šiame kontekste pasirodė Camerono reformistai, kurie „jaukiai jautėsi modernioje Britanijoje, bet išgyveno nostalgiją tradicinėms institucijoms“ (*The Economist*). Jie skelbėsi tęsia Thatcher ekonominį liberalizmą, o kartu paversią paprastai kairiesiems „priklausančias“ socialines problemas artimas konservatoriams. Vadinas, turėjo įvykti antroji revoliucija: jei Thatcher torius ekonomikoje pastūmė iš kairės į dešinę, tai Cameronas pažadėjo tą patį, tik atvirkštine tvarka, atlikti socialinėje sferoje. Pastarasis aspektas labiausiai neramino socialinius konservatorius. Nors Camerono aplinka ir tesudarė mažumą tarp konservatorių, partija juo vis dėlto patikėjo. Tai įvyko dėl jo akivaizdaus gebėjimo būti lyderiu ir įtikinti klausytojus; dėl naujų ideologinių posūkių, kurie, kaip teisingai tikėtasi, turėjo pritraukti didesnę dalį balsuojančių moterų, mažumų, jaunimo ir apskritai centristinių pažiūrų žmonių; o svarbiausia, kas ypač minėtina euroskepticizmo kontekste, dėl permainų

konservatorių hierarchijoje. Cameronas siekė, kad ir partijos nariai, ir atstovai parlamente atspindėtų Britanijos visuomenės įvairovę, t. y. būtų iš kuo skirtingesnių socialinių, ekonominių, etninių grupių. Taip partijoje ėmė rasti skirtingiausių politinių ratelyų, netgi libertarų ar žaliųjų. Kartu Cameronas, *The Economist* žiniomis, rengdamas 2010 m. rinkimų sąrašus, stengėsi įtraukti į juos intelektualiai pajėgesnius, platesnės profesinės partitės žmones, nei būta iki šiol. Todėl nestebina, kad partijos atstovai parlamente tapo labiau nepriklausomi ir besibūriuojantys aplink laikinas lobistines grupes. Žvelgiant bendrai, Cameronui pavyko įtvirtinti savo nuosaičių reformistų pusę partijoje ir dabar jai lygių nėra. Socialiniai konservatoriai, arba tiksliau, tradencialistai šiandien yra tokia pat mažuma kaip ir radikalūs reformistai.

Visa tai tėra bendrų tendencijų apžvalga, kuri, kad ir atspindi partijos kryptį, sunkiai gali paaiškinti partijos narių grupavimąsi ties konkrečiais klausimais. Kitaip nei antai Lietuvos konservatoriai, kurie partijos viduje aiškiai struktūriškai dalijasi į krikdemišką ir konservatyvųjį blokus, britų konservatoriai tokios struktūros neturi. Jų afiliacijos paaiškėja per jų veiksmus – dalyvavimą lobistinių grupių suvažiavimuose, pasisakymus viešojoje erdvėje, balsavimus parlamente, paramą įvairioms iniciatyvoms. Nagrinėjant užsienio politikos aspektu, toriai išvien yra realistinių pažiūrų ir ši ideologinė tradicija tęsiasi nuo imperijos laikų. Turint omeny, kad realistai paprastai nepasitiki stambiais vertybiniais ar idėjiniais projektais ir yra veikiau linkę spręsti *ad hoc*, vadaudamiesi konkrečiais nacionaliniais interesais, nenuostabu, kad praktiškai visi toriai Bendruomenių rūmuose yra euroskeptikai. Skiriasi ne pažiūrų kryptis, o jų intensyvumas bei taktiniai sprendimai, susiję su ES.

Konservatorių atstovai Bendruomenių rūmuose, jei pasiremsime *The Daily Telegraph* politikos skilties redaktoriaus pavaduotojo Jameso Kir-

kupo ir *The Economist* analize, dalijasi į tris dalis, iš kurių dvi yra lemiančios priimant sprendimus, o paskutinioji – marginali. *Eurorealistai* vienija apie 100 parlamentarų, vadovaujamų paties Camerono ir užsienio reikalų sekretoriaus Williama Hague'o. Jie priešinasi tolesnei ES politinei integracijai, tačiau palaiko ekonomines ES reformas, įskaitant bankų sąjungą (žinoma, kartu bandant išlaikyti ekonomines išimtis Britanijai). Jie mano, kad Britanijai yra iš esmės nenaudinga palikti ES, todėl atstovauja tai partijos pusei, kuri pasisako prieš referendumą. Parlamentarų skaičiumi jiems prilygsta *Fresh start* lobistinė grupė, kuri mano, jog verta išstoti iš ES, jei derybos su partneriais Europoje dėl naujų narystės sąlygų nepavyktų. Šios grupės nariai yra stipriausi referendumo rėmėjai iš esmės todėl, kad jų grupė labiausiai atspindi konservatorių rinkėjų nuotaikas. Kitaip tariant, jų aštrus euroskeptiškumas yra ne tiek ideologinis, kiek praktinis. Paskutinioji grupė parlamentarų, daugiau nei porą kartų menkesnė už pirmas dvi, yra ir mažiausiai vieninga. Dalis jų yra *radikalūs euroskeptikai*, norintys dabar pat surengti referendumą ir palikti ES. Jų įtaką pervertinama dėl gero matomumo spaudoje. Jie pasižymi pasakiškais nuolaidų reikalavimais iš ES, todėl kitų konservatorių nėra laikomi rimta jėga, tad jie dažniausiai prisideda prie *Fresh Start* bloko. Kita dalis šios trečiosios grupės yra palankesnė Camerono aplinkai, tačiau jų pažiūrų nevieningumas puikiai atspindi partijos įvairovę. Esama vos kelių „senesnės kartos“ *eurofilų*, idėjine prasme artimų vokiečių krikdemams, maštantiems apie tolesnę ES integraciją. Kita reta rūšis yra *globalistai*, kurie, nors ir palaiko Cameroną, tačiau išsiskiria ekscentriškomis užsienio politikos pažiūromis. Jie mano, kad Jungtinės Karalystės ateitis glūdinti ne ES, o artimesniuose santykiuose su Azijos šalimis, todėl jie yra pasiryžę esant reikalui paremti išstojimą iš ES.

Nors torių pažiūrų įvairovė aiškiai

dera su Britanijos užsienio politikos tradicijomis, dabartine elektorato viešąja nuomone, tačiau šių pažiūrų praktinės išdavos kelia nuostabą. Jos yra išreikštos *Fresh start* manifeste, skirtame perteikti didžiosios dalies euroskeptikų požiūrį į ES. Šiame leidinyje keliami tokie tikslai: uždrausti ES institucijoms leisti direktyvas bei įstatymus, susijusius su socialiniais ir darbo reikalais bei finansinėmis paslaugomis; mažinti žemdirbystės ir žuvininkystės subsidijavimo dotacijas; imtis griežtos imigracijos kontrolės, net ir iš naujų ES narių. Tikslai gal ir dera su šiaurės Europos šalims priimtina minimalistine ES samprata. Ji reiškia ekonominę sąjungą su efektyviomis priežiūros institucijomis, bet nenumato paneuropinio šalių narių ekonominio ar politinio administravimo. Tačiau kartu šie tikslai teatspindi konkrečiai Britanijai svarbius klausimus – imigrantų antplūdį, šio ekonominę laisvę ir kt. Kai šie reikalavimai persikels iš euroskeptikų stovyklos programinio leidinio į ministro pirmininko darbotvarkę, tikėtina, kad Jungtinės Karalystės partneriai, ypač iš Pietų ir Vidurio Europos, jausis tiek pat įsižeidę, kiek išgirdę apie referendumą. Ir tik todėl, kad manys Britaniją vėl ginant vien tik savo interesus ir nemažant apie Europos ateitį.

Išties, matyt, čia ir glūdi sąmyšio, kilusio po Camerono kalbų apie referendumą, priežastis. Jei šiandien Britanija būtų ekonomiškai atsigaunanti, vykdanči novatoriškas socialines reformas šalis, o ne ieškanti savo ekonominių nesėkmių atpirkimo ožio, jei konservatoriai diskutuotų apie galimus efektyvius ES modelius, o ne apie modelius, atitinkančius tik jų šalies interesus, tuomet gal ir būtų galima torių akibrokštus laikyti budinančiais Europą iš jos krizinio miego. Tačiau taip nėra, ir Britanijos partneriai tai žino. Jie nenusileis Jungtinės Karalystės spaudimui nepriklausomai nuo to, ar turės iki to laiko alternatyvią ES ateities viziją. Jie tiesiog stengsis išlaikyti *status quo*. Todėl britams lieka du keliai. Viena, laikytis savo

kietos linijos ir galiausiai, nepavykus, įgyvendinti savo grasinimus. Tačiau taip Britanijai nepavyks atsikovoti prarasto *splendid isolation* rojaus ir ji bus priversta gyventi šveicariškai ir norvegiškai, t. y. teoriškai nepriklausyti ES, bet praktiškai (dėl ekonominių sumetimų) vykdyti jos direktyvas be balso teisės apie tai spręsti. Kitas kelias, kuriuo, tikėtina, Cameronas ir žengs, tai kelių menkų nuolaidų Britanijai laimėjimas, kurios bus paviešintos namuose kaip didelės pergalės. Kadangi 12% dabar pasisakančiųjų už referendumą britų yra linkę pakeisti savo nuomonę, jei būtų laimėta nuolaidų, o 47% – „galimai pakeistų“, tikėtina, kad toks triukas pavyktų.

Tačiau Cameronas yra pasižadėjęs surengti referendumą po kitų rinkimų *nepaisant* derybų su partneriais išdavų. Kodėl? Galbūt norėdamas tiek elektorato, tiek partijos akyse pasirodyti kietu euroskeptiku. Pasirodyti užsienio politikos lyderiu, vertu Thatcher palikimo. Tai ypač neramina Merkel, tikriausiai didžiausią Camerono sąjungininkę žemyne, balansuojančią tarp dviejų ES modelių. Vadinamasis vokiečių-prancūzų Merkozy projektas reiškia labiau biurokratizuotą, bet politiškai stipresnę ES, o vokiečių-britų Merkameron reiškia labiau dezintegruotą, bet ekonomiškai lankstesnę sąjungą. Būtent nuo Merkel ES vizijos priklausys jos atsakymai į Camerono

ir konservatorių apskritai reikalavimus. Todėl konservatorių, kartu ES dilemos ir toliau bus sprendžiamos ne Londone, o Berlyne. Pastaruoju metu Prancūzijos ir Vokietijos santykiai itin pašlijo, Merkozy projektas vis mažiau prisimenamas politinėje darbotvarkėje. Tad nenuostabu, kad prieš dvi savaites Merkel pasikvietė Cameroną į Vokietijos vyriausybės svečių namus barokinėje Mesebergo pilyje aptarti jau kurį laiką besikaupusių klausimų. Jiems reikia gerai pamąstyti, kadangi nuo jų sprendimų priklauso ir ES kaip darinio, ir Jungtinės Karalystės likimas. Jei pasiseks rasti virtuozišką sprendimą, tuomet jie bus prisimenami kaip Thatcher ir Adenaueris. ❧

Neišsipildžiusi svajonių geopolitika

Žydų ir čigonų Bosnija...

EGIDIJUS VAREIKIS

Bosnija ir Hercegovina, iš pažiūros žavi ir provinciali valstybė vadinamuojuose Vakarų Balkanuose (nors tikrieji Balkanai – tai Bulgarija ir Graikija), jau ketvirtus metus sprendžia konstitucinę krizę, kuri šalies specifikos nesuprantančiam žmogui atrodytų paika ir net juokinga.

Jos esmė paprasta. Po Bosnijos karo ir vadinamojo Daytono taikos susitarimo šalis buvo pertvarkyta pagal etninį principą: nemažai valdžios postų (įskaitant prezidentą, generalinį prokurorą, ombudsmeną ir t. t.) įstatymiškai paskirstyta trims šalyje gyvenančioms etninėms grupėms – serbams, kroatams ir Bosnijos musulmonams, populiariai vadinamiems bosniakais. Vieną postą vienu metu užima trys pareigūnai, atstovaujantys savo bendrijoms ir jų apgyventoms teritorijoms. Kai kuriuose regionuose yra 4–5 valdžios lygmenys, šalyje per šimtą įvairių ministrų ir keli šimtai atsakingų „aukštų“ pareigūnų. Visa tai tik tam, kad būtų išsaugota taika, užkirstas kelias vienos etninės grupės išgalėjimui, vieno teritorinio vieneto privilegijoms kitų atžvilgiu. Čia visi lygūs, nesama laimėtojų ir pralaimėjušių. Nors vienas prezidentas ar prokuroras trijuose asmenyse atrodo keistai, valdžios padalijimo sistema šiaip taip veikia. Sąranga turėjo būti laikina ir tęstis kokių metų ar du, bet ji tęsiasi jau beveik du dešimtmečius. Tai prieštarauja pilietinės visuomenės kūrimo dogmai, bet jau geriau etninė visuomenė, negu karas.

Tačiau 2009 m. – nežinia, savo noru

ar kieno išprovokuoti – du Bosnijos ir Hercegovinos piliečiai, Sejdič ir Finci, apskundė visą šalies konstitucinę sąrangą Europos žmogaus teisių teismui. Skunde teigiama, kad jie, Sejdič ir Finci, žydas ir čigonas (jei kas nori – romas), formaliai negali pretenduoti užimti jokios pareigybės, kurios paskirtos etninėms grupėms: šitaip esąs pažeistas piliečių lygybės prieš įstatymus principas. Teismas nusprendė, kad skundo autoriai teisūs ir įsukniai paliepė Bosnijos ir Hercegovinos valdžią pakeisti šalies valdymo mechanizmus. Žydai ir čigonai savo teritorijos neturi, tačiau jie yra šalies piliečiai, kad ir kiek nedaug jų būtų. Visi sutinka, kad ką nors daryti reikia, bet niekaip negali išlipti iš savo tradicinio geopolitinio mąstymo rėmų.

Balkanuose daug kariaujama. Sakoma, kad problemos esmė ta, jog istorijos čia „sukuriama“ daugiau negu „suvartojama“. Regioną galima laikyti savitu Šventosios Žemės antrininku – čia tiek daug kultūrinių sintezių ir civilizacijų sankirtų, tiek garbinamų vietų ir jas saugančių, prarandančių bei atgaunančių, amžinai nesusitinkančių su esama padėtimi... Vietiniai sako, kad norint čia ką nors suprasti, reikia perskaityti istoriją nuo akmens amžiaus. Užsieniečiai dažnai pastebi, kad geriau elgtis atvirkščiai, nes kuo daugiau skaitai, tuo mažiau politinės logikos: viskas emocija, svajinga ir būtinai – tragiška, o žūtis nelygioje kovoje, tegu ir vi-

sai nelogiškoje, garantuoja herojaus rangą. Čia kaip niekur kitur pamatai, kad karas kyla ne dėl turtų ir gamtos resursų. Kyla dėl geopolitinių svajonių.

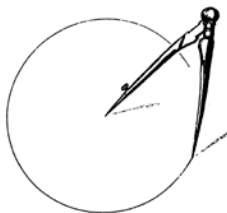
Bosnija ir Hercegovina dažnai neteisingai vadinama tiesiog Bosnija. Iš tikrųjų Bosnija – tai siaurinė ir vakarinė dabartinės respublikos dalis. Jos istorinis centras Banja Luka – šiandien serbų valdomas ir istoriškai daugiausia serbiškas. Hercegovina – pietinė šalies dalis. Šio regiono „sostinė“ Mostaras, labiau kroatiškas miestas. Bosnija ir Hercegovina egzistavo kaip kunigaikštystė, bet niekada nebuvo koks nors tautinis ar valstybinis darinys, o tik administracinis regionas. Paskutinį kartą jos ribas „iš rankos“ patikslino maršalas Tito 1943 m., su tokiais ji ir šiandien – nepriklausoma valstybė, net turinti priėjimą prie jūros.

Apie tai, ar trys tautos yra tikrai trys tautos, prirašyta tūkstančiai tomų – ar žmonės, kalbantys ta pačia kalba, bet einantys į skirtingas vietas melstis, yra tautos? Vokiečiai sakys – ne, pakistaniečiai – taip. Mūsų apžvalgos kontekste svarbu pabrėžti, kad visos trys turi savo neišsipildžiusias geopolitines svajones. Kiekviena turi savąjį didžiosios tautos mitą. Šiuos mitus iš esmės apibrėžia trys geopolitinių svajonių linijos, nesunkiai „perskaitomos“ ir dabartiniuose žemėlapiuose.

Pirma linija – Didžiosios Kroatijos.

395 m. Romos imperija buvo padalyta į Rytų ir Vakarų dalis, o padalijimo linija ėjo beveik dabartinės Serbijos ir Kroatijos bei Bosnijos ir Hercegovinos siena. Kroatija, Bosnija ir Hercegovina liko Vakarų Romos imperijai, o Serbija – Rytų. Šią liniją Kroatija laiko rytine Didžiosios Kroatijos riba, Vakarų Romos imperijos ir Vakarų krikščionybės riba. Neatsitiktinai kroatų nacionalistams Bosnija ir Hercego-

vina yra istorinė etninė Kroatijos dalis. Kroatų svajonėse nei serbams, nei musulmonams čia ne vieta. Čia anksčiau ar vėliau turi triumfuoti kroatiečiai Vakarai, kuriems serbas – priešas, bosniakas musul-

monas – laikinas sąjungininkas, bet ne pats geriausias draugas. Todėl kroatui Bosnijos islamas – tik turkų primestas laikinas reiškinys, bosniakai ilgai susipras, kad reikia grįžti prie tikrojo tikėjimo ir... gyvensime ilgai ir laimingai... Nesvarbu, kad anuo Romos dalijimo metu čia nebuvo jokių slavų – nei serbų, nei kroatų, nesvarbu, kad tikroji Vakarų ir Rytų krikščionybė atsirado XI a., svarbiausia – svajonė.

Antra linija – serbiškoji. 1683 m. Osmanai pasiekė ekspansijos į Europą kulminaciją. Jie valdė visą Serbiją, dalį Kroatijos, visą dabartinę Bosniją ir Hercegoviną. Osmanų ekspansijos ribą serbai laiko ir savo etnoso vakarinę ribą, už kurios prasideda „svetimos“ Habsburgų valdos. Tad visa dabartinė Bosnija ir Hercegovina bei dalis Kroatijos yra serbų „teisėtą“ interesų zona, Didžiosios Serbijos dalis. Serbų nacionalistų šūkiškai – „Serbija turi būti ten, kur gyvena serbai“ arba „Visi serbai turi gyventi vienoje valstybėje“ – nepalieka Bosnijoje vietos nei kroatams, nei bosniakams. Nesvarbu, kad tie serbai ir Rytų krikščionybė plito ne su serbiška, o su turkiška valstybe. Svarbu – svajonė.

Trečia linija – islamiškoji. 1791 m. beveik šimtmečiui nusistovėjo siena tarp Habsburgų ir Osmanų imperijų. Ji sutampa su šiandienės Bosnijos ir Hercegovinos šiauriniu bei vakariniu pakraščiu. Turkai, kad ir be didelio įniršio, per kelis šimtmečius stengėsi regioną islamizuoti: atsirado Bosnijos musulmonų (bosniakų) tauta, kurios ilgai niekas nepripažino. Pirmą kartą musulmonai kaip tauta paminėti tik 1974 m. to paties Tito rengtoje Jugoslavijos Konstitucijoje, ir ta tauta yra didžiausia Bosnijos ir Hercegovinos etninė grupė. Šitaip žiūrint, bosniakai yra tikra tauta, o Bosnijos ir Hercegovinos Respublika yra Bosnijos musulmonų teritorija su sava istorija, kultūra ir geopolitika. Pakankamai prisvajono

ta apie musulmonišką specifika, dar prieš pasirodant turkams. Tai šansas tapti savita tauta su savita valstybe. O kaip tada su serbų ir kroatų svajonėmis?

Taigi Bosnijos ir Hercegovinos teritorijoje „persidengia“ visų trijų – tikrų ar netikrų – tautų, trijų bendrijų, kalbančių iš esmės ta pačia kalba, interesai. Teoriškai galima teigti, kad paskutinysis Bosnijos konfliktas ir buvo kiekvienos tautos kova už savo geopolitinę svajonę. Svajonės neišsipildė. Neatsirado nei Didžioji Serbija, nei Didžioji Kroatija, nei islamiška valstybė. Tikroji geopolitikos bandymų ir klaidų laboratorija – karas – sukūrė dabartinę šalies valdymo schemą, kurią efektyviai griauna žydo ir čigono skundas.

Bosnijos ir Hercegovinos konstrukcijos paieškos pradėtos nuo paprasčiausios schemos – unitarinės pilietinės respublikos, kurioje tikėjimo dalykai paliekami tiesiog privačiu užsiėmimu. XX a. pabaigoje kai kam atrodė, kad tikėjimas Europoje jau nebėra politikos veiksnys. Europos didžiųjų valstybių lyderiai nenorėjo Bosnijos ir Hercegovinos valstybėje matyti nieko daugiau kaip tik vienalytę piliečių masę, balsuojančią „už“ arba „prieš“. Tačiau tai ir buvo esminė klaida. Šalies gyventojai ėmė vienytis ne apie Bosnijos valstybės idėją, o apie savo etninės grupės interesus. Apie du trečdalius balsavo už šalies nepriklausomybę tik todėl, kad susivienijo bosniakai ir kroatai. Serbai referendumą boikotavo ir ruošėsi savo interesus ginti karinėmis priemonėmis, buvusiai Jugoslavijos kariuomenei talkinant.

Karas ne iš karto, bet laipsniškai ėmė keisti supratimą apie etninę faktorių ir svajones. 1993 m. buvo pasiūlytas šalies kantonizacijos (arba Vance-Oweno) planas, tačiau serbai pasipriešino ir jam, nes jautė, kad tai jie čia „blogiečiai“, kad jų svajonių paima mažiausiai. Serbai suprato ir tai,

kad tik etninis valymas privers pasaulį labiau suprasti tas svajones.

Buvo pasiūlyta dar keletas planų, kuriuose bandyta suderinti sunkiai suderinamus dalykus – etninių grupių nemeilę bendrai valstybei ir tarptautinės bendruomenės norą žūtbūt tą valstybę išsaugoti (nes tokią ji pripažino teisėta). Iš tiesų su pripažinimu gerokai paskubėta. Vietinius žmones kritikuodama pernelyg paiku prisirišimu prie istorijos pati tarptautinė bendruomenė tapo istorinės atminties ir savo skuboto sprendimo auka.

Karas viską išsprendė savaip. Jo pasekmė – dabartinis konfederacinis modelis. Bosnijos ir Hercegovinos valstybę formaliai sudaro beveik etniškai gryna Serbų Respublika ir Musulmonų-kroatų federacija, kurioje dar yra etniniai ar pusiau etniniai kantonai ir mažesni teritoriniai dariniai. Didelė dalis klausimų sprendžiama 1 + 1 + 1 modeliu. Administracija nusikalstamai brangi, šalies gyvybingumas vis dar remiasi užsienio pagalba ir tarptautinėmis stabilizacijos pajėgomis. Sukurtos trys neva skirtingos kalbos, vaikai mokomi šių „kalbų“, kurių tekstuose tesiskiria 5–6 raidės puslapyje. Dėl formalių etninių skirtumų čia dažniau nesusitariama nei susitariama, čia nedaryti nieko yra geriau nei imtos kokio pilietinio projekto. Vienas federacijos lygmens ministras privačiai pajuokavo, kad šioje šalyje net visuotinis streikas neįmanomas – serbų ir bosniakų profsąjungos niekaip nesusitars.

Nors po karo jau beveik dvi dešimtys metų, visi sprendimai tebėra laikini, nebaigti, laukiant kažkokio stebuklo, kuris visus, besijaučiančius pralaimėjusiais, staiga pavers laimėtojais, sutaikys, pamokys parašyti vieną istoriją ir gyventi pagal vieną svajonę. Bet kas, jei ne jie patys?

O tuo tarpu žydas ir čigonas savaip kuria Bosnijos geopolitiką. Ir gal jie ryžtingesni už visas tas tris garbias tautas?

Baranauskas, Antanas, *Vis kito-ki balseliai...: Įvairiakalbis „Anykščių šilelis“*, parengė Rasa Bražėnaitė, Skaidrė Račkaitytė, nuotraukos kun. Nerijaus Papirčio, Anykščiai: A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, 2013, 120 p., [750 egz.]

Suvenyrinis leidinys, kuriame skelbiami dvidešimt du poemos tekstai – visas originalo ir po 28–40 pradžios eilučių aštuoniolika kitų kalbų (lenkiškai, vokiškai ir angliškai – du variantai). Nors dalies vertimų ištaka – studentiški kalbos mokymosi bandymai, tai puiki parankinė iliustracija, kai prireiks girtis mūsų klasiko žinomumu ir sklaida. Fotografijos ryškios ir iliustratyvios. Gal tik atidesnis skaitytojas stebės: kodėl visi vertėjai it susitarę ne taip perteikė antrąją kūrinio eilutę? Mat leidėjai pasirinko skelbti Ritos Šepetytės atgaivintą Juozo Balčikonio konjektūrą: „Kas jūsų grožei senobinei (atsi)tikė“, o kitomis kalbomis skaitome: *uwierzy, ticēs, glaubt, believe, crede, kredas, tru, croire...*, t. y. tradicinę redakciją: „kas ... tiki?“

Paulius Subačius

Biziulevičius, Stasys, *Liaudies medicina Aukštadvario krašte 1935–1939 metais*, Vilnius: Versmė, 2013, 224 p., 2500 egz.

Tiesiai sakant, tai savo srities sensacija – iki šiol neskelbti duomenys, užrašyti profesionalo mediko iš žmonių, kurių daugelis gimę gerokai seniai – XIX a. Knygos gale pridėta specialiai jai parašyta iliustruota vaistingųjų augalų enciklopedijėlė. Nebūtina šia knyga naudotis gydymui (nors bus, be abejo, ir tokiu), bet etnologų, mitologų, folkloristų atidos ji turėtų sulaukti.

Vytautas Ališauskas

Granauskas, Romualdas, *Šventųjų gyvenimai: Novelių apysaka*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013, 136 p., 2000 egz.

Lietuvių prozos klasiko naujausias trumpų istorijų ciklas, nušviečiantis tragišką pokario epochą kaip šventąjį laiką, kurio paliesti Žemaitijos valsčiai, provincijos inteligentai tampa stalinistinio režimo kankiniais, o jų kaimynai ir giminės – kankintojais ar abejingais teroro statistais. Tam, kad skaitytojas priimtų žinią apie šventumą, reikia ne tik tikėjimo, bet ir gyvų liudijimų – kitaip viską nuneš užmaršties „liūdnosios upės“. Kitaip negu kanoniniuose hagiografiniuose pasakojimuose, Granausko novelėse nėra moralizavimo, laimingos pabaigos iliuzijos ar kokių nors stebuklų. Situacijos girdėtos iš tėvų ir senelių pasakojimų, slėptuvėse išsaugotų dienoraščių ir atsiminimų. Išvados dvelkia nevilting: šiame pasaulyje neverta tikėtis skriaudų atlyginimo ar atgailos, budeliai dažniausiai išvengia bausmės, žuvusiuosius ir ištremtuosius gaubia tyla, tebesitęsianti nuo pat nelaisvės metų. Šventųjų gyvenimai byloja ne visiems, bet tuos, į kuriuos kreipiasi, paliečia emociniu įtaigumu.

Manfredas Žvirgždas

Härle, Wilfried, Tomas Kiauka, *Dievo pėdsakai: XIX–XX a. evangeliškosios teologijos antologija*, Vilnius: Kultūros barai, 2013, 416 p., 500 egz.

Lietuviškos teologinės lektūros skurdumyne ši knyga atrodo kaip viltinga viršukalnė. Profesionaliai atrinkta, neblogai išversta, temų ir prieigų įvairove džiuginanti knyga galėtų būti pavyzdys kitoms panašioms. Apie jos ekumeninį poveikumą nėra reikalo ką ir sakyti. Vis dėlto esama ir nesektinų dalykų – nėra vardų (nepakenktų ir

dalykų) rodyklės, nepagalvota, kokie naudingi būtų kolontitulai, kompetentingi prof. Härle's įvadėliai mieliau skaitytųsi prie tekstų, o ne sudėti į krūvą, juo labiau kad bendro dr. Kiaukos įvado jau esama. Kad ir kaip būtų, ši knyga sveikas iššūkis akademinėi katalikų bendrijai – kada atsiras analogiška bent XX a. aprėpianti knyga?

Vytautas Ališauskas

Hroch, Miroslav, *Mažosios Europos tautos*, iš čekų kalbos vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Mintis, 2012, 184 p., [1000] egz.

Neapsirikite, čia ne tas garsusis veikalas *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas* (1968), kuri bene vienintelė iš modernių teorinių nacionalizmo tyrinėjimų sovietmečiu skaitė ir citavo Lietuvos istorikai. Prieš dešimtmetį čekų klasikas parašė plačiajai visuomenei adresuotą savo darbų santrauką – apžvalgą su viena kita pastaba dėl naujausių XX a. pabaigos atgimimų. Knygos patrauklumas ir siūlomo modelio privalumas tas, kad Hrochas, kitaip nei jo kolegos nuo Gelnerio iki Andersono, gretina tai, kas istoriškai bei geografiškai artima, užuot išradinėjęs kažkokią universalią tautos sampratą. Apmąžinta ir ekonomistinės argumentacijos bei materialistinio žodyno, kuris andai buvo žaibolaidis draugiškos socialistinės šalies atstovo kūrybai.

Paulius Subačius

Josifo Brodskio ryšiai su Lietuva: Draugų atsiminimai, sudarytojas Ramūnas Katilius, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2013, 448 p., [700 egz.]

Tekstai pažįstami iš 2006 m. Venclovų namuose-muziejuje skaitytų pranešimų ir 2010 m. vykusios tarptautinės konferencijos, skirtos paminėti poeto

70-osioms gimimo metinėms. Gerokai išsamesni, papildyti prisiminimai pasirodė šios knygos pavidalu. Knyga solidi, iliustruota iki šiol nepublikuotomis eilėraščių faksimilėmis, kuriose matyti Brodskio ranka daryti pataisymai (tarp jų – „Lietuviškojo divertimento“). Vertingos pirmą kartą spausdinamos Tomo Venclovos dienoraščio ištraukos, taip pat jo laišakai Brodskiui. Tiesa, neišvengta pasikartojimų, kadangi tekstai rašyti tarpusavyje jų nederinant. Susidaro išpūdis, kad autoriai jautėsi tarsi išipareigoję atkurti ypač tikslus ir išsamius įvykius, siekdami išsaugoti kuo daugiau informacijos poeto biografams. Tačiau, kita vertus, kai kurie autorių atsiminimai tendencingai atrinkti, o nemalonūs įvykiai nutylėti. Pavyzdžiui, nė vienas autorius neužsimena, kad Brodskis emigrudamas Rusijoje paliko sūnų, nerašoma apie jo komplikuotus santykius su Marina Basmanova ir pan.

Sonata Šulcė

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštovaizdis: Mokslinių straipsnių rinkinys, skiriamas prof. Jūratės Kiaupienės 65-mečiui, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, 768 p., iliustr., 400 egz.

Solidus straipsnių rinkinys po *kraštovaizdžio* terminu sutalpina pačius įvairiausius, tematiškai ir chronologiškai net ir labai nutolusius tekstus. Net dvidešimt devynių įvairių šalių mokslininkų straipsniai, lyg pavienės mozaikos detalės atkuria Viduramžių ir Naujųjų laikų LDK politinį, kultūrinį ir socialinį paveikslą. Tokia gausa – kartu ir knygos stiprybė, ir silpnumas. Viena vertus, rinkinyje yra neįtikėtinų perliukų, kurių niekaip nesitikėjai čia rasti. Tad pavartyti leidinį naudinga įvairiausioms temoms pasišventusiems LDKistams. Kita vertus – neapleidžia chaotiškumo išpūdis. Rodosi, kad į vieną knygą sudėta viskas, kas turėta. Kiek keistokai atrodo ir prie giriamojo žodžio Kiaupienei prilipdyta ketverių metų profesorės bibliografija

(kodėl ne visa?). Vis dėlto tai tik nemalonus smulkmenos, neatleidžiančios nuo rinkinio skaitymo.

Vladas Liepuonius

Mulevičiūtė, Jolita, *Besotis žvilgnis: Lietuvos dailė ir vizualioji kultūra 1865–1914 m.*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, 304 p., iliustr., 400 egz.

Knyga apie žvilgsnį pati yra graži pažiūrėti ir maloni paliesti. Monografijoje, pasitelkus talpią vizualiosios kultūros sampratą, peržengiami įsigalėję epochų, žanrų ir tautybių slenkščiai. Be kitų išsamiau aptariami Stanislovo Bohušo-Sestšencevičiaus, Stanislovo Kazimiero Kosakovskio ir Ferdinando Ruščico tapybos ir fotografijos eksperimentai, atskleidžiantys sudėtingas žanrines, technines ir žiūros taško slinktis vaizduojant ir stebint gamtą bei žmogų pozityvizmo epochos šviesoje. Iki tol nepelnytai menotyrininkų „pražiūrėtas“ poslinkis nuo realizmo į modernizmą pasirodo kaip fundamentalus žvilgsnio į pasaulį pokytis, pasireiškęs mene, moksle ir kasdienybėje. Daugsyk skelbiami tarpdiscipliniškumo privalumai ir uždaviniai įvairiose tyrimų srityse retai taip kūrybiškai išpildomi, o gurmaniškai pateiktos perspektyvos kelia nepaprastą vizualinį apetitą, kuriuo tiesiog privalu pasimėgauti.

Ieva Rusteikaitė

Zaborskaitė, Vanda, *Autobiografijos bandymas*, sudarė Virgilija Stonytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, 384 p., iliustr., 1200 egz.

Paprastas, apgaulingai naivokas pasakojimas apie savo gyvenimą, bet ypatingos vertės, kaip dabar madinga sakyti, egodokumentas, atskleidžiantis, kaip save suvokė ir kaip mąstė, didžiausias Lietuvos politines transformacijas (1940–1945 ir 1990) patyręs, sovietmečiu susiformavęs intelektualinis elitas. Autorė, kadaise pašalinta iš universiteto dėstytojų, neabejotina patriotė, savo literatūros studijomis kėlusį tau-

tos savimone, nesunkiai galėjusi gauti visų sovietinių organų rekomendaciją kaip „politiškai brandi ir moraliai stabili“ (p. 201), suvokusi neokomunistų menkystę ir podraug adoravusi Brazauską bei nekentusi dešiniųjų – tipinga tos, jau į praeitį grimztančios, visuomenės grupės atstovė. Būdamą nepalyginti nuoširdesnė negu daugelis „ir tuomet dirbusių Lietuvai“, ji pasakoja ne tik savo įsivaizdavimus apie gyvenimą, bet ir pateikia mažai žinomų, ne visiems patogių kultūros (kad ir ne vien apie literatūrinį santykį su Putinu) bei politikos (apie LAF) faktų.

Jonas Naujokas

Zweig, Stefanie, *Kažkur Afrikoje*, iš vokiečių kalbos vertė Asta Šimkutė-Tirilienė ir Rasa Kičaitė-Petraitiene, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013, 400 p., 1500 egz.

Pirma vokiečių rašytojos knyga (1998) lietuviškai. Pagal ją sukurtas filmas *Kažkur Afrikoje* 2002 m. pelnė Oskarą. Apie autorės vaikystę ir jos žydiškos šeimos emigraciją Kenijon, prieš pat Antrąjį pasaulinį karą ten bėgant nuo Hitlerio. Nors autobiografinis, šis romanas – labiau literatūros kūrinys. Viena pagrindinių veikėjų mergaitė Regina Redlich (jos vardas kitas nei rašytojos) romanui teikia šviesaus, gerokai idealizuoto vaikiškumo. Išsaugoto gyvenant su tarnais afrikiečiais, kurių egzotiška mąstyse na perteikiama vis įterpiant vietinės suahelių kalbos žodžių. Tragiškesnis yra Reginos tėvo Valterio, kurį naciai išmetė iš teisėjo pareigų, paveikslas. Atskleidžias žydų emigrantų šeimos skausmus ir troškimus bei prieštarinę santykį su britais, kurių kolonija buvo Kenija. Tai būtų įdomi knyga apie žydų likimą Afrikoje, kurią irgi pasiekė karo aidas. Jei ne tas lietuviškas bandymas romaną greit išversti kelioms dar ne visai profesionalioms vertėjoms. Skirtingas vertimo braižas – vietomis toks, kad imi galvoti apie šįmet vėl atgaivintą Antipremiją, skiriamą už nevykusį grožinės literatūros vertimą.

Dalia Zabielaite

Problema su religija

PASTABUSIS

Gerb. kolega redaktorius, pasekoje to, kad mūsų respublikoje labiausiai ant religijos specializuojasi jūsų žurnalas, man kaip ir nėra į ką dar kreiptis su savo problema. Čia jau jums spręsti dilemą, ar patiems mane prakonsultuoti, ar išrašyti nukreipimą į kokią tai kompetentingą medkomisiją, jeigu išryškės, kad kalba eina jau ne apie problemą, o apie patologiją. Į redakciją ant konsultacijos aš pribūsiu pats, tik prašau nedaleisti prie domofono tų dviejų akiniuotų plikių, vieno biškį vyresnio, o kito biškį jaunesnio, nes pirmu atveju manęs vidun nepraleido vyresnis, o tas kur jaunesnis – buvo dar labiau nekultūringas, nes prifantazavo, kad neva tai turiu pas jį užsiregistruoti iš anksto.

Gerb. kolega redaktorius, pasakyčiau kaip inteligentas inteligentui – užaina momentai, kai mano psichiką suima religiniai spazmai ir taip skaudžiai, kad nesulyginsi su kunigo kaklą smaugiančiu sutanos kalnierium. Jau matau, kaip gerb. kolega redaktorius šiltai, tėviškai nusišypsosi nuduodamas, kad čia nėra jokia tai problema. Jau girdžiu, kaip savo įprastu, biškuliuką docentišku tonu pravedinėja aiškinamąjį darbą, kad religiniai spazmai – normalus ir net masinis fenomenas bei nesudaro pavojaus individo fiziologiniam ir psichiniam stoviui. Jau užuodžiu iš toli, kaip gerb. kolega redaktorius pradeda leisti teosofinius feromonus, prašo atsipalaiduoti ir užliuliuoja mane iliuzijoje, kad būktai spazmai palaipsniui perveda mano pasiklydusią psichiką į negrįžtamą religinės euforijos režimą. Bet ne, gerb. kolega redaktorius, taip niekas neišeis. Aš neisiu pas jumis eu-

forijos ir nedaleisiu neprognozuojamų eksperimentų su mano trapia psichika. Mano interese, kad gerb. kolega redaktorius arba kas nors iš redakcijos etatinio sąstato (tik ne tie du plikiai) dar kartą pažiūrėtų į mane specialisto žvilgsniu pro mano biografijos ir teorinio įdirbio prizmę, nes man pačiam visiškai nematyti nei vieno jų aspekto, kuris iššauktų tokio skausmingumo religinius spazmus.

Preliminariai galiu prainformuoti, kad mano vaikystė kaip peteliškė pralėkė gimtųjų Karoliniškių kiemuose, kur bažnytinės struktūros neturėjo ir neturi jokios fizinės išraiškos kulto pastatų pavidale. Tame adrese, kur dabar randasi katalikinė Kazimiero bažnyčia, prie Griškevičiaus buvo ateizmo muziejus, kuriame aš asmeniškai atsekiau, kaip natūrali atranka po atrankos, mutacija po mutacijos, prietaras po prietaro iš beždžionių išsivystė katalikai. Nepaskutinę rolę vaidino ir savišvieta. Kai studijavau ant plataus profilio humanitaro diplomo, iš įvado į Leo Taksilį pedinstitute gavau aukščiausią bala, ir tai neatsitiktinumas – mano kaip inteligento formavimosi etape jo knygos buvo man antstalinės. Biblijos ir evangelijų linksmybes rijau paragrafais, kad net biškulį apleidau matematiką ir to pasekoje manęs nepriėmė dirbti į karinį pramoninį kompleksą, kur algos buvo didesnės už humanitarų ir išskirdavo daugiau kelialapių prie Juodosios jūros.

Aš nenurašau kaip nekurie dogmatikai bažnyčios rolės tik į negatyvų balansą. Viduramžių epocho-

je, kai dar nebuvo radęs savo vietos po saule nepriklausomos kūrybinės inteligentijos tarp sluoksniu, bažnytinės struktūros buvo sąlyginai progresyvos, nes vykdė sekančias naudingas funkcijas:

a) įgyvendino ideologines auklėjimo priemones, kad nesąmoningų, be aiškios klasinės programos maištavusių liaudies masių stichija be pagrindo netrikdytų nepertraukiamo gamybos ciklo žemės ūkyje ir amatuose;

b) objektyviai sėjo humanizmo daigus feodalinėse viršūnėse, nors tik veidmainiškai apeliuodama į jų gailestingumą liaudies masių atžvilgiu;

c) kėlė aukštus meninius reikalavimus architektūros, skulptūros, tapybos ir dailės srityse.

Viskas taip ėjosi ligi kol nepribrendo revoliucinė situacija ir Volteras bei Lomonosovas nepasiūlė perimti šitas funkcijas partiniams-valstybiniais organams, moksliniams institutams, meno kolektyvams bei žurnalistams. Išvada tokia, kad bažnytinėms struktūroms galima pripažinti tam tikrus apibrėžtus istorinius nuopelnus, tačiau tas neatleidžia nuo atsakomybės blaiviai vertinti jų varganą indė-

lį į šiuolaikinius sociokultūrinius procesus. Periode, kai žmonija galutinai baigia įsisavinti taikųjį atomą, jos robotai ropoja po Marsą, daktarai visai netrukus paleis dirbtinės gyvybės konvejerį, o Europos sąjunga žengia į brandaus socializmo fazę, baž-

nytinės struktūros turi gerai pagalvoti ką naujo jos gali duoti žmogui.

Gerb. kolega redaktorius, pasakysiu atvirai, nors ir prazondavau aplink save palei visą perimetrą, kolei kas nesimato kokių tai išorinių faktorių, su kuriais galima surišti prokleriškas mano psichikos tendencijas. Gal galima ką tai atkoduoti jeigu išanalizuoti patį religinių spazmų eigos procesą? Čia viskas vyksta pagal šoko terapijos scenarijų. Staiga objektyvus išorinis pasaulis pasitraukia į antrą mano psichikos planą ir ji įeina į kokią tai labai didelės apimties egzistencinę tuštumą, būk tai tokį tunelį. Tame tunelyje labai tamsu ir jo gale nėra biškio nešviečia jokia šviesa, kurią taip reklamuoja jame pabuvoję religiniai fanatikai. Tada mano psichika pasijunta labai mažos, nykstantos apimties ir ją pradeda nedakenciamai spausti ideologinė nuostata:

a) kad aš lygtais vedu kokį tai menką, nepilnavertišką gyvenimą, orientuotą į žemų materialinių instinktų tenkinimą;

b) kad mano psichika yra užprogramuota išeiti į kitą išmatavimą ir ten užsigarantuoti neribotą laike tęstinumą;

c) kad tam neužtenka pedinstituto diplomo ir kad reikia užsirašyti į kokią nors bažnytinę struktūrą;

d) kad jeigu neužsirašysiu, už bausmę egzistencinę tuštumą plėsis tol, kol mano psichika dėsningai išnyks joje kaip dūmas neblaškomas vėjo ir niekas manęs neminės.

Tokiame kritiškaime momente kaip visada galvą ima kelti reakcinės sąmonės jėgos, mėgindamos pasinaudoti laikiniais psichikos sunkumais. Ir tada žmogus supranti, ką turėjo omenyje vyr. gydytojas Freidas, kai savo dienoraštyje kur tai rašė, kad principie sąmonė yra klasinis priešas – jeigu ne tu ją, tai ji tave išbuožins. Nenoriu gadinti gerb. kolegos redaktoriaus apetito detalėmis, kas darosi mano psichikoje, kai ten išsismarkauja sąmonės jėgos, tik pasakysiu, kad rezultate kuriam tai laikui aš pas save atrandu kažką tai kas stovi aukščiau už mane ir tas kažkas kviečia mane kažkur tai už tunelio ribų. Tai būna paskutinis religinių spazmų etapas, kai suspaudžia skaudžiausiai, nes aš niekur neinu, o po to vėl į pirmą mano psichikos planą sugrįžta objektyvus išorinis pasaulis. Vienas mano netradicinės religinės orientacijos kaimynas, kuriam trumpai išdėščiau savo simptomus, kai ant šaligatvio laukėm šiukšlių mašinos, bandė įteigti, kad man labai pasisekė, nes mano čiakros atsitaro automatiškai, kai kitiems reikia sunkiai treniruotis, daryti ko-

kius tai kvėpavimo pratimus, stovėti ant galvos, ilgą laiko tarpą nevalgyti mėsos produktų. Čiakros čiakromis, bet asmeniškai mano religiniai spazmai įgijo ryškų trauminį charakterį ir negatyviai atsišaukia mano profesinei veiklai. Rajoninėje poliklinikoje man patikrino pulsą, šlapimą bei raumenų tonusą ir atsisakė išduoti biuletenį, nors aš dar labai prašiau padaryti encefalogramą. Todėl eiti atsakingas fizruko pareigas ir dirbti su jaunimu, pasirinkusiu pedagogo kelią, turiu labai įsitempęs, kad silpnumo akimirką neprišnekėti ką nors atvirai antimokslinio.

Gerb. kolega redaktorius, religiniai spazmai nėra tik laikino dalinio nedarbingumo klausimas. Kyla pagrįstas įtarimas, ar tik mano kaip inteligento raida neina į moralinę aklavietę? Vietoj to kad reguliariai palaikyti sportinę sveiko empirizmo formą, aš vis labiau įsistebeiliju į kreivus metafizikos veidrodžius, nors matau juose išimtinai tik kokias tai nepadengtas faktiniais duomenimis chimeras, besislapstančias altorių šešėly. Skaitau, kad manęs ir gerb. kolegos redaktoriaus laukia netrumpas ir nelengvas pokalbis. Todėl pakeliui į redakciją aš nupirksiu šviežių beliašų, o gerb. kolega redaktorius suorganizuos arbatą su cukrum. ☒